

84(2=411.2) 6
А-318

**АЛЕКСАНДР
ДЕМЧЕНКО**

**КӨРҮНБЕС
ФРОНТТЫН
ЖУУЧЫЛЫ**

**КОНТРОЛЬНЫЙ ЛИСТ
СРОКОВ ВОЗВРАТА**

**КНИГА ДОЛЖНА БЫТЬ
ВОЗВРАЩЕНА НЕ ПОЗЖЕ
УКАЗАННОГО ЗДЕСЬ СРОКА**

Копия, срок сдачи _____

Бул. тинд. 15 в. 10200 — 10200000.

АЛЕКСАНДР ДЕМЧЕНКО

КӨРҮНБЕС

ФРОНТТЫҢ

ЖУУЧЫЛЫ

РОМАН

АЛТАЙДЫҢ БИЧИКТЕР ЧЫГАРАР ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫНЫҢ
ТУУЛУ АЛТАЙДАГЫ БӨЛУГИ • 1983

84(2=411.2)6

Р 2
Д-318

Алтай тилге У. С. Садыков көчүргөн

КИРЕ СӨСТИҢ ОРДИНА

«Советская милиция» журналдыг 1969 жылда кепке базылып чыккан номерлеринин биризинде генерал-майор М-нин мемуарларынын бир бөлүгү жарланган. Оңдо автор одузынчы жылдар башталып турарда Ыраак Күнчыгышта Улунга деп жерде шибееленген акбандиттерле болгон тартыжу керегинде эске алынган. Алексей Соколовтыг сүмелүзи, жалтанбазы ла турумкайы бу тартыжуда жаан арга болуп, бандиттер олжого киреле, Улунга жайымдалган.

«Же карыкчалду неме — Соколов Ада-Төрөл учун Улу жууныг Женүзин көрбөгөнү — деп, генерал бичиген. — Ол государствого жеткер этпезин корулаар органдардыг каруулу жакылтазыла өштүниг тылында Украинаныг националисттериде — Бандера ла Мельниктиг бандаларыла тартыжып тура, жалтанбастардыг өлүмиле өлгөн».

Журналдыг ол номерин Горно-Алтайск городто ончо улус соныркап кычыргандар. А. Соколов десе тирү артып, бу жерде жаткан.

Ичбойындагы керектердин управлениезинин ишчилери Алексей Ивановичти ол жерден айланып келгениде изү уткыгандар.

— Анайдарда, нөкөр Соколов, сего эмди де узак жүрер керек — дешкендер.

Генералдын адына управлениеден письмо ийгендер. Удабай генерал Соколовко айылдап келген. Ол солун туштажу керегинде «Советская милиция» журналда бичигендер.

Куучын-эрмек тымып токынагалакта, Москвадан сурулу бичик келген: «Жирме жылдарда ла одузынчы жылдар башталып турарда Воронежте жаткан ла иштеген Соколов ол эмеш пе?» Сурулаган кижжи Соколовтыг бандиттерле тартыжуда кожо жүрген нөкөри полковник Калинин болгон.

Жайгыда А. И. Соколов уулы Петрла кожо Воронежте, Москвада болгондор. Мыныг алдында ол Воронежте бир де болбогон, ондогы улус Соколовты атту-чуулу бандиг болор деп бодойтондор.

Удабай Алексей Иванович кенетийин оорыйла, төжөктөң турбаган. Оныла жуук танышканым, оңоң көп укканым бу бичикти бичири амадуга көдүргөн.

А В Т О Р

РОМАННЫҢ ГЕРОЙЫ КЕРЕГИНДЕ

Бу жуукта государствого жеткер этпезин коруларар органдар бойынын алтан-жылдык юбилейин темдектегендер.

Бүгүн бис өткөн өйлөргө кайра көрүп, көрүнбес фронттын жуучуларынын — чекисттердин ле КГБ-нын ишчилеринин канча үйелердин туркунына өткүргөн күч ле ат-нерелү ижин баалап, кереестеп, революциянын жуучулы Феликс Эдмундович Дзержинскийдин жакытталары, онын төзөгөн жуучул ээжилери ле жаңжыгулары аайынча барып жадыс.

А. Демченконын романынын геройы Алексей Сокол бистинг жерлежис Алексей Иванович Соколовтын жүрүми аайынча бичилген. Ол автордын сананып тапкан геройы эмес, бистинг жерде жүргөн, иштеген кижининг чындык жүрүми.

Романда айдылган керектер жирмезинчи, одузынчы жылдарда болгон. Жайрадылган хозяйство, кулактардын түймеени, торолош, жугуш оорулар — шак мындый айалгада Алексей Соколов жүргөн ле тартышкан.

Бир мун тогус жүс жирме тогус жыл. Онын экинчи жарымында Кара тобрактуу жерлерде коллективизация башталган. Жоктулар ла талорто жаткандар жаңы жүрүмге канча ла кирези тартынган сайын, кулактардын ла эсерлердинг олорго удурлажары анча ок кирези тыгып турган.

Кезик райондордо кулактар ла эсерлер түрмеге отыргызар каршулу керектер эткендерден, качкындардан ла тениберлерден жүзүн-базын отрядтар ла бандалар төзөп, олорды мылтык-немеле жепсеп тургандар.

Олордын амадузы жагыс — журт хозяйствонун коллективизировать эдерин үзери, жинт Советский республикага качалангын жетирери.

Бу керекте классовый өштүлөр тартыжунунг жүзүн-жүүр эп-аргаларын — тоношты, өртөшти, өлтүришти ле ачык террорды — тузалангандар.

Одузынчы жылдарда Воронежский губернияда кулактардын бир канча тын түймеендери башталган. Ле андый да болзо, ол түймеендер базылган. Ол жылдарда Воронежтинг чекисттери контрреволюционерлердинг «Он жайылта», «Жаыл черү», «Анархисттердинг биригүзи» деп организацияларын, акгвардейский офицерлердинг эсер биригүзин ле көп өскөлдөрин де жоголткандор. Анайда ок Уразовтын, Скобелевтин, Болговтын, Лобовтын ла Саблиннинг бандаларын оодо согуп таштагандар.

Андый биригүлөрдинг ле бандалардын көп сабазын жоголторында Алексей Соколов турушкан.

Ангылу болүктинг жирме төрт жашту ишчизи Алексей Соколов жаан ченемелдүү чекист деп чотолгон. Ол жалтанбас, тапкыр, неден де тура калбас кижин болгон.

Алексей Соколовко кандый иш эдерге келишпеди дээр! Бандиттердинг жажыртуу биригүлерине кожуларга болуп, кижин өлтүрөөчилердинг бүдүмүзине кирерге болуп, ол жарлу бандит Васка Каин де болгон, магазиннинг каруулчыгы, страховый агент, каршулу керек эткен кижин эмезе тегин бандит те болуп жүргөн. Ол Воронежтинг телкем чөлдөрин, жыш агаштуу жерлерин жойу чарыптап, жүстер

тоолу катап өштүлөрлө көстинг көскө туштажып, өлүмдн бойыныг көзиле көргөн. Буттарын ла колдорын өткүрө аттырып койгон. Же ол недег де тура калбайган: шырказы жетире жазылгалакта ойто ло жууга баратан.

Одузынчы жылдарда Соколов Кара тобракту Төс жерде элбеде жарлу кижн боло берген, онын учун мынаг ары анда иштеерге жеткерлү болгон.

Оны Москвага алдырткандар. В. Р. Менжинскийдин шүүлтезиле Соколовко узақ бйдинг туркунына төрөл жерин таштап барарга келишкен.

Төрөлинин алдына сүрекей жаан учурлу керек эткени, Воронежский губерниянын жеринде контрреволюционерлерле өткүрген тартыжуда жалтанбазын ла жаа баспазын көргүскени учун 1932 жылда май айда Алексей Соколов башкарунын ол тушта эн бийик кайралыла — Кызыл Мааны орденле кайралдаткан. Ол ок бйдө ОГПУ-нын председатели Вячеслав Рудольфович Менжинский жуучыл кайрал эдип, акту бойыныг колыла керес бичиктү колмылтык берген. Ондо мынайда бичилген: «А. И. Соколовко. Контрреволюцияла жегүлү тартышканы учун. ОГПУ-нын коллегиязынаг».

Воронежтен барала, Алексей Соколов он жылдаг ажыра бйдинг туркунына Браак Күнчыгышта диверсанттарла, акгвардеецтерле тартышкан, эки жылга Күнбадыш Украинанын бандиттерин тоскырган, төрт жылга Прибалтикада немецтерге садынгандарла жуулашкан.

Төрөлис чекисттинг бүүдүрген жуучыл керегин бийик баалаган. Подполковник Соколов үч Кызыл Мааны орденле, Ада-Төрөл учун жууныг баштапкы степендү орденле, Кызыл Чолмон орденле, көп медальдарла, өскө дө кайралдарла кайралдаткан.

Романда бичилген керектер болголы төртөн жыл өткөн кийнинде Алексей Иванович Воронежте болгон. Мында ол бойыныг жуучыл нөкөрлөриле, управлениинг жинт чекисттериле туштажып, алдындагы сүреен күч, жеткерлү жылдарда болгон керектерди эске алынган.

1973 жылда Алексей Соколов жада калган. Же бис, чекисттер, онын жерлештерн, оны, онын эткен жуучыл керектерин эске алынып турус. КГБ-нын Управлениезининг жуучыл магыныг кыбында Алексей Ивановичтинг «Маузер» деп колмылтыгы — ады-жолы бичилген жуучыл кайралы, онын акту бойыныг ла иш жанынаг документтери бар. Бис оны эн жаан керес деп чеберлеп жадыс. Бис бүгүн Алексей Соколовтынг ат-нерелү керектери ажыра жинт чекисттерди тазыктырып турус.

Романда 20—30 жылдарда иштеген чекисттердинг жүрүминде ле тартыжызында болгон көп керектер көргүзилбеген. Олорды ончозын жагыс бичикке бадырып бичиир арга жок. Андый да болзо, автордын көргүскен кезик керектери ажыра бу бичик бистинг жашөскүримди совет албатынын, көрүнбес фронттыг жуучылдарыныг — чекисттердинг — өткөн өйлөрдө өткүрген ат-нерелү тартыжызыла таныштырар.

А. Ключвин, КГБ-нын Управлениезининг Воронежский область аайынча ишчизи

БАШТАПКЫ БӨЛҮК

БАШТАПКЫ БАЖАЛЫК

Орой энгирде айландыра тежиктелип калган вагоннын уур эжигин калырада ачып, үч кижиге киргендер.

Лешка чой печкенин жанында салмар кийимин жабынып алган үргүлөп отырган. Ол чочыганына тура жүгүрөп деп жадып, чой печкенин курч толыгына мандайыла тын согулып алды.

— Айылдын ээлери! Ненин учун коомой уткып турыгар? — деп, кирип келгендердин бирүзи койу үниле жымжак айтты.

Лешка туннин боромтыгына депонын слесари Степан Иванович Чугуевти, иит столяр Коноваловты ла машинисттин болушчызы Зарубинди танып ийди. Олор жык толо неме сугуп койгон таар сүүрети килеп кийдирдилер.

Степан Иванович бийик сынду, койу үндү болгоныла депонын ишчилеринин ортодо аңыланган. Лешкага ол адазы өлгөн кийинде экинчи ада болуп, депого сүрткүшчинин ижине алган.

— Эмди тургуза сүркүштү банка тудунып жүр. Ол уур эмес. Онын кийинде бойымнын цегимге слесарь эдип аларым — деп, Степан Иванович айткан.

Айылчылар вагоннын чыкыражып турган полдорыла ары-бери баскылап, бойы-бойларыла куучындажып тургандар.

— Бу тен кудайдын өргөөзи туру ине!

— Онон до жараш — деп, Зарубин күнүредде үнденди. Кап-кара чырайлу учун машинисттер Зарубинди Турок дежетендер.

Степан алакандарын жыжыштырып темиккен. Шаржак алакандарын печкенин үстине шалырада жыжыштырала, каткырып айтты:

— Жакшы, жакшы, ииттер. Буржуйканы олжолоп ийдис.

Лешка кемзингендү күлүмзиренип, уйуктап жаткан Граньканын кабыргазы дөөн тын түртүрүп ийди.

— А? — деп, онызы ойгоно чарчап келеле, айылчылар жаар көстөри багырайып калган аяктады.

Гранька жажыла Лешкадый ла уулчак болгон. Экү ишмекчи класска кожуларга жетире калганчы өйлөрдө кожо суранчыктап, туштаган ла иш эдип азырангандар. Гранька көп бичиктер кы-

чырган, билбези жок уулчак болгон. Ол бойынын журтында жүрерде абыстын кастарын кабырган, абыстын үйи дезе ого кычырарга бойынын библиотеказынан бичиктер берип туратан. Эмди Гранька Лешканы үредип жат: «Сен граф Салиасты кычырдың ба? О, уксан да... онын «Москва-самокрутка» эмезе «Француз» деп бичиктери бар — коркышту солун. Күүнүн бар болзо, куучындап берейин». Онон куучындап сал ла берер. Кандый да Робин Гуд керегинде эмезе Робинзон Крузо...

Эмди дезе тапчаннын үстине отыраала, көстөри багырайып калган айылчыларды аяктап отырып жат.

— Эх, тербезендерди! — деп, Степан тапчаннын үстине отырып айтты:

— Бу ончо неме качан аайланар, а? Не тырманып турун? Байла, тереңде бүдүн жер жок болор?

— Жо-ок, эмди тургуза кем жок — деп, Гранька унчукты.

Эр улустар жарсылдада каткырыжа бердилер.

— Же бот, уулчактар, — деп Степан жалбак алакандарыла тизелерин тажып айтты. — Революционный пролетариатка бийт азырарга жарабас. Бис слерге кийим-тудум экелгенис. Қыш келип жат ине. Эрген бу тежик турагарды жамап берерис. — База катап вагоннын ичин айландыра аяктап көрди. Онон колын карманына сугуп, кандый да чаазындар Лешкага сунды. — Мыныла мылчага киререеер. Ал, ал. Кажы, Демьяныч, — деп, Степан Зарубинди имдеди, — экелген сыйды кодор.

Уулчактар жамачылу да болзо, же ару чамчаларды, андый ок штандарды кийдилер. Чамчалар элбек болгон, өскө улустын болгоны жарт.

— Кем жок, карындаштар, мынан чик жок артык жадарыс.

Онон нени де сананып, унчукпай турала, барар алдында Лешканы бойына жууктада тартала айтты:

— Слер, уулчактар, бу жолды ары-бери керигилеп турган улусты аярып турыгар.

— А не болгон? — деп, Лешка чочый берди.

— Кандый да шилемир паровозтор үреп жат. Байла, бойыбыстын каруулысты тургуспаганча болбос болор.

Лешка караргылап турган паровозтор жаар көрди. Олор кандый да чөрчөк жеринин амырап турган андарындый билдирет. Бойло-рынын депого киретен өйлөрин сакыгылап тургулап жат. Леша тирүү паровозторды деподон чыгара канча ла катап сүүнчилү үйдешкен. Ол темир текпишке калып чыгала, чылбак жүстү машинистке кыйгыратан:

— Же-е, же-е, күркүрет ле!

Онон санаа алынды:

— Эх, паровозто иштейтен болзом!

Эр улус жүре берерде, Гранька вагонның ичиле сүүнчилү базып, элбек галифе штанын там ары тарпайта тартала, бијелеп ийди.

Барып депо көрөр деп јөптөштилер.

Лешка коркыбас кижн болуп турды. Качан вагондордын көлөткөзине жажынып, паровозтордын паркы јаар барып јадарда, јарды чымалылар мантажып тургандый јимирежет. Айландыра тымык. Он јанында, айдын јаркынына, Воронеж-1 вокзалдын јан көзнөктөрлү туразы көрүнөт. Онон улустын јарты јок табыжы угулат. «Поезд сақыгылап турган болбайсын — деп, Лешка санды. — Олор ончозы кайдөбн баргылап јат? Бүткүл јурттарла өскө јерлер јаар көчкүлеп јат. Ол ырысту јерлер кайда не? Сибирьде кандый да јокту кижн ак калаш јип јат дешилеп турган. Ол Сибирь та кайда болбогой? Байла, ыраагы мун, мун беристе болбой кайсын? Ол јаар барып турган поездтер ас. Суткага эки жагыс ла. Кезикте бир де јок. Ого једетен арга да јок».

— Леш, — деп, Гранька шымыранды, — бис мында узак боло-
рыс па?

— Уйкун јетпес болор деп турун ба? — Леша сурады.

— Бир де кижн јок туру ине. Тойу тужыста уйуктап алар керек.

— Эбире базып ийеек. Степан сурады ине.

Нөкөри јаар ајарып көрбөй лө, Леша ичкери басты.

— Бис неден јалтанып турганыс — деп, кенетийин тын айтты. — Бис каруулчыктар ине. Бис олодон коркыбай турганысты ончо уурчылар билзин.

Ол темирле паровозтын буферине, татап калган текпиштерине шақылдада согуп, кандый да јеткерден јалтанбай турган кижн болуп турды. Гранька да оморкой берди.

Кандый да серемјилү немеге туштабай, уулчактар вагоны јаар бурылдылар.

Кенетийин кандый да шылыраган табыш угулды.

— Тсс! — Лешка отыра түжүп, вагонның алды јаар кире конды. Айдын јаркынына кандый да уур таар јүктенип алган кижн көрүнди.

— Эй! — Лешка јалтанбады. — Сен кем? Мында нени эдип турун?

Кижн тура түшти. Таарын јерге тургусты.

— Лешка, сен бе? — тоқыналу үн угулды. Гранька оны тургуза ла танып ийди.

— Турок.

— Бу бис — деп, Лешка айтты. — Паровозтор каруулдап турганыс.

— Јакшы керек эдип турган эмтиреер, балдар. Мен кайын энемде болгом. Јол кыскартып барадырым...

— Чындап, кийимдер јарады ба? Кийип көргөн болбойоор?

— Кийип көргөнис — деп, Лешка айтты. — Алкыш болзын.

— Је кем јок. Бар немени үлежип турбай.

— Сени де түребей турган деп айдыжып турбайты — деп, Леша эске алынды. — Эмди де база кайын энегнен нени де апарып јадын...

Качан Зарубин таарын ойто сыртына саларда, Лешкага та не де шангырт эткени угулды. Је кижиде не болбос? Айса болзо, аскан аракы. Эки банка неме жүктенип алган апарып јаткан болор бо?

Вагонго келеле, Лешка печкениң одын ичкерледип, јаан керек бүдүрген кижиде болуп јакарды:

— Эмди — уйуктаар!

Гранька уйуктап болбой, узак аңданып јатты.

Лешканың санаазына огош тужы кирди.

Болтиновка јурт. Чечектеп турган яблонялардын оошкызымак-ак чечектерине көмүлип калган. Лешка јалангла өдүк јок жүгүрүп барат. Колында бойы эткен кармак. Бир үр кастар суу јар чубашкылап барат. Олордын башчызы јаан боро кас. Ол Лешканы көрүп ийеле, мойнын чөйө салып, оозын арпайта ачала, картылдап турды. Лешка јалтанып, кармагыла касты үркидип, јана болды. Бу ла тушта каткы угулды. Јырааның ары јанынаң чырбал тудунып алган јараш ак платьелү таныш эмес кызычак чыга конды.

— Коркый бердин бе? — кызычак каткырып айтты.

Лешка кемзинип, ол јаар көрди. Городтон келген болгодый. Болтиновкада мындый бала јок. Кемдерге де айылдап келген болбой кайсын. Оноң кастар јаар көрди. Абыстың кастары ончозы ак болгодый эди. Акуловтордыйы ба? Јок, олордыйы суугуштар. Байла, баринниң.

— Не коркыйтам! — деп, Лешка кармагыла талайып айтты. — Көрөдін бе, эмди ле ончозын јалан башка сүрүп ийерим.

— Бу канай турун? — деп, кызычак јалтанып айтты. — Кастар сени канайтты?

Лешка токынап, кату сурады:

— Сен баринге айылдап келген бе?

— Баринге. Кандый баринге? А-а — кызычак каткырды. — Аристарх Ивановичти слердин јурттын улузы барин дежетен. Ол мениң таайым. Адвокат. Мында оның дачазы. Мен ол айылда јайыла айылдаарым. Меге мында сүреен јарап јат.

— Најылар бололы ба? — кызычак колын сунды. — Мениң адым Оля. Сениң адын кем?

— Ленька.

Оның кийинде олор бийик јардын бажына отырала, кандый да граф Монте-Кристо керегинде бичик кычыргандар. Лешка

Оляны графиня деп айдатан. Ол ачынбайтан. Эмди ол кайда не? Байла, буржуйларла кожо. Онон бери канча жыл өткөн? Беш, алты...

ЭКИНЧИ БАЖАЛЫК

Офицердин элентизи једип калган күрен өндү куртказын үч јерден улантылу кайыш курла курчайла, сарјуга уймалып калган картузын кийип, Лешка омок айтты:

— Эмди лаковый сопог болгон болзо, а?

Түштин кийнинде столяркада иштеп турган Гранька рынок јар барарга шыйдынды. Түште, ажанар өйдө, слесарный цехке тере курткалу, ийндеринин бажыла карчий-терчий тарткан кайыш курлу, тере фуражкалу, он јаагы терен кызыл сорбулу кижн келди. Қалганчы өйлөрдө Лешканы Степан бого ишке кийдирген болгон. Ол кату, кара көстөриле станоктордын јанында улусты ајыктай базып, Степанга токтой түшти. Қойу кара кабактарын түүп, јаагы сорбулу солун кижн коштой кып јаар кире конды.

Степан бөслө сүркүштү колдорын түрген арчып, онын кийнинен ары мендештү басты.

— Темир јолдын ЧК-зынан — деп, ишмекчилер шымыранып куучындажат. — Бобров.

Қара кабакту чекист Чугуевле экү такып цехке келдилер.

— Леша, депонын ончо ишмекчилерин јуу. Митинг эдерис — деп, Чугуев айтты.

— Бүгүн, нөкөрлөр, слердин деподо кандый да шилемир сүрекей керектү јазалды үреп койгон. Қажы өйгө јетире бандиттердин бу кылыгын көрбөөчи болорыгар? Қажы өйгө јетире, мен слерден сурап турум, нөкөрлөр ишмекчилер?

Лешканын јүреги чымылдай берди. Ончолоры ол ло јаар көргүлеп тургандый билдирди. Ол түнде оло Гранькала экү каруулда турган улус болуп, депоны айлангандар.

Нөкөр Бобров ороондо контрреволюция көдүрилип турганы керегинде куучындады.

— Ороондо, нөкөрлөр, пролетарский революциянын өштүлери түймеен көдүргилеп, бистин активисттерди јажытту өлтүрип турулар. Антанта јангы поход белетеп јат. Сол эсерлер Москвада бойларынын чындык јүзин көргүстилер. Аш-курсактын отрядынан ондор тоолу нөкөрлөр өлтүрткендер. Слерди сергелег болыгар деп кычырып турум. Кече ЧК-нын органы алдында Деникиннинг отрядынын офицери болгон Неклюдовты тудуп алган. Ол бор-кар спекулянт болуп, тус садып туруп туттурткан.

— Тус? Уй кижинин чамказын кийип алган неме бе? — деп, Лешка чекистин айтканын кайкап кыйгырды.

Бобров Лешка јаар көрди.

— Сен оны билерин бе?

— Гранькала экү оны жүс катап көргөнис. Менин нөкөримле кожо — деп, Лешка уйалганына жүзи кызарып айтты. — Ол кем болгонун бис кайдаг билеек. Көрөрин көргөнис.

— Тусты канай сатты? — Бобров оноң ары сурады.

— Картошко деп саткан. Чын, картошконун бойы. Јара тудуп ийген, өзөгинде тус. Чур-чуманак боло берерде, таарын жүктенип алала, качарга сананган. Таарынын жыртыгынан бир картошко түже берген. Гранька оны алала көрөрдө, өзөгинде тус жүрген.

Онын кийнинде партячейканын адынан Степан Чугуев куучындаган. Ол каруул эдип, акту бойы күүнзегендерден отряд төзөр шүүлте эткен.

— Государствонун јөөжөзи — ол бистин јөөжөбис — деп, ол айткан. — Бис оны кандый да шилемирлерге тонотпозыс.

Ишмекчилер оны јарадып, күүлеже бердилер:

— Степан, бичи, ончобус барарыс!

«Көк-јарамас, депонун ишмекчилеринин ортодо уурчы бар эмеш пе? — деп, Лешка сананды. Бу шүүлтени экинчизи солыды: каруулга алгылагай не, чып-чын мылтык бүдүмјилегей не?»

...Лешка бойынын вагонун көрүп ийеле, омок сыгырып ийди; темир трубадан койу ыш чөйилет.

Гранька көп неме садып экелтир: бүдүн јарым көнөк кирези картошко.

— Абрадан бойым талдап алгам — деп, Гранька айтты. — А мынызы чочконун жуузы.

Онызы татап калган немедий сап-сары өңдү неме эмтир.

— Мынын ээзи керик танма болбой кайсын — деп, Лешка жууны колына алып айтты. — Беш жыл кирези јаткан болор.

— А бу — түйүнтини чечип, Гранька нөкөринин куучынын укпай айтты. — Көрүп туруң ба? Эки фунт болор.

Бөстө алтындый сары тараан јатты. Лешка ууштаарда, сабарларынын ортозынан суудый шаркырап төгүлип турды.

— Каша кайнадарыс. Похлебка да эдерге јараар. Анайтсабыс, узакка једер.

Лешка база бир түйүнтини сабарыла кадап көрди.

— Мында не?

— Мында арыштын бүдүн өтпөги. Уур. Јүк арайдан экелгем. База тузап койгон беш огурчын. База бүткүл кринке каймак сандыжып аларымда, эмеген чынгырып ийген: «Эш кереги јок ботинказы учун мени түредип ийди! Уурдап алган немең болды ба? Јүр мынан ары! База нени де бербезим!» Анайдарда мен јана болгом. Кем јок, менин киленкеймди тuzалангылагар. Алыгар, шилемирлер!

— Акыр, акыр! — Лешка нөкөринин буттары жаар көрди: Гранька кайышла тангып койгон эски галош кийип алтыр. — Ботинкаларың?

Гранька жүзи чырчыйтып, колын жаңыды.

— Кайдар оны, тойо ажанарыс.

— Жаңыс тус чек жок эмтир.

— Жууда, жууда! — Гранька сүүнчилу кыйгырды.

— Чындап та — Лешка сүүне берди. — Же ажанаак.

Ажанып отырып, ак жикпелү спекулянт үй кижини эске алындылар. Лешка нени укканын ончозын айдып берди.

— Көк-жарамас! — Гранька кайкады. Оноң бойынын базардан укканын куучындады. — Кажы ла волостьто бандиттер табылган. Улусты тоногылап жат. Коммунисттерди, совдептерди адып ол эме-зе баштарын такаа чылап кезе чапкылап турган.

— Сайгактар быркырап чыккан болуптыр. — Лешка соогын тартынып айтты. — Митингте Бобров айткан: «Кайда да Шкуро тербезендеп, камык улусты түймедип жат». Биске, Гранька, кандый бир отрядка кирер керек. Кызыл Черүге.

— Албас — Гранька бажын жайкады.

— Нениң учун?

— Огош дежер.

— Жок. А каруулга бичигилеп алды не.

— Онызы каруул, анда десе жуулажарга келижер — деп, Гранька үшкүрип айтты.

Сок жаңыс агаш калбакла эки нөкөр жаңыс аяктаң элижип-селижип ажанып отырдылар.

— Такып ла эки паровозты тоногылаган, — Лешка тойу кегирип айтты.

— Качан? — Гранька оозына апарып жаткан кашазын да жибей сурады.

— Бис экү дежурить эткен тун.

— Бис дежурить эткенис деп, Степанга айткан ба?

— Айткам.

— Турок керегинде?

— Сениң сагыжыңда Турок анайткадый ба? — Лешка кайкай берди.

— Жок, мен тегине ле айттым. Түнде ого ло жолыкканыс.

Вагоннын стенелери тежиктү де болзо, печкениң изүзине жылу.

— Леш, — Граньканың жайналганду үни угулды, — сен мени адылбазың ба?

— Ондо база не боло берди?

— Мен база бир неме садып алгам.

— Нени?

— Генрих Сенкевичти.

— Нени? Нени? — Лешка ондободы.

Гранька жастыгынын алды жаар колын сугала, онон бичик чыгарып келди.

— Бат бу! Генрих Сенкевич. — Ол печкенин тагдагына бөкөйип, кычырды: — Ады «Камо грядеши» болор.

— Библия ба? — Лешка күлүмзиренип, тышкары одынга барды. Онон табышту келеле, айтты:

— Удабас кыш болор, а сен десе кандый да грядеши керегинде. Одын бедреер керек. Айса болзо, деподо таш көмүр берер?

Гранька нени де айтпай, печкенин жарыгына бичигин кычырып отырды.

Уулчактарда лампа да, свеча да жок болгон. Гранька печкенин эжигин когызадып ийеле, оттын жаркынына кычыратан. Онын бичик кычырып отырганын көрөр болзогор, торт ло каны катканча суузап калган ат суу ичип тургандый — тыныш та тынбас. Лешка база бичик кычыарын јилбиркеер, је Гранькага түргени јанынан једишпес. Кезикте нөкөрине ачынып та турар.

— Бу сен кайдөөн јүткип барадырыг? Сени кийингнен ары сүрүжип бараткан неме бар ба?

Гранька угуп, кычырыжын эбеш араайладып ийер.

Бичик сан башка неме. Оны кычырып отырзанг, өскө телекейге барарыг, өскө жүрүм көрөринг.

Свечаны кайдаг таап алар? Лампа керегинде сананыш та жок, керосин жаан суруда. Јуртта јаткандар бир четберт керосин учун бүткүл чочко берип турган дежет.

Уулчактардын жүрүминде жаан солынта болгон.

Бир катап иш өйинде Лешкага Степан келди.

— Сениле Бобров туштажар күүндү.

— Мени ол кайдарга турган?

— Керек бар учун јолыгарга турган.

— Керек болзо, керек ле болгой — деп, Лешка айтты. — Гранька солун бичик таап алган. Кажы ла энгирде оны кычырып јадыс. «Камо грядеши» деп атту бичик.

Степан күлүмзиренеле, айтты:

— Кайда барадыг дегени бе?

— У-у, солуну коркыш, во! — деп, Леша он колынын эргегин көргүсти.

Иштег омор экү кожо јангандар. Степан үшкүреле, айтты:

— Доннын чөлдөрүн Шкуро ло Мамонтов генералдар бийлегилеп јат. Бистинг Чижовка Маруська деп атаман эмегенле колбулу дежет. Кандый да Красавчик база табылган.

— А Маруськанын отрядында кемдер?

— Ылгый ла шилемирлер: кадеттер, анархисттер. Бистинг каруулчык отрядыс городто база дежурить эдер.

— Кандый макалу! — деп, Лешка сүүне берди. — Анайдарда, мылтык берер бе?

— Байла, же көпкө иженерге болбос. Богучарда кызыл дивизия тӱзӱлүп жат дежет. Бисте чекисттердин дивизионы база болор.

— Эх, ого барган кижин!

— Андый да болордон маат жок, Леша. Сен жангыс арай огош. Гранькала слер экүге үренер керек. Же көрдүн бе, айландыра не болуп жат.

— Кийинде де үренерис, Степан ака. Шилемирлерле кемге де жуулажар керек ине. Мен тоңло огош эмезим. Гранька ла мен он беш жашту болуп калганым.

— Бот он беш жашту болгонуңар жакшы. Эмди деподо комсомольский организация тӱзӱр керек — деп, Чугуев кенетийин айтты.

Лешка алаатый берди. Оны канай тӱзӱрдин Лешка оңдобой до жат.

— Ондо чүмдү неме жок. Уулчактарла куучындаш. Ончо предприятелерде ондый ячейкалар тӱзӱлүп жат деп айт. Депонын уулчактарына жүрүмнөң сондоорго жарабас.

Лешка комсомолдор керегинде уккан.

— Нени эдерис? — деп, Лешка сурады.

— Нени? — деп, Чугуев кайкай берди. — Политүредү тӱзӱрис, клубты колго аларым. Ондо ойын-концерт көргүзүп турараар. Партячейка болужар. Айса болзо, кандый бир жакару бӱдүрүп турала, жүзүн-базын контраларды, бандиттерди коскоруп тудараар.

— Бот керек ондо эмтир — деп, Лешка сүүне берди.

Ол Степанла айрылыжып, конуп турган жери жаар жүгүрди.

Гранька печке жаар эки колын сунуп алган кунукчылду отырды. Аш-курсак та божоп бараткан, ого үзеери кычырар да неме жок.

Лешка Степаннын айтканын куучындады. Гранька оны угала, сүүне берди.

— Комсомолдордо аңылу кийим болотон дежет — деп, Лешка мекеледи. Бойы дезе мекезине бӱдүп айтты: — Аңылу кийим жок не болот, чын ба?

— Чын, чын — деп, Гранька жӱпсинди. — Эң ле учурлу неме, билерин бе, деподо библиотека ачар керек.

— Клубты жайымдап алзабыс, ондо библиотека ачарым. Буржуйлардын бичиктерин ончозын блаап аларым. Слердин токарлар бандиттер керегинде нени куучындашкылайт?

— Жүзүн ле жүүр. Красавчик городты сандырадып баштаган дежет.

— Мен оны база уккам, Степан айткан.

— Сен билерин бе, мен ол Красавчикти көргөм.

— Мекелебе — деп, Леша кайкай берди.

— Мен бу турган жериме өлӱйин! — деп, Гранька чертенди. —

Ол Одессадан. Учкур азу сагалду. Алтын бооколду тайакту. Менин ле көзимче ол тайагыла бир уурчыны арай өлтүрө сокпогон.

— Бот көрмөсти. Байла, ондо улус көп болгон болбайдар? Оны туткан ба?

— Эйе, оны тударын — Граньканын чырайы соой берди. — Красавчик кийин жанында карманынан колмылтык ушта тартала, саң өрө адып ийген. Ончо улус жалаң башка жүгүргөндөр. Ол дезе сыгырып, город жаар база берген.

— Ончо жерлерде комсомол ячейкалар төзөп алзабыс, андый Красавчиктерге жайым болбос эди — деп, Лешка айтты. — Ол бандитти эмди таныырын ба?

Гранька санана берди.

— Сен билеринг бе, мен оны Полубьянканын ээзи болор деп сананып жадым.

— Ненин учун? — Лешка кайкай берди.

— Ол та ненин де учун ого түнгей. Же мен Красавчикти ыраактан көргөм, ого үзеери узак эмес.

«Акыр, ого бисти ЧК кычырганын айдар ба, айса, жок по?» — деп, Лешка сананды. Эмди тургуза айтпас, кийинде керектин аайын көрөлө айдар деп шүүди.

— Похлебка кайнадаак па? — деп, Лешка шүүлте айтты. — Суйук. Тоолу картошко ло бир эбеш тараан салып ийеек.

Гранька жөпсинеле, аш-курсак салган жер жаар басты.

— Эмди Полубьянкада не болуп туру не? — деп, Лешка та не ни де сананып айтты.

— Олорго не болзын. Ондо ончо неме жеткил. Бичиктер не аайлу көп! — Гранька үшкүрди.

— Сен бүдүп турун ба, Полубьянка журттын ээзи Кызыл Черүде?

— Меке — деп, Гранька бажын жайкады. — Ол улустан көс кыйып, качып жүргөн болор.

— Мен база анай бодоп турум.

Учинчи бажалык

Качан Лешка вокзалдын жабызак туразына жууктап келерде, оны та кем де көс албай аыктап тургандый билдирди.

Ол кайа көрзө, жуук жанында Бобров көрүнди. Ол билдирбезинен имдеп ийеле, вокзал жаар басты. Лешка кийиненг ары барды.

Кабинетте Бобров креслого уур отырып, таңкызын камызала, отыргышты жылдырала, айтты:

— Отыр.

Лешка эбеш алаңзып турала, отырды.

Бобров фуражказын уштыйла, столдын ўсти јаар мергедеп ийди. Танкызын тарый-тарый тартып ийеле, ышты тумчугынан коройлодо чыгарып, бойын керегинде куучында деп сурады.

Ончо жүрүмин эске алынып, Лешка бойынын чыккан-өскөн журтты, адазы өлгөни, өй энезине эки ачызы ла сыйны канай чаптык боло бергени, бойынын городко келгени керегинде куучындады.

— Чижовканы јакшы билерин бе? — деп, Бобров сурады.

Лешканын көзине Воронежтин атту-чуулу јаказы иле көрүне берди: жемирилип бараткан туралар, ажанатан кирлү јерлер, тунде улус жуулатан туралар.

— Ол тушта Гранька ла менин ырызыс тарткан болор — деп, Лешка куучындады. — Полубянкада егерь болуп турган Супрун, оны улус Егорыч дежетен, бисти бойынын журтына апарган. А ол журттын алдындагы ээзи революция болор тушта гран ары јанында болгон. Егорычтын айтканыла — ол Россияда јарлу аткыр кижиди.

— А ол кем? Куучындабады ба?

— Қандый да Сыпухин. Егорыч онын егери болгон.

— Куучында ла — дейле, Бобров та нени де чаазынга бичиди.

Лешка көзнөк јаар көрди. Теректердин будактары та ненин де учун караргылап калтыр. Күнбадыштаң јаан кара булуттар келет. «Нени куучындаар?» — Лешка санана берди, оноң Егорычка јолыкканын эске алынды.

Олор Доннын јанындагы бахчага кирип, амтанду арбузтарды јара соголо, суузын чачылта јигилеп отыргандар. «Әх, бир болчок калаш болгон болзо кайдат!» — деп, Лешка ўшкүрди. «Кем јок, Леш, — деп, Гранька айтты. — Арбузта көп сахар ла өскө дө тузалу веществолор бар деп, мен кайдан да кычыргам. Ол суйук та болзо, тату ла тузалу».

— Је, кедери эт — деп, Лешка бүтпеди. — Сахар кайдан келип турган? Айса болзо, улус оны арбузтан алып турган?

— Андый эмей, а — деп, экинчи арбузты тизезине оодо согуп, Гранька јөпсинди. — Ух, бойы ла јарылып јат. — Арбузтын жукачак чоокыр кадары айрылып, кара үрендерлү кызыл јымжагы мызылдай берди. Гранька оны тал-ортозынан јара тудала, Лешкага сунды. — Сахар.

Уулчактар каткырыжып, амтанду арбузты шөлүреде јигилеп, үрендерин јардын алды јаар түкүргилеп таштап турдылар. Кенетийин јыраалардын ары јанынан карган чыга конуп келди. Ол бийик сынду, күчтү узун колдорлу, јаан саалду ла балбак кызыл тумчукту эмтир. Лешка оны озо көрүп ийеле, оозында арбузына карылып, тура јүгүрди.

— Отырар, отырар, уулчактар — деп айдала, карган чамчазы-

нын алдынан ак калаш чыгарды. — Калашка кожуп јизе, ток болор. Ме, јигер.

Ол уулчактардын экелген арбузтарынын бирүзин алала, чертип, бажын јайкады:

— Мыны арай эрте үзүптиригер. Јетире бышкалак эмтир.

Курында калбандап турган тере кынынан бычак ушта тартып, арбузты эки јара кезип ийди. Арбузтын кыскылтым ичинде сары үрендер јүрү.

— Көрдөөр бө, јетире бышкалак. Је андый да болзо, јиирге јараар — арбузтарды ооктой кезип ийди. — Слер кажы јердинг болорыгар, куучындагар? Бу бахча менинг. Ээзи мен болорым.

Лешка озо токынап, бойы керегинде куучындады.

— Мен бу ла јердинг — деп, Гранька айтты. — Лубинский јурт керегинде уккан болбойоор? Энемди билбезим. Адам фронтто өлгөн. Сөөгин Карпаттын тууларында јууган деп эјем айткан.

— Так, так — дейле, карган уулчактар јаар јылу көрди.

— Городтын баштактарыла најылажып тураар ба? — деп, карган сурады.

— Бис кемле де најылашпай турганыс — деп, Лешка актанды. — Олор ончозы уурчылар ине.

— Уурчылар, — карган јөпсинди. — А канайдарын, карындаш? Эмди тургуза јүрүм андый да.

— Кандый андый — деп, Гранька тыңыды. — Уурдаганча сурап албас па. Бис бого баштапкы ла катап келгенис. Аштаганыс, арга јокто келгенис.

— Чын, чын — деп, карган кунукчылду айтты. — Бу јүрүм канай барат, канай барат. Је, кем јок! Урелбеген балдар эмтирсеер. Мениле кожо јададар ба?

Лешка оморкой берди.

— Слерге кайдөөн барарыс?

— Мынаар ол турган јаан тураларды көрдөөр бө? — карган колын уулап көргүсти. — Мен ондо јаныскан. Качан да ондо менинг ээм јаткан. Фамилиязы Сыпухин. Ондо городской мылча болгон. Мен онын егери. Эмди ээм кайдөөн дө јүре берген, гран да ары јанында болордон маат јок. Адазы ононг озо качып барган. Никитинскийдеги туразын база көрүп јат дешкен. Бу јерди улуска берейин деп, мында одус десятин кирези сад бар. Кыралап та турган јерлер көп. Кандый эмтир, уулдар?

Уулчактар тудаган ийт јаар кылчайгылап, турага кирдилер. Төрт кып тура эмтир. Ичи ару. Столдордо клеенкалар. Кухняда дубтан эткен шкаф, ондо јүзүн-јүүр аяк-казан. Кыптардын стелнелеринде мылтыктар илип койтыр.

— Ух ты! — Леша кайкай берди. — Окту ба? — деп сурады.

— Оны не октойтон? Андап барар тушта октоп јат.

Тышкартынан колдорун фартугына арчып, жараш кыс кирди. Эки кејегелү, узун сынду, жылтырап турар омок көстөрлү кыстан Лешка көс албай барды.

— Мындый немени качан да көрбөгөн бө? — деп, кыс көзин соодып ийди. — Жип ийерим!

Лешка санаа алынып, кайа көрди.

— Бот, Машенька, сеге болушчылар экелдим.

— Көрүп турум. Сен, Егорыч, быларды кайдан таап алдың, тусту алмарлардан ба?

— Ого жеткелемим. Оскүстер — деп, карган актанган кептү айтты.

— Көөркийлерди — деп, Маша килемжилү айтты. — Аштагылап турган болбой кайсын?

— Олорды кашала азыразан. Сүт бер. Мен жадып, эбеш амырап алайын. Белим сыстап туру. Жаңмыр жаар болор.

Маша уулчактарды баштарынан ала буттарына жетире аяктайла, жакарды:

— Тышкары колжунгуш бар, колдорыгарды јунуп алаар.

Онон уулчактардын каша јигилеп отырганын аяктап айтты:

— Слер де кача беретен болбайдараар?

— База кем де болгон бо? — деп, Лешка сурады.

— Јүзүн ле јүүри болгон. Ончолоры ла кача бергендер. Тойып ла алза, город жаар тенни берер.

— А нени эдерис? — деп, Гранька сурады.

— Иш једер. Олор огород одогондор. Слер экүге базарга жетире корзина сүүртеерге келижер.

— Оны не сүүредетен?

— Апарар. Јастыра айдып ий калтырым.

— Нелү корзина? — Гранька соныркады.

— Не ле болор. Картошколу, арбузту, дынялу... Онын кийинде яблоколор, грушалар болор. Мен садыжарым, слер экү тажыраар.

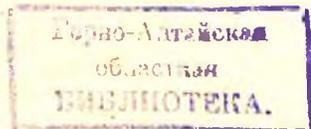
— Акчаны тен үлежерис пе? — деп, Лешка кокырлады.

— Фу! — Маша јескинип, јүзин чырчыйтты. — Акчала нени эдетен? Егорыч албаты торолоп јат деп айдат. Јигилезин, бисти алказын. Егорыч киленкей кижн.

Уулчактар бой-бойлары жаар көрүштилер. Олорго карган база андый деп билдирген.

— Сен база киленкей бе? — деп, Лешка кенетийин сурады.

— Мен калју — деп, Маша токыналу айтты. — Қапшай ончо неме токынайтан болзо, город барар эдим. Кандый бир заводко кирип иштеерим. Городто жараш ине. А мында не? Садта, огородко казынып ла жадың. Сеге де кем де келбес, сенин де баратан јерин јок:

— Бичиктер бар ба? — Гранька соныркады.

— Эки шкаф бичик тоозындалып јат. Ээлердин бичиктери арткан. Бичикчи бе? — деп, Граньканы ајыктады. — Куда-ай, сенин арыгыңды!

Гранька кызарып, уялганына сан төмөн көрди.

Лешка столдон туруп, стенеде илип койгон көп тоолу фотографияларды ајыктады.

Чичкечек азу сагалду кандый да јиит офицер креслодо кедейе отыры. Онын будынын јанында јаткан неме та ийт, та бөрү — кижиге таныбас. Онын кийин јанында байбак сагалду, јаан оборлу кижиге. Ол Егорыч болгонын Лешка танып ийди.

— Ол Егорычтын ээзи — деп, Маша јартады. — Бастыра Польшянканы ол ээленген. Городто јаан таш туралу болгон. Эмди ондо кандый да учреждение.

— Кайдөөн дө кача берген болбайдар? — деп, Лешка чала кыйгастанып сурады.

— Ол јаантайын ла гран ары јанында јаткан.

Маша столдо аяк-казанды јуунадала, уулчактардын киймин ајыктап көрди.

— Эмди тышкары барактар. Слерге мен мылчаны көргүзип берейин. Эңирге јетире ого от салала, јунунып алыгар. Јадатан јеригер анчылардын кыбы болор.

Уулчактар мылчага суу тажыдылар.

— Эмди корзиналар алыгар. Огород барарыс — деп, Маша јакарды.

Егорыч амыраганча уулчактар бир корзина дыня ла база бир јаан корзина картошко экелдилер.

Бобров Лешканын куучынын угуп, та нени де чаазынга бичип турды.

— Мындый јүрүм узак болгон бо?

— Күске јетире. Бис уйлар кабырганыс, чочколор азыраганыс. Сад, огород каруулдарга келишкен. Эртең тура базарга картошко, согоно, помидор тартып туратаныс. Эңирде базардан куру тежежа экелетенис.

— Јакшынак јүрүм болгон туру ине.

— Уйуктаар ла күүнис келип туратан — деп, Лешка ак-чегин айтты. — Амыраар күнде Егорыч город барып, онон среда эмезе четверг күнде келип туратан. Ол јок тушта айылдын ээзи олоп үчү болгон.

— Қалганчы өйлөрдө кандый да айылчылар келип турар болгон. Ол та не улус болгон?

— Айылчылар келерде, Маша оларды канай уткыйт?

— Қанайып? — Леша санана берди. — Ончолорына ла Маша јарап турган. Бир катап кара пиджаку кандый да неме Машага

торт ло ийт тырмактый жапшынып турган. Оны мамзель деп эркеледетен. Бис анчылардын кыбында жатсабыс, кем де аайы-бажы жок чыгырган кийинде, «Валет!» деп кыйгы чыкты. Валет кын-жыда болгон. Мен чыга конзом, Маша кыйгырды: «Валетти агыт!» Көрзөм, ол кара пиджакту неме Машаны окшоорго умзанып турган болуптыр.

Валетти кын-жыдан божодып ла ийеримде, чурап барала, ол кара пиджакту неменин штанын тиле тартып ийген. Карын будын та канайып жара сокпогон.

— Ол кем болгон?

— Маша кийинде оны кынаа дейтен. Кандый да приказчик.

— Онон ары...

— Онон ары? Онон ары десе бу жылу жерге кыштаар деп сангананс. Бир күн энгирде жаңы кижжи келген. Ол жыртык, кирлү шинельдү кижжи болгон. Картузы да уужалып калган. Онызында — чолмонду. Саалы өзүп калган, чырайы да соок. Ийт оны көрүп ийеле, кынзып, жалканчый берген. Маша көнөктү уй саап барарга жаткан болгон, ол кижжини көрүп ийеле, көстөри багырайып, тескери болгон, колында көнөгин ычынып ийген. Айылчы бозогого отырала, Валетти сыймап, та нени де кимиректенип турган.

— Машенька, таныдан ба? Мен эки-бир күнге ле келгем. Жаңы ла эшелоннон чыгып келдим. Жүк бийттен де айрылып аларга — шинелин уштып таштайла, айтты: «Көөркийек, мылчага түрген от сал! Егорыч кайда?»

Бис Егорычка бардыс. Карган шүүн жамап отыры. «Егорыч, кем де келген, слерди сурап туру» — дедим. Карган турага кирген жерде табыш угулды: «Митрич, кару көөркий! Мен сени божогон болорын деп тургам!» — «Арай, арай, карган... Сенде мында кемдер?» — «Оскүстер. Жаңыс кижжинин күчи бу ончо ишке жедер бе?» — «Же, же жаңыс чаптык ла эткилебезин». Онон экү турага кирдилер. Мен бистин конуп-түнеп турган кыбыска келдим. Ондо Гранька свеча күйдүрип алган, кандый да бичик кычырып отырды. Менин кийнимнең Маша жүгүрип келеле, свечаны өчүрип, бис экүге атыллана берди:

— Капшай суу тажыгар, мылчага от саларыс.

— Бу кандый айылчы? — деп, мен сурадым.

— Тсс — сабарларын оозына жаба тудуп, Маша айтты. — Ол Петр Дмитриевич, бистинг ээбис келген. Жаан удабазым деп айткан. Кызыл Черүде командир болуп турум деп айдат.

Онон бир недеде өткөн, ээбис барар да күүни жок. Жазап кийинип алала, город барып турар. Бир күн келеле, Гранька ла меге айтты:

— Же болор, уулдар, жатканыгар болор! Эмди барыгар. Анайып кыштажыс божогон.

Бобров кабинетле керий базып турала, телефонның јанына токтоп, оның тутказын толгойло, айтты:

— Тимофей Васильевич? Бу мен. Полубянский керегинде керек бар. Эйе, эйе. Келетен бе? Эмди ле келерим.

Телефонның трубказын салып, ары-бери базып турала, айтты:
— Губчекага барак.

Губчеканың председатели Тимофей Рындин узун сынду, одус беш јашту эр кижилешканы ајыктап көрлө, диванга отырғызып, бойы коштой отырды.

Лешканың куучынын угуп, Рындин бир кашча өйдиг туркунына унчукпай отырала, айтты:

— Бот, Сокол, городто өскө кийим кийип алган офицерлер, авантюристтер, бандиттер табылды. Олор коомой керек те эдерден маат јок. Полубянканың ээзин база катап ајарып көрбөгөнчө болбос. Маша оның келгенине сүүнбеген дедиг бе?

— Тын сүүнбеген.

— Бис сеге бүдүп турус, Сокол. Сен бистин пролетарский уулчак. Биске болужар учурлу. Сениң нөкөрин Гранька бичик кычырарын сүүп јат, оның ол келтейин тузаланыгар. Ондодың ба?

Лешка кезек өйгө санаа алынып турала, айтты:

— Ондодым. Бис ологро бичик кычырар болуп барала, ондо не болуп турганын көрөтөнис пе?

— Чын — Рындин күлүмзиренип каткырды. — Сениң нөкөрин Гранька Красавчикти база көрдим деп айтты ба, ол меге келзин. Оноң столдон казынып турала, Лешкага фотография көргүсти.

— Таныдың ба?

Лешка кеберкек чырайлу кызычактын сүрин көрлө, айтты:

— Маша эмтир.

— Эмди ук, мен сеге нени айдарым.

Рындин мендеш јогынаң фотографияны столына сугуп, ключе ле бектеп ийди.

Маша Супрун чындап та Егорычтын јеени болгон. Бойының ада-энези керегинде ол көөркий нени де билбес. Оның адазын була Петр Сыпухин өлтүрген. Керек јаргыга једе берерде, Егорычка Полубянскийди садыла, јериле кожо берип айрылган. Ол тушта Машага беш јаш болгон.

Рындин танкызын камызып, айтты:

— Не керегинде куучын болуп турганын ондодың ба?

— Ондодым! — деп, Лешка диваннаң тура јүгүрүп айтты.

— Отыр, отыр, јуучыл — деп, Рындин Лешканың ийининен јапазып отыргысты. — Нени ондодың?

— Ол керегинде Машага ончозын айдар керек — деп айдала, Лешка Бобров ло Рындин јаар ајыктады. Экүлезиниң чырайлары јаар көргөжин, јаардып турган болгодый.

- Көрдин бе? — деп, Бобров айтты.
- Сен, карындаш, жайалталу разведчик эмтиринг — деп, Лешканы Рындин көкитти. — Чын. Сен оной аларын ба?
- Андый аргам бар — деп, Лешка омок айтты.
- Жакшы — губчеканын председатели жөпсинди. — Уулчактар керегинде сананар керек — деп, Бобровко имдеди. — Эртег сегис час энгирде, келигер, Полубьянский керегинде керекти шүүжерис.

ТӨРТИНЧИ БАЖАЛЫК

Тойо ажанып алала, уулчактар уйуктаарга тапчанына жадып ийдилер.

— Сен уктын ба? — деп, Лешка нөкөрине айтты. — Бистинг улус Богучарда дивизия төзөп турган дежет. Ишмекчилерден уктым.

- Бот ол жаар барган кижги, а?
- Ол дөөн, ол дөөн, контраала мында кем тартыжатар?
- Бисти ого алар ба, жок по?
- Кынзызан, албас — деп, Лешка кородоп айтты. — Айса болзо бисти чекисттердинг дивизионына алар. Андый дивизон болор, меге Степан айткан.

Печке күүлеп, изүү тыныжыла уулчактардын уйкузын там ары жапазып турды. Орой күс болгон. Вагоннын тыштында соок күстинг тыныжы шуулайт. Городтогы жүрүм токына жок. Оштүлөр түймөп, кажы ла күн табару эткедий.

* * *

Поезд мантаар ла алдында Лешка вагоннын эжигининг тутканын атпактанып, бозогонын алтыгы учына тебинип алды. Саалду карган проводник орой тудуп алган флажкторыла онын бажына шакылдада согуп, арбанды:

— Поезд түргендегелекте калы, шилемир! Капшай, капшай калы!

— Мен канай калыйтам? — деп, Лешка кынзый берди. — Эмди стрелка, оноң күр. Мен кайдөөн калыйтам?

— Көрмөс лө сени алгай! Карын бир тербезенге ас болор!

— Мен тербезен эмес, өрөкөн — деп, Лешка жалына берди. — Мен кожончы. Мен кожондоп ло ийеле, өскө вагон жаар жүре берим. Мени божодып, ийеер, өрөкөн, айлымда эки кичинек сыйным ла оору энем бар, олар мен жок канай жадар. Торолоп өлгүлөп калар ине.

Проводник база та нени де айдарга турарда, кийин жанынан жоон үн угулды.

— Мында не боло берди, адабыс? — деп, бир жаан оборлу талайчы көрүнди.

Оноң Лешканы көрүп ийди.

— Сен мында нени эдип турган?

— Мен кожондойын деп.

— Кожончы болзонг, кир. А сен кажы жерден?

— Воронежтин жанындагы журттанг.

— Оноң не качып бараткан?

— Торолоп турганыс, адабыс жок. Энем оору, эки кичинек сыйным бар.

— Уккам, уккам. Бого ло турала кожондо, ол жаар барба — ол вагоннын эжиги жаар көргүсти.

Лешка текпишке ле турала кожондоп, ылам ла сайын вагоннын эжиги жаар көрүп турды: «Бу талайчы мени ол жаар не кийдирбей турган?».

Жаан удаган жок вагоннын эжиги ачылып, оноң семис жүстү эр кижичи көрүнди.

— Кирзин бери.

Лешка тамбурга жүк арайдан кирип, көп улустардын ортозына кысталыжып алды.

— Эмди кожондо, оноң башка вагонноң чыгара таштап ийерим — деп, талайчы тыгыды.

Лешка тамбурга кысталыжып турала, вагоннын эжиги жаар көрди. Ондо бош жер жок, эзирик офицерлер көрүнөт. «Сен аярып көр, вагондо жүзүн ле жүүр улус болор — деп, Бобровтын айтканын эске алынды. — Олор кандый ла мундир кийип, бойын өскө улус деп көргүзөргө чырмайар. Сен аярып ла көр — деп, Бобров жакыган. — Биске келген жетирүле болзо, бери оодо соктырган Деникиннин арткан-калганы ла өскө дө жүзүн-базын банда келип жат».

Лешка аярып көрзө, мындагы улус ажындыра эрмектежип алала, барып жаткан болгодый. Талайчы олордын көдөчизи.

Ол жоон үниле кыйгырды:

— Граждандар, акчакабыгарды ачыгар, өскүске болужар керек.

Бир семис чырайлу эр кижичи укпаачы, көрбөөчи болуп турарда, талайчынын үни угулды:

— Слер, гражданин, акчакабыгарды жазап көригер, айса болзо, акча таап албай турган болороор бо? Бис болужып берерис.

Лешка кысталыжып жадып вагонго кирип келгежин, мында улус ас болуптыр. Жаан эмес столды айландыра эр улус отырып алган көзөр ойногылап жат.

— Сен кажы жердин? — деп, көк галифелү эр кижичи сурады.

— Воронежтин алдынанг.

- Ондогы жүрүм кандый?
- Торолоп жат — деп, Лешка жартады.
- Ада-энен бар ба?
- Энем оору, сыйындарым огош.
- Адаң? — чек шылу боло берди.
- Адам фронтто божогон. Бистинг Болтиновкадан үч ле кижинен кенек жанган. Адабыс барганынан ла ала суру жок.
- Сен Болтиновканын ба?
- Оноң. Слер бистинг жерде болгоныгар ба?
- Болгом — деп, соок айтты. — Акуловтор жакшы жады ба, оларды ончозын тоной бергилеген болбайдар!
- Жок, оларды ла тоногон кижинен жок.

«Поездке кандый улус тыгылбады деп айдадаар. Же эмди капшай ла Давыдовкага жедер керек. Бобров оноң телеграфист ажыра телеграмма салзын деп айткан. Оноң ары нени эдерин ол бойы билер деген эди» — деп, Лешка санаңды.

— Жүгүр! — деп, телеграфист Лешкага жакарды. — Ондо машинист Вдовенко суу алып жат, оны айдала, паровозты капшай берди экелеер.

Лешка вагондордын үстине де, тамбурга да көп катап жорыктаган, же паровозко отырып көргөлөк.

Паровоз ыжы-буузы быркырап, ичкери болды. Лешка машинистке кожо көзүнөктөн көргөжин, темир жолдын ичкери жанында кандый да аттар көрүнөт.

— Станция? — Лешка сурады.

— Тоночылдар. Олор пассажирлер барып жаткан поезд сакыгылап турган болор.

— Чөлдө бө? — деп, Лешка соныркады.

— Ростовто эмезе Воронежте тоногону жеңил бе? Бандиттер кайда ла токтодор.

Вдовенко кандый да приборды толгоп ийерде, паровоз токтой берди.

— Эмди ончозы кирип келер — деп, Лешканын чачтары атрайыжа берди. — Олордон канайып актанарыс? Поездти кайда таштап ийеле, паровозты апарадым деп айдар.

Паровоз токтоор алдында бир канча эр улус солусактап калган жүгүрияп келдилер.

— Ончозын аярып көригер — деп, баштап жүргөн бандит жакарды. Ончолоры орын-төжөкти, керек десе одырып турган таш көмүрди таштай бердилер.

— Акыраар! — деп, Вдовенканын үни угулды. — Мере жаан эшелоннын алдына барзын деп жакару берилген.

— Ол кандый эшелон? — деп, бандиттердин башчысы соныркай берди.

— Воронежке барып јаткан јаан эшелон. Јүзүн-јүүр товарлар, мылтык-јепсел бар турган. Ростов ажыра эбирип бараткан.

— Мекелебей турун ба?

— Мен карган кижини не мекелейтем? Қочегардан да суразаар. Кузьма, айтсаң?

— Москвадан келип јаткан эшелон деп уккам — кочегар үни тырлажып айтты. — Кызыл Черүге керектү немелер апарып јаткан.

— Қаруулдап турган улузы көп пө?

— Қаруул јок кандый болзын — деп, Вдовенко айтты. — Је каруулда болуп, кандый каруул болзын. Јарым взвод кирези торо уулдар...

— Ончогор паровозтон тўжүгер — деп, бандиттердин башчызы јақару берди. — Эшелон келеле, паровозко сүзүле берзин.

Ончолоры күр-мар эдип, төмөн болдылар.

— Шалон келеет! Шалон, карындаштар! Белетенигер! — төмөртинде кыйгырыжа бердилер.

Лешка тыңдалана берди. «Вдовенко чын айтты эмеш пе? Ол ондо кандый эшелон келген? Байла, мекелеген. Андый болзо, јакшы. Мынын кийнинде нени эдерге сананып алды болбогой?»

— Је сениң бажын баш ла эмтир — деп, Вдовенко бандиттердин башчысына айтты. — Јер јарып калды. Эшелоннын машинизи мениң паровозымды үч километрден көрүп ийер. Не де болгон эмтир деп бодойло, ойто тескери јүре берер.

— Мекелебе, мында келген јер — деп, онызы јыга мойноды.

— А оттор? Линиянын бойы орто камык оттор одыргылап алганыгар. Мен оларды ыраактан көргөм.

— Андый болзо, ойто тескери не барбаган?

— Эшелон удабастан ла једип келетен болгон. Мен ого сүзүлетем бе? Је оноң јол јазап турган улустың отторы болор деп база бодогом.

— Болор, куучындаштыс! Паровозтон тўжүгер!

— Эй-куда! — деп, төмөртинен кыйгы угулды. — Линияда та не де табыштанып туру ошкош.

— Је, је — деп, кудазы мендеп, јолдогы отторды өчүрзин деп јақару берди. — Слер дезе түрген паровозтон тўшкүлегер! Оноң башка коомой болор. — Көстөри сооп, тудунып алган мылтыгын көргүсти. — Айса келип јаткан эшелонго темдек көргүзерге турганаар ба?

— Је, кандый темдек көргүзерге турган болор деп — Вдовенко јобош үнденди. — Парды божодып ийер керек. Печкениң одын да өчүретени бар. Оноң башка эшелонноң көргүлеп ийер.

Паровозтын пары ончо јанынан буулап, эмдик аттый бышкырып турды.

— Кузьма, јаан ключти бейин бер! — деп, машинист колын сунды.

Кузьма жаан ключти алып берди. Жаан удаган жок «шак» эткен табыш угулып, байа бойынча тынып турган бандит толык жаар тоголоно берди.

Паровоз мыжылдап, күчүлдөп, турган жеринен тап этти. «Бот кандый! Бот кандый макалу!» — Лешка сүүнгенине көстөри чагылып, машинист жаар көрди. Ол чырайын соодып, айтты:

— Оны рогожала жаап кой, Кузьма. Мылтыгын алал.

Кийин жанында мылтыктардын аткан табыжы угулып, октор сыылайт. Паровоз маңын түргендеди ийди.

Кузьма Лешкага сол көзиле сүмелү имдейле, айтты:

— Потапыч андый. Оныла кожо качан да немедең алдырбазын. Баштап тарый, чындап та, эбеш жалтанчылу болды ба?

Лешка нени де айтпады. Жерде жаткан бандиттин жалмажы орто будыла араайынан тебеле, айтты:

— Божоп калды эмеш пе?

— Мындый жаан чочконы жангы соксон өлөт эмеш пе.

Күн чыгар алдында паровоз кандый да разъездке келди. Жаан эмес агаш вокзалдан мылтыкту улус чыга жүгүргилеп, паровозты курчагылап ийдилер. Лешканын жүреги тирсилдей берди: «Чын банда бу болбой?» Же оного бөрүктериндеги кызыл чолмонды көрүп, санаазы тоқынай берди. Вдовенко үстинде салактап турган эмиктеги ручкадан тартып, оорды кыска гудокторло уткыды.

— Якшылар ба, нөкөрлөр! — деп, жердеги улустан кыйгы чыкты. — Не солундар бар?

— Солундар толтыра! — деп, Вдовенко омок айтты. — Станичниктерден жүк арайдан качып келдис. Трофея апарып жадыс. Аладаар ба?

— Банда? — командирдин чырайы соой берди.

— Банда да болордон маат жок.

— Кажы тушта?

— Мынан жирме беристе бар.

Командир койнынан карта кодороло, аяктай берди.

— Кажы, трофейнды бери кодор.

— Карын санаазы ордына кирип келтир, алыгар, уулдар!

Жаан эмес площадька улус жуулгылап келди. Аттарына мингилеп, стройго тургулап ийдилер.

Командир үлдүзүн өрө көдүрүп, кийнинен барзын деп команда берди. Ичкери тап эткен отрядтын кийнинен ары куу туман көдүрилди. «Айса болзо, Давыдовка жаар баргылап жаткан? Эмезе өскө кандый бир банда табылган?» — деп, Лешка сананды.

Картазын бүктөй тудуп, командир Вдовенкого оного ары барзын деп жакару берди.

— Воронежте эшелондорго паровозтор једишпей јат — деп айтты. — Ондо слерди сакугылап јат. Жолыгар ырысту болзын!

Бу ла бйдо ого дежурный телеграфист јүгүрип келди.

— Нөкөр командир, Давыдовкадагы разъезде актар комендантты токтогон, телеграфист шыркалу.

— Актар ого кайдан келген?

— Пассажирский поездтен.

— Эмди ле дивизиянын штабыла колбу эт! — деп, командир јакару берди. Онон коштой турган јуучылга айтты: «Полкты тревогала көдүригер!

Командир Вдовенкого барзын деп колыла јангыла, бойы телеграфисттин кийнинен ары барды.

Паровоз манын табынча түргендедип, ичкери болды.

БЕЖИНЧИ БАЖАЛЫК

Баштап Лешкага кандый да таныш эмес јыт јытанды. Онон ыраакта шагнын табыжы угулды. Онон ойто ло ол јыт. Күүни булгалат. Лешка албаданып туруп көзин ачала, онтоп, ойто жапты. Онын көзине та кем де кумак уруп койгондый. Јүк арайдаг колын өрө көдүрип, алаканыла көстөрин јышты. Терге колы үлүштеле берди. Көзине јүзүн ле јүүр немелер көрүнөт. Та улаарып турган, та јүүлип турган. База бир катап ондонып келеле, көзин ачса, кандый да јаан кыпта јадыры.

Айландыра турган орындарда ылгый ла бажын тазада кайчылап койгон улус: «Больница... Мен бого канайып келгем?» Больницада јатканын билеле, күчи там ары чыкты. Кургап калган тилин јүк арайдаг кыймыктадып, бар-јок күчиле шымыранды:

— Суузап турум...

— Кудайга баш, көөркий тынданып келди — деп, јанында үй кижинин үни угулды. — Эмди ле, эмди ле, көөркийек.

Лешка көзин ачып ийерде, ак халатту, јабызак сынду үй кижинин сырты көрүнди. Үй кижии удабай келип, кружкада јылу суу берди.

— Ич, уулым, ич.

Лешка онын көзи јаар көрди. Чырыш кирип те калган болзо, көстөри јалакай кижии эптир.

— Эмди мынан ары ондолорың. Уч неделениң туркунына өлүмниң бозогозында болгон.

— Уч недеде? — деп, Лешка шымыранды.

— Сыпняк јыккан сени — деп, карган үй кижии бажын јайкап айтты. — Паровозтон түжүрип алганыс дежет.

— Тиф?

— Эйе, тиф.

Лешка ал-санаага гүже берди. Соогы жайылып турарда, солдаттын шинелиле бажын бүркей жаап алды.

— Көөркий шыралап жат — деп үн угуларда, одеялазын ачып ийди. Жанында аякта тарааннын кашазын тудунып алган няня турды.

— Эбеш жи. Сеге көп ажанарга жарабас — деп, ол айтты.

Лешка тыркыражып турган колыла аякты алып, үзе жигенин сеспей де калды. Эди-каны жылып, база ажанар күүни келди. Сол колында калаш ууштанып алганын жаңы сести. Оны оозына салып, конфет чилеп соорып жиди.

Няня Лешкала коштой жаткан кижиге барып, онын мандайына сууга чыктыдып койгон үлүш бөс салды. Оору кижиге тырлажып жадала, токынай берди. Онон Лешкага жууктай базып келеле, шымыранды.

— Кааннын ла Төрөлдин коручылы.

— Ол кем?

— Мында ончозы ла олор, көөркий, Мамонтовтын ла Шкуронун улузы. Бистинг де улус болгон, олорды бу шилемирлердин командири чыгара таштазын деп жакарган. Депонунг бир билинбес оору кижизин тышкары сүүртегилеп чыгарала, ийт чилеп адып койгондор — деп, үнин жабызадып айтты.

— Депонунг ба? — Лешканын эди-каны соой берди. — Бүдүми кандый? Узун сынду, азу саалду ба? Жабызак сынду, же карын. Мен бодогом...

— Амыра, амыра. Күчингди тыгыт. Мен сеге сүт таап экелгем. Эмди ле кайнадала, экелерим.

Ак санаалу үй кижининг килемжизине Лешканын көстөри жашкайактый берди.

Кенетийин ыраактанг музыка угулды. Духовой оркестр кайда да ойноп турган эмтир. Лешканын санаазына городто болгон керектер эбелди. «Рындин кайда не? Бобров ло Степан городтон баргылады не? Гранькала не болды болбогой?»

Лешка токыналу жадып албай барды. Бастыра бойы терлей берди. Уур санаалардан чагы чыгып, ыйы келди. Көстинг жажыла кожо сыны жеңилгендий билдирди.

«Рындин сескир ле кижиге болгон эди. Ол колго кирбей кача берер. Степан да коркычак кижиге эмес» — деп сананды.

Музыка кандый да омок марш ойноп турды. Тышкары айас, жылу күн тийип турган болгодый.

«Сүүнгилеп жат — деп, Лешка тижин тиштенди. — Бистинг улус канайып туру не?»

Коридордо табыш угулды. Эжик ачыларда, кара папахалу улус көрүнди.

Сары курлу, узун сынду офицер няняны туура ийделе, палата-

га кирип келди. Ол оору улуска базып келеле, жүстериң аыктап турды. Жууктай базып келерде, Лешка оның чырайын көрүп, жүреги типилдей берди.

«Ол бир вагонго кирип жүрген неме. Акуловтордың төрөгөннү».

Офицерди аыктап, көзин албай барды. «Танып ийет эмеш пе?»

Офицер кезе көрүп аыктайла, Лешкага коштой орын жаар барды. Ондогы кижин орынына такталанып отырып алала, офицер жаар соок көрүп отырды. Кургап, жарылып калган эриндери кыймыктап, табыш жок шымыранат.

— Бурда? — офицердин үни угулды.

Оору кижин уур тынып, көстөрүн жумуп, жөпсинди.

— Бот тушташтыс а, фельдфебель Бурда! — офицер алакандарын жыжыштырып, көстөри чагылыжа берди:

— Сүүнип туруң ба?

— Уткып турум, ротмистр — деп, Бурда үнденди. — Мөрин болгон туру, уткып турум!

— Женүле, фельдфебель, женүле дезен — деп, ротмистр сүүне берди.

«Жок, бу ол эмес болгодый. Айса болзо, ол тушта эзирик болгон. Бир түңгей мундирлү немелерди кижин бачым ылгаштырбас» — деп, Лешка сананды. Эжикте кеберкек чырайлу кыс турды. Ол жытка чыдашпай жүзин чырайтып, колпладыла тумчугун жаба тутты.

— Бери өдигер, мадемуазель — деп, офицер кысты кычырды. — Мында жыт андый ла жакшы эмес, же канайдар, учурал болуп, кызыл бандитке туштадым. Деникинде кожо болгонус. Бүткүл ротаны түйметкен. Ол тушта колыма учурабаган. Эмди макалу ла тушташтыс! — офицер сүүнип каткырды.

Кыс Бурданы аыктап көрөлө, айтты:

— Бу жүк ле тынду кижин туру ине, Вадим.

— Же бис сакылтага чыданкай улус, мадемуазель! Сакып алары! — деп, офицер каткырынды. — Бис оны көдүрткеге буубаска, семирте азырап та аларыс. Бис чыданкай, сакыырыс.

— Мен бүдүп турум — деп айдала, кыс Лешка жаар көрди.

«Акыр, бу кемге түңгей? — Лешка санана берди. — Графиняга ба? Эмди не болор? — деп, бош санааркай берди. — Айса болзо, таныбас болор бо? Канайып ол бистин эмес болгон? Садынчак тере эмеш пе?».

— Көрсөн, Вадим, бу толыкта чек бала жадыры — деп айдала, Лешка жаар басты. Оны няня озолоп ийди.

— Аргалу улустын уулчагы — деп, няня жаан кружкага сүт тудунып алган келди. — Энен сүт берип ийген. Уулчагы ондолып келгенине сүүнип турганы коркыш. Эрген, байла, доктор айлы жаар божодор болор. Оору улустын көбин коркыш, чек бадышпай

јат — деп, няня түрген-түрген айдып турды. — Ич, уулчагым, ич!
Кыс Лешканын орынынын үстине бөккөйлө, араай айтты:
— Эңирде сагыгар.

...Эңирде палатага ак халатту, бийик сынду үй кижги баалу тон кийген эр кижги ээчиткенче кирди. Эр кижги јаткан улусты ајыктап көрөлө, көндүрө Лешка јаар басты.

— Менин көөркийим мында јаткан туру не — дейле, Лешканы кабыра кучактады. — Көөркий уулчагымды! Бис једип келдис. Извозчик таппай коркыш болдыс, карын Сергей Петрович Воронцов болушты. Сен оны ундыбаган болбойын? Экү шахмат ойноп туратан јогоор бо. Ундыи койдың ба? Ай-ай-ай!

Солусактап калган няня келди. Оныла кожо уулчак. Экү кийим экелдилер. Саалду кижги Лешканы көбөлөктиң өрө көдүреле, түрген кийиндирип ийди. Кучактанала, коридорго чыгарды. Ондо ого гимназисттин шинелин кийдирдилер. Келген кижги доктордын колын окшоп, уулчагын эмдегени учун быйанын айтты.

Абразына отырган кийинде саалду кижги кату јакарды:

— Эмди түрген. Јарым частан комендантский час.

Олор кандый да јаан тураның толыгына јеттилер.

— Мынан ары меге барарга јарабас. Серемји болор. Инженер-градостроитель кижги городтын јаказында нени эдип јүрүм деп айдатан. Јолыгар ырысту болзын. Удабас јолыгарыс.

Граньканын үни угулды:

— Алкыш болзын, нөкөр Бобров! Мынан ары бойыс барарыс.

АЛТЫНЧЫ БАЖАЛЫК

Такып ла бу-ум, бу-ум деген табыш угулды. Лешка уур тынып, јүк арайдаң көзин ачты. Карануй, Соляныйдагы подвал ошкош јер эмтир. Айылдың јыды јытанат. Күйген калаштын ба айса ашкан сүүттин бе.

База ла табыш угуларда тындаланза, мылтыктын табыжы эмитир. Лешка төжөктөн өрө өндөйөргө јадала, ойто јастыгына уур јада берди. Јиткези сыйтайт, бажы торт ло чойдый.

— Акыр, бу мен кайда јаткан кижги болотом? — Кенетийин Бобровты эске алынды. Орой эңир. Извозчиктин абразы. Онын кийинде нени де билбес. Эмди ол кайда?

Тышкары аттардың тибирти угулды. Онон эжик чыкырт эдип, кем де турага кире конды. Јаңыскан эмес. Шымыранган куучынның үзүктери Лешкага угулды:

— Мен оны толықтан ла салгам...

— Карабин! Чын ла бойы. Бу!

— Тсс, слер арай куучындашагар! — деп, кыс кижинин үни угулды.

— Суузап турум, соок неме беригер — деп, Лешка үнденди.

— Тсс, кандый үн угулат айса менин кулагымнын кулкузы ба?
— деп, кухняда үн угулды.

— Суузап турум, көрмөстөр, бери келигер!

Эжик түрс эттире ачылган жерде көстөри багырайып калган Гранька ла база бир уул көрүнди. Уулдарды ийде салып, олордын кийининен ары Маша кирди.

— Суу ичедин бе, Лешенька? Эмди ле! — Ол ойто кухня жаар жүгүрди.

Гранька Лешканын колынан тудуп, айтты:

— Сең бого келгенинги билбес болорун. Бу тура Капа эже-бистинг. Больницадагы няня санаага кирет пе? Ол бистинг, большевик. Сени больницага Бобров салдырган. Паровозтон чыгарып алгандар.

Гранька сөстөрдиг кезигин јудуп, куучындап ла турды. Бу күндердин туркунына болгон керектер сүрекей көп. Ончозын Лешкага айдар керек.

Баштап Мамонтов городты јуулап кирген, онон Шкуро. Степан ла Бобров ишмекчилерден отряд тзөйлө, кере түжиле деподо ла станцияда јуулашкандар. Онон качарга келишкен.

— Је болор, чыккылагар! — деп, Маша јакару берди.

— Чын, чын — деп, уулчактар мендей бердилер. — Городто јуу болуп јат. Буденныйдын отряды келген. Бис ишмекчилердин отрядында.

Маша көстөри чагылып куучындады:

— Билеринг бе, Егорыч база арай өлбөгөн. Оорудан эмес. Бир катап биске чекисттер келген. Егорыч ол керегинде ажындыра ээзине айтпаган. Олор ого келгилеген болуптыр. Көрмөс кайдөөн дө табылбай калган. Чекисттер оны бедреп таппай јүре бергендер. Олор јүре берген кийнинде, колодецтен кыйгы угулган. Егорычла экү оны јүк арайдан чыгарганыс. Колодецтен чыгала, карганга тынгыган: «Сен, шилемир, мени саткан» — деп алгырган. Онызы бу кудайдын алдында мен акту, кандый да коп јетирбегем деп јалынган. «Мекелебе» — деп алгырала, турага кире жүгүрип, онон мылтыкту чыгала, карганды аткан. Онызы ок тийгенинен эмес, коркыйла јыгыла берген. Ок десе пиджагынын эдегин јаа согуп барган. Кийнинде бойу ла карганга јалынган: «Бастыра эткен ижинг учун көп акча тлбөрим, удабас ончо неме кубулар — деп айткан. — Кожо служить эткен Воронцовко јолыккам, ол бу жаар јаан черү келип јат деп айткан. Удабас большевиктер јоголор». Бир неделенин бажында, чындап та, камык черү келген. Бистинг ээбис мундирин кийип, жаранып алган. Ончолоры аракыдап, јыргай бергендер. Мен онон качкам. Капа эжебис кудайдын кижизи. Ол мени бого ишке кийдирген.

Тышкары такып ла мылтыктынҥ табыжы јызырады. Маша оны тындап, чырайы соой берди.

— Бистийи јендиртип ийет эмеш пе?

— Олор кайда? — деп, Лешка сурады.

— Қандый да Цейхгаузты корып тургандар — база бир эмеш тындаланып отырала, тура јүгүрди. — Бистинг улуска кўч болуп турган болор. Суу да болзо апарып берейин. Сен јат. Мен сенекти јаап койорым.

— Маша! — деп, тышкары кыйгы угулды. — Городко митингке бараак — ол Граньканын үни болгон.

* * *

... Столдо экў отыргандар. Гранька ботконы калбактап ичип, бажын јайкады.

— Чек ле өлгөн кижининг чырайы.

— Је, болор! — деп, Лешка ачына берди. — Өлгөн, өлгөн. Онын ордына оног ары не болгонын куучында. Актар такып келгилеген. Онын кийнинде?

— Олор кайдөөн дө өскө ууламјыла баргылап јаткандар. Бистинг черү табару эдерде, бу јаар келгилеген. Ол бир ле күнге болгон.

— Маша јана берди бе?

— Кече ондо артып калар болорым деп турган. Қарган јангыскан арткан.

Гранька боткозын ичип, столдон турды. Лешка нөкөри јаар күйүнип көрүп отырды. Гранька калганчы өйлөрдө коркыш өскөлдөнгөн. Јаанаган да, ууды чек танып болбос болуп бараткан.

— Қордондогы јакаруны канай бүдүргенинги куучындаган болзон? — деп, Лешка сурады.

— Ондо куучындаар да неме јок — деп, онызы мойношты.

— Канай јок болгон — деп, Лешка бүтпеди. — Қордоннын ээзи айлында ба?

— Болгон, онын кийнинде јүре берген.

— Сен Гранька чын ла сыщик болуп калтырын.

— Билер керек, Леха — деп, онызы тынзынды.

— Чын, чын — деп, Лешка күйүнип, унчукпай барды.

— Сен билеринг бе, Бобровты губерния јаар көчүргендер. Рыдин јок. Эмди өскө начальник. Бобров сен керегинде сураган.

— Мекелебей турун ба? — Лешка сүүне берди.

— Ол бери де келердег маат јок.

Бобров Лешкага сүрекей јаап турган. Ол Степанга түгей.

— Қапшай јазыл, карындаш, керектер сақып јат.

— Мен бүгүн де болзо белен. Сен ондо мен керегинде айтсан?

— Айдарым, айдарым — деп, Гранька күлүмзиренди.

— Айдар ба, айтпас па? — деп, Лешка серене берди.

Эдер неме таппай, Лешка бичиктер кычырып турган. Капада жаан эмес библиотека бар болгон.

Бир катап Гранька алдындагы өйлөрдөн эрте жанды.

— Леха, жуунга барадың ба? — деп, кийимин уштыбай сурады.

— Кандый жуун?

— Ишмекчилер Турокты бойлоры жаргылаар.

— Турокты?

— Оны кандый да немеле паровозты үрөп жадарда, тудуп алгандар.

Лешка кычырып отырган бичигин туура салала, айтты:

— Санаага кирет пе?

Гранька нөкөринин шүүлтезин ажындыра билип, айтты:

— Кирет, кирет. Ол ол тушта кылынган. Бис жастырбаганым.

...Жууннаг орой жангандар. Ондо көргөн-уккан немелер уулчактардын сагыжынан чыкпай турды. Лешканын көзине бажы салактап калган турган Зарубин — Турок көрүнөт. Столдын үстинде жестен эткен жүзүн-жүүр эдимдер. Мында керек десе паровозтын сыгырткыжы да бар. Олорды ончозын Туроктын айлынан таап алгандар. Жестен жажигалка эделе, базарда садып тургандар.

...Уулчактар карануйда оролорго, балкашка түжүп, жүк арайдаг келип жаткандар.

— Сен нени сананып туруң, ого эмди не болгой не? — деп, Гранька балкашка уймалып калган сопогын жемирилип калган чеденге арчып, айтты:

— Кыскамчылу — Лешка уур тынып, айтты.

— Балдары бар не? — Гранька бажын жайкады.

— Мен билерим. Сен киленкей кижин, сен өштүүң де жалынза килей берерин.

— Өштү, Леша, же ол бистин ишмекчи кижинине.

— Ишмекчи деп мен билерим, же ол бойынын госуларствозына колын көдүргөн. Бүгүн паровозты үреген, эртен эшелонды жолдон антарар.

— Сен билбезин — деп, Гранька айтты. — Сенин шүүлтеген андый, менин мындый.

Лешка бойынын нөкөрине кайкап көрди. Ол онын мындыйын качан да көргөлөк.

— Жакылтала барып жадым, кемге де айтпа — деп, Гранька коштой базып бараткан нөкөрине айтты. — Кайда барып жатканымды сураба.

Эртен тура Гранька жүре берген, суру да жок. Эмди үч ай болды.

ЈЕТИНЧИ БАЖАЛЫК

Јуу божогон. Кызыл Черүний отрядтары Польшанын фронтынан келип тургандар, Иштин кийнинде Лешка кандый эшелон келген болотон деп станцияга келди. Удура ак полушубкалу, бийик сынду, саалду кижн базып келетти. Лешка ол кижини көрөлө, серене берди. «Байла, фронттон жанып бараткан кижн болор». Эки-үч алтам базып ла жүрерде, кийнинде үн угулды:

— Леха, сен мени таныбай турун ба?

— Степан Иванович! — Лешка сүүне берди.

— Ол, ол — деп, Степан Лешаны кучактай алды. — Слердин мында керектер кандый?

— Иштеп жадыс.

— Гранька кайда?

— Ол өскө жерде.

— Же, бистин айылга барак. Олор кандый жаткылары?

Лешка ол айылда жагыс та катап болбогон. Баштап оорыган, онын кийнинде — иш. Онын учун эпжоксынып турды.

Степан јолој Кызыл Черүге канай барганы керегинде куучындады:

— Мынан ары служить эдерге карган деп јектеп ийген, онын учун јанып келдим...

Олор карга көмүлип калган баракка једип келдилер. Степан одын јаргыжы јаар көрүп, ондо јаткан одынын көрөлө, айтты:

— Же, кем јок, бойлоры ла эзен-амыр болзо.

Чугуев турага озо кирди. Туранын ичи карануй. Экинчи кыптаң үн угулды:

— Ондо кем?

— Степа сен! — эмегени жүгүрп келди.

— Кем јок, кем јок, тирү артканыгар јакшы — жүктенп алган таарын алып, темир банка кодорды. — Ондо мыны консерва де-жип јат. Урелбес неме, соокко до јиирге јараар, изитсе де кем јок. Сени госпитальга ол тушта бис салганыс. Сен нени де билбезин. Онын кийнинде городко актар келген. Качканыс. Мени карын Турок аргадап алган. Қайын энезине менин тил јок карындажым деп јаттырып койгон. Ох, онын кайын энези коркышту јаман кижн, је керде-марда мени сатсаң, бистин улус сенин јуртында кубал да артырбас деп коркыткам. Коркыган, онын кийнинде тен төрөгөндий боло берген.

Бу јетирү Лешканы токынатпай барды.

— Слер билереер бе, Степан, Турокты јаргылаган ба?

— Нени эткени учун? Кем јаргылаган? — деп, Степан кайкај берди.

Лешка не болгонын айдарга ла јадарда, депонын ишчилери

келдилер. Олор төртү болгон. Экүзин Лешка танып ийди. Бирүзи Коновалов, экинчиси жаргыда председатель болгон машинист. Оны ончозы Мироныч дежиپ тургандар, фамилиязы Ишутин.

— Эмди, Степан, кайдөбн, губпартком барарың ба, айса ойто депого келеринг бе? — деп, Коновалов сурады.

— Оны партия ла көргөй, эмди мени ол башкарып жат — деп, Степан саалын сыймап, айтты. Оноң сурады:

— Акыраар, карындаштар, бу Турокло не болгон?

— Укаң ба? — деп, Ишутин Лешка жаар көрди.

— Ол керегинде айдарга ла жадарымда слер келгенигер — деп, Лешка жартын айтты.

— Жарт. Же оны бир керекте тудуп алганыс. Бойы бурулу.

— Оноң ары не болор? — деп, Степан соныркады.

— Милицияга табыштырып бергенис. Эмди тургуза отырып жат.

«Акыр, ол Турок кандый кижжи? — деп, Лешка кайкай берди. — Степанды аргадаган, а бойы? Алдында ол керегинде кем де, нени де айтпаган».

Лешка бойы да Турокты кыскана берди. Кандый да болзо бойының карындажы — ишмекчи.

Лешка ал-санаага тўжўп калган отырарда, Ишутин сурады:

— Ондо ишмекчи класс нени сананып жат?

— Кайда? — деп, Степан унчукты.

— Польшада, бис ологго нени жаман эткенис?

— Ишмекчилер бистен туура барбай жат, олордың шляхтары. Бистийиле болзо, дворяндары.

— Андый болзо, ишмекчилердинг күчи жетпей турган эмтир.

— Кем жок, олордың да күчи удабас тыңгыр — деп, Степан бүдүмчилү айтты.

Лешка Степанның куучынын угуп, айлы жаар омок жанды.

СЕГИЗИНЧИ БАЖАЛЫК

— «Жажылдардың» черүзи ончо журттарга таркаган. Антоновтың бандазы Тамбовский губернияны, оноң эмди Воронежский губернияны олжолоп жат. Бандиттерле тартыжарга Котовскийдинг дивизиязы ийилген — деп, комиссар айтты. — Биске бойы куўн-зеген улустаң отряд төзөзин деп жакару берилген. Эмди ле бичип жадыс.

Ол күн эниргери Лешка ла оның жаңы нөкөри Ахмет отрядта болгондор.

Алдында үредүчи, эмди кайучылардың отрядының командири болуп турган Сафронов команда берип турды:

— Мухитдинов Ахмет!

— Мында!

- Бери чык!
- Сокол Алексей!
- Мында!
- Бери чык!
- Поликарпов Сергей!
- Мен!
- Бери чык!

Он кижы талдап алды.

— Бис, нөкөрлөр, кайучылдар. Отрядтын көзи, кулагы болорыс. Бистин жуугыска Матростын бандазы келген. Бистин керегис — ол банда кайда, канча кижилү болгону билери.

Сафронов очказын сабарыла арчып, үзеери үч обойма патронноң, бир гранатанан алыгар деп жакару берди.

Ахмет патрондорды ла гранаталарды кармандары сайын сугуп, Лешкага имдеди:

— Якшы, якшы, Лешка, бүгүн бандиттер бистен үлүзин алар.

Лешка өкпөөрип, адынын колондорын тыңыдып, керек дезе үлдүзин де курч па, жок по деп ченеп көрди.

Яан эмес отряд каруулу жорыкка атанды.

Удабай отряд койу агашка кирди. Түрген келген аттар солуктагылап, тыныш алынбай турдылар. Удабай команда угулды: «Карабиндер!».

Лешка түрген келгенине мендеп, карабинин жүк арайдан уштыла, ээринин кажына туура салып алды.

Ичкери жанында кандый да туралар көрүнди. Сафронов кайып көрзин деп, Ахметти ичкери ийди. Ол бөрүгин кептей кийип, тапчы оромло ичкери болды. Онын кийинде өткүн сыгыт угулды. Ийттер үрди.

Мынайып үч күннин туркунына Сафроновтын отряды кайуда жүрген. Аттар да арыган. Төртинчи күнде эгир кирерде кандый да жаан журтка келдилер.

Журтта ончо туралардан церквенин жанындагы жаан тура аңыланып турды. «Абыстың туразы болбой кайсын» — деп, Лешка сананды. Арыганы да коркыш. Элбек чеденинин ичинде бир канча обоолор туру. «Малы көп кижы эмтир. Өлөңнөң једикпес жок. Эх, эмди жылу турага киреле, он-он эки час кирези уйуктаган кижил!».

Журт акты өрөө чөйилип, учындагы туралар койу агашка кирип калтыр. Сафронов журттан чыккан јолдорго экиден наряд чыгарып, кемди де журттан божотпос, өскө јерден келген кижини церквенин жанындагы жаан турага эжелзин деп жакару берди.

— Аттарды азырап, бойларың эбес тыштанып алаак — деп айдала, ичкери јортты.

— Бу журттын ады не болор, командир? — деп, Лешка сурады.

— Ветловка.

Туранын жанында дезе бойы согуп эткен чекпеннен көктөгөн күрөң тонду, колында айрууш тудунып алган уул турды.

— Сен кем? — деп, Сафронов адынан тўже калып сурады.

— Мен бе?

— Эйе, сен, сен.

— Мен абыстың жалчызы.

— Же болор, Мухитдинов — деп, Сафронов айдала, аттардын ээрин алзын деп жакарды.

— Микитка, сен бе?

Ахмет ле Микитка колдорынан тудужып, обоо жаар жүгүрдилер.

Сафронов тура жаар кирген. Бир минут өткөн кийинде онон боро өңдү шаль жабынган жоон үй кижичыкты. Солусактап, солдаттарга күлүмзиренип, оларды турага кычырды:

— Турага киригер, күндүлү улус! Микитушка! Сен аттарды көр. Абаайыс аттарга сула берзин деген, ме, алмардын ключи.

Онын таштаган бир тутамдас ключтерин Микитка кейге ле эптү тудуп алды.

Кайучылдар полдо жайып койгон ару половикилерге чебер басып, турага кирдилер. Оларды арбанын саганактарындай суйук сагалдуу лажиткезине једип калган узун чачтуу абыс уткыды.

— Јакшылар ба, јакшылар ба, күндүлү нөкөрлөр! — деп, абыс алакандарын јыжыштырып, мендештү айтты. — Соокко тонгон болбайдараар? Чылаганыгар? Уштыныгар. Айлыгардагыдый ла болыгар. Қызычагым! — деп, ол коштой кып жаар көрди.

Экинчи кыптан он эки јаштуу, узун чачтуу, јараш кызычак чыкты. Ол чыгып келеле, эжикте кыптагы көжөгөни ача тартып ийди. Онын кийинен колјунгуш, кирлү ағаш табак, какуда кееркеде шабылап койгон коларткыш көрүнди.

Туранын ээзи Сафроновты күндүлеп, үйин ле кызын улусты капшай чайладыгар деп мендедип турды.

Бу ончо керектер Лешкага јарабай, кандый да бүдүмји јок немедий билдирип турды.

Печкезине јаан от салып койгон кухнядаг кайнаткан эттин амтандуу јыды јытанат.

Јалчызы кирип келди. Ол отырған улусты кайкагандый көрөлө, Ахметтин јардына тажып, та нени де јажытту айтты. Олор экүни абыс көрүп ийеле, кайучыларды столго мендештү кычыра берди.

— Өрө өдүп, столго отырыгар, аш-курсак јигер!

Ол көстөрин Микиткадан айрыбай, учында айтты:

— Сен јуучыл нөкөрингди тудуп јадың.

— Эмди ле — деп, Микитка каруу береле, Ахметтин колына бир ууш махорка уруп береле, онон газеттин үзүгин алды.

— Экү толыжып турганис — Ахмет абыска сүмелү имдеди.

— А-а, танкы! — ээзи жалчызына кату эрмек айтпаска онын жардын таптап, тышкары үйдежеле, айтты: — Аггарды чанактаар ой жетти.

— Экелетен немени кажы жерде экелип салгам.

— Же андый болзо, сакылталу айылчылардын аттарын көрүп тур. Бүдүмжи жок ой, кижинеге де бүдөргө болбос. Бар, бар, Никита....

«Абыс, байла, онын жалчызы бисле кожо болбозун деп турган болбайсын — деп, Лешка сананды. — Айса болзо, кандый да жажыт бар?» Лешка абыска аярунун тынгытты.

...Тойу ажангылап алала, ончолоры эжигинде кыпка чыктылар. Сафронов туйказынан жакару берди:

— Түн ортодо мынан атанып жадыс. Жетирулер аайынча болзо, Матростын бандазы Лебедской журтта болор. Ого жетири төрт беристе. Онын чыгатан жолдорун ончозун туйуктап аларыс. А сен, Поликарпов, отрядка жетиру эдеринг. Олор биске жууктажып келеткен болор.

— Нөкөр командир, жакаругарды бүдүрерим! — деп айдала, жиит жакарунун бүдүрөргө атанды.

Сафронов каруулчыктар тургусты.

— Кажы ла частын бажында солыжарыгар — деп жакару береле, Лешка жаар көрди, ол көөркий калтырап турган болгон. — Же, нөкөр Сокол, керектер кандый?

— Печкенин үстине де кыкса, кем жок болор эди — деп, ол айтканын да билбей калды.

Ончолоры каткырыжа бердилер, Лешка уйалганына кызара берди.

— Кем кайда уйуктаарга турган, жадып уйуктагар — деп, командир айтты.

— Господин командир, слер төрдөги кыпка уйуктагар — деп, абыс кычырды.

— Мен не төрдөги кыпка баратам? — деп, Сафронов кайкай берди.

— Көк-жарамас, слер культурный кижини, кухняда канай конононыгар?

— Жок, жок, слер өрө өдигер — деп, абыстын үйи жөмөшти.

— А слер?

— Бис керегинде санааркабагар, кызысты айылдажыстын айлына ийерис. Жаан ыраак жок менин үй кижимнин төрөгөнү бар. Олордо база кыс. Экү нажылар. Бис экү кызыстын кыбына канайкунай кысталыжа берерис.

Бозогодо абыстын кызы көрүнди. Желмер жакалу кышкы тонду. Бажында ноокынан жараштыра түйген шаль.

— Же мен барып јадым — деп, энези јаар көрди.

— Бар, бар, балам. Жаңыс Катяла экү көп баштактанбагар. Экү бириккенигерде кижн бажыгарга чыкпайтан эди — деп, энези айтты.

— Же, же, эне — деп айдала, абыстың кызы таңкының ыжына јүзин чырчыйтып, турадан түрген чыга конды.

Сафронов Лешканы көзиле имдеди. Ол тонын јабынала, кыстың кийнинен чыкты.

Кызычак түрген базытла церквени эбирип, онын ары јанында турган тура јаар ууланды. Туранын көзнөгинен от жарып турды.

Лешка бир канча минуттын туркунына кызычактын кирген туразынан көс албай ајыктап турала, серемјилү неме билдиртпесте өлөндөп койгон ады јаар басты. Онызы сулугын шыңкырадып, абыстың өлөнгин кыртылдада чайнап јип турды. Лешка адынын јалын сыймай тутты.

— Ажан, ажан. Абыстың өлөнгинен тойо јип ал.

Кажаанның ичин айландыра ајыктап көргөжин, бир канча уйлар тойу кепшенгилеп јат. Бөлүнтинин ары јанында аттар туру.

«Абыс эмес, аргалу јаткан бай туру ине» — деп, Лешка санданды.

Лешка кажаанга коштой туткан јаан эмес турачакка ајару этти. «Ондо, байла, ээр-уйген, комуттар салып турган болбайсын. Же түнде отты не күйдүрер?»

Эжикти ачала, кирип барарда, теренин, төгөттин кычкыл јыды јытанды. Стенеге кадап койгон јоон, узун агаш кадуларда комуттар, ээрлер илгилеп койтыр. Толыкта туура салган агашта терелер карбайа кадып калган, салактагылап турулар. Јабызак столдо кайылткан үстен јарыткыш эдип алган Микитка отыры. Сол колындагы агаш калбакла котелектон каша калбактап јийт. Аштаганы коркышту болгодый: кирип келген Лешкага да ајару этпеди. Он јанындагы стенеге јаба агаш орын эдип койтыр, ондо тере тондор јат. Јаан эмес камелек печкеде от тырсылдап күйүп, эжигинин тегерик јыртыктарынан чедиргендер чачылат.

— Сенин јадып турган јерин мында ба? — деп, Лешка агаш тактага отырып сурады.

Микитка неме айтпай, бажын кекип јөпсинди.

— Бай эмес эмтир.

— Ончо неме јеткилинче болор — деп, Микитка омок айтты.

— Көбрөң күлүкти — деп, Лешка оморкоп турган јалчы јаар соныркап көрди. — Андый јөөжөнн кайдан табатан?

— Абыс пасха тушта кунајын берерим деп айткан.

— Сенин абызын коркышту киленкеј турбай.

— Киленкеј — деп, Микитка бүдүмјилү айтты. — Сандыраш ла боло бербезин деп турган. Слерге кородоп турганы коркыш.

— А бис ого кандый качалган эдип турганыс? Жолун кечкенис пе?

— Андый болор. Абыс меке неме айтпайтан.

Микитка котелогын толыкка тургузып, жамакайын арчыйла, темиккени аайынча крестенип ий калды.

— Ол меге мынай айткан: «Микитка, мен сеге кижн алып берерим, малданарга кунајын сыйлаарым, је јангыс ла...» — Микитка оңон ары неме айтпай, карманынан калта кодорды.

— Је јангыс ла дегени не?

— Большевиктер хозяйствоны јайратпаза. — Ол терен тынып, тумчугынан танкынын ыжын коройлодып чыгарала, сурады: «Большевиктер слер бе?».

— Эје. Је бис кандый да хозяйство јайратпай јадыс. Сенин абызын төгүндеп јат.

— Бистин јуртта бир неме болгон. «Јажылдарга» болушпазгар ончогордын баштараарды кезип койорым деп айткан.

— Анайдарда, сенин абызын «Јажылдарга» болужып турган ба?

— Андый эмей а! Олорго өскө дө улус болушкылап јат. Олор јурт јердин улузы ине.

— Олор слердин јуртта база бар ба?

— Бу канай турун? — деп, Микитка көстөри багырайыжа берди. — Аргалу јадып турган кажы ла турада — ол ўшкүрди. — Менин де аргалу јадар күүним бар.

Сүмеленип билбес уул јаан учурлу јетирү айтты. Лешка база неме билбечи болуп каткырды.

— Сен чын шүүлте эдип турган эмитринг, Микитка. — Уулдын јардын таптады.

— Андый эмей а!

— Слердин мында аргалу јаткан эр улус көп пө?

— Бар.

— Бу церквенин ары јанындагы јаан турада кем јаткан?

— Ондо бо? — Микитка санана берди. — А-а, ондо абыстын ўйининг јеени — Латкин. Бай јаткан кижн. Эх, мен андый јаткан болзом!

Лешка энчигип албай барды. Бойын бойы токынадып, ала-күне каткырды.

— Көрсөн кайраканды. Аргалу болзон сен де јалчылар тудар бединг?

— Олор јок канай јадаг.

Лешка эжик јаар базаып, бозогоны алтап јадала, кайа көрди.

— Ол Латкин база «јажыл» ба?

— Јок. Қарып калган. А Прошка ла Микола кече келгилеп јүрген. Ол бир Матростын отрядында болгодый.

— А слердин мында кандый жан?

— Кандый да эмес. Жаңысты жоголтып салганыс — деп, Микитка айтты. Катап калтазын карманынан чыгарала, таңкызын асты. — Мынар ол турган кара агаштан чыккылап келеле, жанда тургандарды ончозын үлдүлө чаап, өлтүрүп койгондор. Жуун өткүрүп турган турабыска оттон тудуп ийгендер. Өчүрерге жарабас дешкен. Миколка ла Прошка өлтүргендер. Олорло Гавря кожо болгон. Гавря Лапшин мен ле ошкош жалчы болгон. Ээзинин кызыла нажылашкан. Кыстын адазы уят болбозын деп, олор экүди айылду эткендер. Онын ла кийнинде Гавря байыган. — Микитка ушкүрди.

— Мен жүрүп отырым — дейле, Лешка чыгып барды.

Лешка абыстын туразы жаар барып жада, аттын мангынын тибиртин укты.

— Угуп туруң ба? — деп, коштой турган часовойдон сурады.

— Угуп турум — часовой мылтыгынын затворын кайра тартты. Көзнөктөн шыгалап көрөрдө, нөкөрлөри полдо кыйын-тейин уйуктагылап жаттылар. «Акыр олорды...»

Санаа алынарга жеткелекте таң атту кижини вороҕадан кийдири чаап келди. Адын кенетийин токтодоп, түргөн калып түшти. Тура жаар жүгүрүп келетти. Көгүспек тере тонду, жардында мылтыкту эмтир.

«Бандит! Таныш жолло абыска келип жаткан болбой кайсын» — деп, Лешка сананды.

— Тур! — Караңгуйдан часовой жыдалу мылтыгын уулай тудала, ичкери басты.

— Сен не кижини? — дейле, Лешка удур басты. Колында гранатазы жалтырт этти. — Колдорун көдүр! Онон башка жалаң башка чачыла берерин. Айт, кайдан?

Таныш эмес кижини атпас этти. Эбеш унчукпай турала, күлүмзиренди.

— Леша, сен бе?

Леша алан кайкады.

— Грань... Чын эмеш пе?

— Чын — Гранька удур калып, нөкөрүн кучактай алды.

— Гранька, бого кайдан келген? — Лешка мындый сакыбаган тушташтан эмдиге айлангалак.

— Кийнинде, Леша, кийнинде. Мендеер керек. Капшай турага киреек. Командир анда ба?

— Эйе, ончолоры ондо.

— Сен бистин мындабысты кайдан билген? — деп, Лешка энчикпей сурады.

— Абыстын кызычагын тудуп алгам. Деремненин учында Матрос той эдип жат, а бис десе, ол жыргалды каруулдап турган

болгоныс. Көрзөм, бир кызыкчак жүгүрүп келет. Токтодуп алдым. Бойына айдатам деди. Ого барарга жарабас дедим. Нени айдарга турган, айт, мен де төкпөй-чачпай жетирерим. Андый болзо, ого бистин айылда кызыл штандулар конгулап жат деп айдаар деди. Бүтпедим. Бүтпей турган болзогор, барып бойлороор көригер дейле, крестенди. Аттары таскакта, бойлоры эмди уйуктагылап жаткан болор. Он кирези кижн. «Кандый макалу! Айтканына — быйан — дедим. — Бис оморды эмди ле... А сен ойто жүгүр» — «Мен таайым эште, айлыма барарынан коркып турум» — деди. Эбеш ыраган кийнинде келгеним бу.

— Бис бойлорынын күүниле жуулган отрядтан, Граня. Отряд кийин жаныста, а бис — кайучылар.

...Сафронов Граньканын айтканын укты. Онон очказынын шилдерин жыжып арчыйла, сурады:

— Нөкөр Сокол, слер бүдүмжилереер бе?

— Бу канай тураар, нөкөр командир. Экү жаантайын ла кожо улус. Меге ле бүткенеердий бүдигер — деп, Лешка мендештү айтты.

Жуучылдар куучынды угуп, түрген тура жүгүргилеп, кийингилей бердилер.

Сафронов сумказынан эскирип калган карта кодороло, Гранькадан сурады:

— Журттын жаказында дедин бе? Кажы тушта?

— Түндүк-күнчыгыш жаказында, нөкөр командир — столдын үстине жайа салып ийген картаны аыктап көрөлө, ус сабарыла уулады. — Шак бу тушта. Мында Матростын базыы.

— Ондо канча жуучыл?

— Стройдо сегизен кирези жуучыл. А журттардан оморды жөмөжип тургандар база ол кирези бар.

— Күчис ас. Же андый да болзо, коштой журт жаар барган жолды туйуктап алзабыс кайдар.

— Ол дөөн баратан аргабыс жок, жуука — деп, Гранька мойношты.

— Улустын айтканыла болзо, Грязнуха журтка Котовскийдин черүзи жууктап келген деп табыш бар. Олорго тил жетирип ийген болзобыс.

— Јарт.

Сафронов картазын бүктөй тудуп, сумказына сукты. Төрдөги кыптан абыс, онын кийнинен үйи ыйламзырап чыктылар.

Абыс жаар соок көрөлө, Сафронов айтты:

— Анайдарга жарабас, агару ада. Оной кылынып турган болзогор, бисле кожо барараар.

— Слерди ондодым, ондодым — деп, абыс корчондоп турды.

Жуучылдар аттарын ээртегилеп, команда сакып турдылар.

— А слердин мында кандый жан?

— Кандый да эмес. Жангысты жоголтып салганыс — деп, Микитка айтты. Катап калтазын карманынан чыгарала, таңкызын асты. — Мынар ол турган кара агаштан чыккылап келеле, жанда тургандарды ончозын үлдүлө чаап, өлтүрүп койгондор. Жуун өткүрүп турган турабыска оттон тудуп ийгендер. Очүрерге жарабас дешкен. Миколка ла Прошка өлтүргендер. Олорло Гавря кожо болгон. Гавря Лапшин мен ле ошкош жалчы болгон. Ээзинин кызыла најылашкан. Кыстын адазы уят болбозын деп, олор экүди айылду эткендер. Онын ла кийнинде Гавря байыган. — Микитка ушкүрди.

— Мен жүрүп отырым — дейле, Лешка чыгып барды.

Лешка абыстын туразы жаар барып жада, аттын мангынын тибиртин укты.

— Угуп турун ба? — деп, коштой турган часовойдон сурады.

— Угуп турум — часовой мылтыгынын затворын кайра тартты. Көзнөктөн шыгалап көрөрдө, нөкөрлөри полдо кыйын-тейин уйуктагылап жаттылар. «Акыр олорды...»

Санаа алынарга жеткелекте таң атту кижини воротадан кийдире чаап келди. Адын кенетийин токтодоп, түргөн калып түшти. Тура жаар жүгүрүп келетти. Көгүспек тере тонду, жардында мылтыкту эмтир.

«Бандит! Таныш жолло абыска келип жаткан болбой кайсын» — деп, Лешка сананды.

— Тур! — Карануйдан часовой жыдалу мылтыгын уулай тудала, ичкери басты.

— Сен не кижини? — дейле, Лешка удур басты. Колында гранатазы жалтырт этти. — Колдорун көдүр! Онон башка жалаң башка чачыла берерин. Айт, кайдан?

Таныш эмес кижини атпас этти. Эбеш унчукпай турала, күлүмзиренди.

— Леша, сен бе?

Леша алаң кайкады.

— Грань... Чын эмеш пе?

— Чын — Гранька удур калып, нөкөрүн кучактай алды.

— Гранька, бого кайдан келген? — Лешка мындый сакыбаган тушташтан эмдиге аайлангалак.

— Кийнинде, Леша, кийнинде. Мендеер керек. Капшай турага киреек. Командир анда ба?

— Эйе, ончолоры ондо.

— Сен бистин мындабысты кайдан билген? — деп, Лешка энчикпей сурады.

— Абыстын кызычагын тудуп алгам. Деремненин учында Матрос той эдип жат, а бис десе, ол жыргалды каруулдап турган

болгоныс. Көрзөм, бир кызычак жүгүрүп келет. Токтодуп алдым. Бойына айдатам деди. Ого барарга жарабас дедим. Нени айдарга турган, айт, мен де төкпөй-чачпай жетирерим. Андый болзо, ого бистинг айылда кызыл штандулар конгулап жат деп айдаар деди. Бүтпедим. Бүтпей турган болзогор, барып бойлороор көригер дейле, крестенди. Аттары таскакта, бойлоры эмди уйуктагылап жаткан болор. Он кирези кижжи. «Кандый макалу! Айтканыңа — быйан — дедим. — Бис оморды эмди ле... А сен ойто жүгүр» — «Мен таайым эште, айлыма барарыңан коркып турум» — деди. Эбеш ыраган кийинде келгеним бу.

— Бис бойлорының күүниле жуулган отрядтан, Граня. Отряд кийин жаныста, а бис — кайучылар.

...Сафронов Граньканын айтканын укты. Онон очказынын шилдерин жыжып арчыйла, сурады:

— Нөкөр Сокол, слер бүдүмжилереер бе?

— Бу канай тураар, нөкөр командир. Экү жаантайын ла кожо улус. Меге ле бүткенеердий бүдигер — деп, Лешка менгештү айтты.

Жуучылдар куучынды угуп, түрген тура жүгүргилеп, кийингилей бердилер.

Сафронов сумказынан эскирип калган карта кодороло, Грань-кадан сурады:

— Журттын жаказында дединг бе? Кажы тушта?

— Түндүк-күнчыгыш жаказында, нөкөр командир — столдын үстине жайа салып ийген картаны аяктап көрөлө, ус сабарыла уулады. — Шак бу тушта. Мында Матростын базыы.

— Ондо канча жуучыл?

— Стройдо сегизен кирези жуучыл. А журттардан оморды жө-мөжип тургандар база ол кирези бар.

— Күчис ас. Же андый да болзо, коштой журт жаар барган жол-ды туйуктап алзабыс кайдар.

— Ол дөөн баратан аргабыс жок, жуука — деп, Гранька мой-ношты.

— Улустын айтканыла болзо, Грязнуха журтка Котовскийдинг черүзи жууктап келген деп табыш бар. Оморго тил жетирип ийген болзобис.

— Јарт.

Сафронов картазын бүктей тудуп, сумказына сукты. Төрдөги кыптан абыс, онын кийнинен үйи ыйламырап чыктылар.

Абыс жаар соок көрөлө, Сафронов айтты:

— Анайдарга жарабас, агару ада. Оной кылынып турган бол-зогор, бисле кожо барараар.

— Слерди ондодым, ондодым — деп, абыс корчондоп турды.

Жуучылдар аттарын ээртегилеп, команда сакып турдылар.

— Нөкөрлөр, айалга кубулды — деп, командир айтты. — Сокол нөкөр Калининле кожо Котовскийдин отрядына удур барар. А бис десе, бу журтты мынаар ондогы кара агаштыг жаказынан кайып көрүп турарыс. Керек жарт па?

— Жарт! — деп, кайучылар бир үнле айттылар.

Гранька ла Лешка журттан ончолорынан озо чыктылар. Көнү жолго киреле, Гранька жоон кер айгырын манга көчүрүп ийди. Лешканын жүзине тоң жердин болчок тобрактары быркырап чачылды.

— Жаба жедиш! — деп Гранька кыйгырды.

— Сенин шайрак айгырына эйе жедижерин — деп, Лешка каран күйүнди. «Мындый жакшы атты Гранька кайдан алды болбогой. Аяса болзо, кандый бир крестьяннан блаап алган».

Качан Лешка жедижип келерде, Гранька онын сурагына каткырала, айтты:

— Чын блаап алгам.

— Мекелебе — деп, Лешка бүтпеди.

— Канайтсан, онойт. Же керек мындый болгон...

ТОГУЗЫНЧЫ БАЖАЛЫК

Ол тушта Гранька жаан качалган жогынан Ветловкага жедип келген.

Гранька бого «жажылдардын» бандазына кирген. Ол былар Воронежтеги анархисттерле жажытту кандый колбу өткүрүп турган билип алар жакарула келген. Кезик жетирулер аайынча болзо, ол тушта городтогы ла журттардагы бандиттер тыныда колбу өткүрерге амадап турган ой болгон.

Петр Карпухиннин сыйны Елена жакшы бичик билбес те болзо, немеден жалтанбас үй кижн. Обөгони Григорийле жылга жуук журтайла, онызы өлүп, тул арткан. Обөгони өлүп каларда, Германияла өткүргөн жуу тушта Черүге аш аткарып байыган Воронежтин койоймынын айлына жалчы болуп барган.

Григорий бичикчи кижн болгон деп, Гранька укты.

— Ол керек десе ишмекчилердин кандый да жажытту кружогында да болгон — деп, Елена куучындады.

— Сен оны кайдан билген? — деп, Гранька аланзый берди.

— Обөгөн бойынын жажыдын айтпаган кийнинде ол кандый эмеген — деп, Елена оморкогон кептү айтты.

— Сеге бүткен туру.

— Бүткен. Вот сен оны көргөн болзон... Лена, удабас жүрүмис жаранар. Жаркынду ой келер. Улус чылап жадарыс. Бу мал ошкош лавочниктер ле өскө дө жутпалар чылап эмес деп айдатан.

Мынай ачык-жарык куучындап отырала, Елена туйказынан

ыйлай да беретен. Онон эбеш унчукпай отырала, такып куучын-даар.

— Сен билген болзон, Гранька, ол којойымды менин көрөр лө күүним жок болгон. Шилемир мени базынарга да сананган. Кородойло, онын алмарларын да өртөөргө санангам, же революция башталган. Қайраканнын канады сынып, жобожый берген. Кенетийин он јаш кирези карый бергендий болгон. Јөөжөзин эмештен садып баштаган. Алмарлардын ордына үйген-нокто, ээр-комут садар јаан эмес лакпа ачкан. Деремне јаар јүре берерге санангам — божотпогон. Эмегени јаан оорыган, өрө туруп болбос јада берген. Кудаидын учун бу уур өйдө бисти таштап барба деп јайнаган. Ой чындап та уур болгон. Адазы уулыла, уулы адазыла удурлажып баштаган. Шак бу өйдө Петруха келген. Төжи толтыра кресттер. Георгийдин бүткүл кавалери. Јууда кандый да јамылу болгом деп куучындайтан. Јуртта кыстар, бойдон келиндер оны айланыжа бергендер. Онын коркыйтан, јалтанатан немези де жок. Өлөң эдетен јерлерди үлежерде, ого онын амадаган јери келишпеген. Кородойло, совдептин ишчизине, чурап барала, оны өлтүрерим деген. Качан керек катулана берерде, «јажылдар» јаар кача берген. Ол тушта кажы ла јуртта андый качкындар болгон.

Бир катап туйказынан городко меге төрөөнзип келген. Көрзөм, меге эмес, којойымга јарамзып турган болуптыр. Куучындарын уксам, кандый да мылтык-јепсел керегинде болуптыр. Эмди келеттен четверкте јолыгып, церкведе архиерейге туштайла, ончо керекти јартаарыс деп јөптөштилер. Көк-јарамас деп санандым. Акчек санаалу улус өлтүрерге архиерей бойы јуу-јепсел белетеп јат. Бойымнын Гришканды эске алынып, таң атканча ыйлайла, не болгонын ончозын ЧК-га барала, айдып бергем.

— Чын эткен, Елена Гурьяновна. Олорды туткан ба?

— Сен оныла кожо түрмеде јангыс камерада отырған эмезин бе?

Гранька санаа алынды. Јакару аайынча болзо, Петр Гурьянович эзен-амыр, төрөгөндөрине, көрүш-таныштарына эзен айттырып јат. Оныла коштой Петр Гурьянович онын јуучыл нөкөрлөрине јолыгып, городло колбуны канай өткүрер арга барын угуп кел деген. Бойынын улустары городто көп. Олор аптекарлар, совет учреждеиелерде бухгалтер, банктын ишчизи болуп иштегилеп, јаан јамыда да тургандары бар.

Мынайып Гранька једер јерге једеле, киретен јерге кирип алган. Матростын бандазында јүрүп тургандардын көбизине јолыгып, танышкан да. Олор неге де серенбей келетендер, аракы ла бар болзо, олорго не де керек жок. Бир катап Лена айтты: «Сен, уул, кулагынды сескир тут. Қалырап ий калдың. Матрос бойы сеге јолыгарга турған ошкош. Бир күн ол кайракан калак, конуп келди».

Бир катап чындап та келген. Букадый күчтү, матрос кийимдү. Андый немени шыйдамла да соксо жыгылбас. А онын јудругу тийзе, кижиден болгой, чар да өлө берер. Төрдө кыпта Еленала куучындажып отырарда, айткан эрмеги угулды:

— Бу не уул?

Онызы Граньканын өткөн өйлөрдөги јүрүми керегинде куучындады.

Бу куучында Граньканын өткөн өйлөрдөги јүрүмин пролетарский деп айдарга болбос. Каратель адазы учун түрмеге отырган. Онон јажы ас бололо, чыккан.

— Ол городто кемди билер? — деп, Матрос сурады.

— Ол көп бай билелерди билер учурлу — деп, Елена айтты. — Бистий деремненин кижизи эмес. Гимназияда үренип турарда көп бичикчи улусла танышкан.

Матрос чөбөйин ууртап ийеле, оны кычырзын деп јакарды.

Гранька бандиттердин јааныла көстөн көскө көрүшти.

— Та-ак, салага, ончозын чикезин ле айт — деп, куучынды Матрос баштады. — Сен кем, кайдан? Меге сен керегинде эбеш айдышкан, јетирү де бар.

— Ончозы јарт, јетирү де бар болзо, үзеери менен нени угарга турун — деп, Гранька айтты. — Бойыннын Матрозына айт, Петр Гурьянович ого кандый да бүдүмји этпей јат.

Күлүк эдер немезин таппай барды. Гранька јаар соок көрди. Онон бүткүл стакан аракыны јудуп ичип ийдн.

Такып урала, јакарды:

— Ич!

Гранька албаданып туруп ичип ийеле, јүзин де чырыйтпады.

— Кем јок, а сен мени не јамандап турун?

— Слер Матрос по? Билбедим.

— Сен керек учун айт. Ненин учун?

— Агаш-таштардын ортозына јаткылагылап алала, бойыгардын јалкугарга јагыс улус кородып турганыгар учун.

— Петруха анай айтты ба?

— Ол.

— Ол јастыра! — алаканыла столды јырс эттире тажып ийдн. — Менде шүүлте бар. Городко табару эдип көрөр керек.

— Бот ол — керек! Петр Гурьянович те андый күүндү.

— Је город барардан озо ондогы најыларла колбу өткүрер керек.

— Кемле? Мен болужып берейин.

Бандиттердин јааны Гранька јаар кезе көрди. Онон тарелкада јаткан тузап койгон огурчынды кајырада чайнап јийле, тунгак үниле айтты:

— Полковник бар, бистинг кижн.

— Анайдарда.

— Оны көрөр күүним бар эмезе колбу тургузар.

— Адреси бар ба?

Матрос семтек чачту бажын жайкады.

— Мен оны канай танийтам? Онын магдайында полковник деп бичип койгон эмес.

Банданын башчызы Граньканы шиндеп көрди. Ичкен аракызы эди-канына жайылып, жүзи терсейе тижеле, тумчугы бышкан помидордый кызарып калтыр. Бушладын отыргыш жаар мергедейле, колмылтыгын кадуга илип койды. Бойы эки мыкынын тайанала, туранын ичинде телчип базып турды. Онон Граньканын алдына эки будын талтайта турала, көстөри жаар кезе көрди. Граньканын жүреги типилдей берди. Керде-марда бу шилемир ончозын билер, байа бойынча билбеечи болуп ченеп турган?

— Же бот — деп, Матрос үшкүреле айтты. — Мен сеге бир адрес айдайын. Санан, сенин кийининен ары жүс көс шиндеер. Билдин бе?

«Мекелебе, сен городто жүс көстү болзон, андый каруулу керекте таныш эмес кижини не ийетен?»

Гранька күлүмзиренди:

— Эки де жүс көс шиндезин. А нени эдетен? — деп, Гранька сурады.

— Задонский шоссенин жанында Дулен жышты билерин бе?

— Билерим.

— Ондогы цыгандарды качан бирде көрдин бе?

— Көрбөй а! Кожончылары коркыш. Анчада ла Ася...

Матростын көстөри чагыла берди. Ол Граньканын жарды орто тажыырда, онызы арай жыгылбады.

— Да-а, керек болгон. — Матростын көстөри жунула берди. — Ася, Ася... Ух, көрмөс! — колдорун өрө көдүреле, арай ла бијелей бербеди.

— Олорды бастыра город билер.

— Керек онызында эмес. Ондо цыгандардын бароны Домбровский бар. Ого мынай айт: «Күүн-санаазы талайда кижиге агаш ортозында кунугып жат». Ол сени бир монашкага жолуктырар. Ого сен база ла оной айдарын. Батяны сураарын. Эске алындын ба?

Анайдарда чекисттер жастырбайтыр: городто жажытту организация бар.

— Кем жок — деп, Гранька айтты. — Качан керек?

— Кача ла кирези түргендегинин артык.

Шак бу өйдө коштой кыптан жаан оору кижинин уур жөдүли угулды.

— Анфиса Семеновна! — дейле, Гранька отыргыштан түрген тура жүгүрди. Матрос үшкүреле, мойнын кадырада тырмады.

— Уй кижн шыралап жат. Эх, Петро, Петро... Бистин ачу тусту салымысты. Ондо Ленканы бери кычырсаң!

Качан Елена чачын жардына жайа салып алган, күлүмзиренип кирип келерде, Гранька оору кижн жаар сурт этти.

Анфисанын кыбында карачкы эмтир. Толыкта өчөмик свеча күйет. Тынарга уур. Кандый да өлөңдөрднн жыды жытанат. Анфиса чырайы чыгып калган, төртөн беш жашту үй кижн бийик жастыктардын үстннде отыра жадыры.

Гранька жаар кунукчылду көрдн.

— Бери жуук отыр, көөркий. Нени, нени куучында? Олүмим жууктап келди. Көзимди жумуп ла ийзем, коштой жеде конуп келет.

Граньканын жүреги чымылдай берди.

— Тын карыкпагар, айса болзо аайлана беререер.

— Жок, көөркий. Жок. Уле-коногым жууктап келгенин билип турум.

Гранька отырала, сананды: «Акыр, ол Елена не чачын жайа салып ийген? Матроско жүгуйланып турган ба? Ненин учун? Ол анайда да онон тын коркыбай жат».

— Ондо Петро кандый жүрү не? — деп, Анфиса араай үнденди. — Менин мынайып жаан оорый бергенимди билбейтен болбой кайсын? Байла, бойынын керектеринин бажына чыгып албай жат. Жастырганын алынып, жаңдарга бойы баратан болзо. Айса болзо, олоор тын бурулабас. Ол учун бис мында не аайлу санааркап, шыралап жадыс.

— Ого база күч, өрөкөн. Андый керектер учун чекисттер кату бурулап жат.

Ол түбегин бадырып болбой бажын жайкады.

— Айткам, Петро, Петро бу керегинди ташта. Санан, санаа алын. Жалыгам да. Же жөпкө кирбеген. — Ооруга онкойып калган көстөри өчөмиктеле берди. Унчукпай жадала, тындаланып сурады:

— Анда Еленкада кем бар?

— Онон, агаш аразынаң келген — деп, Гранька алаатып айтты.

Анфиса кенетийин тура жүгүрип, Граньканын жардынаң тудунып алала, өдүк жокко ло эжик жаар басты. Эжикти ача ийдип, бозогого турала, кыйгырды:

— Шилемирлер, кан ичечилер! Слердин жаргыгар кудайданг келип жат! Келип жат!

Елена удуга жүгүрип, оны куцактай алды.

— Бу канай турун, Анфиса!

Матрос мендей-шиндей бушладын кийип, чыга конды. Елена ла Гранька ооруга күчи чыгып калган үй кижини тендедежип апарала, орынына жатыргыстылар.

Гранька Еленаны оору кижиге артыргызып койоло, бойы Мат-

ростын кийнинен ары чыкты. Ол ады жаар базап отырада, онызы ээзин танып, окыранып турды.

— Ээнди танып ийдин бе? — деп, адынын сорузына эрке таптады. Адына минеле, Гранька жаар күлүмзиренип көрди. — Ол эмеген неге казырланып туру?

— Петрдын учун өлүп жадым дейт. Ооруга чыдашпай жүүлип турган.

Матрос нени де айтпай, Гранька жаар соок көрөлө, адына минди. Онызы күчин бадырбай бижелеп турды. Чеденнин эжигин таныш эмес кижичагы. Алдында ол улусты Гранька көрбөгөн. Атары туранын ары жанында турган болуптыр.

Елена оны сенекке уткыды. Граньканын куучынын угуп, Елена санана берди.

— Не болды? — деп, Гранька сурады.

— Ол сени ченеп көрөргө ийип жат. Бу адресле чекисттер олоордын көбин туткан. А Домбровский десе — тузак.

— Айса канайдар? — Гранька санана берди.

— Матрос Домбровскийге бүтпей турган ошкош. Ол биске болжуп турган ба, айса жок по, мен билбезим. Же сен калганчы ченелте болорун. Жакшы санан, Гранька. Сенин кийинген ары бойынын бүдүмжилү кижизин быжу ла ийер.

— Керек анай башталган, Лешка — деп, Гранька бойынын куучынын божотты. — А бу ат бир Коровин деп неменин. Бот өштү деп неме ол, айтпа да. Ол керегинде кийинде айдарым, эмди ой жок.

Олор кандый да журтка жууктап келдилер. Жаказындагы турага жедип келеле, оромдорды, тураларды көргүледи.

— Акыр, бу Власевка болзо, — деп, Гранька араай унчукты, — улустын айтканыла болзо...

Улустын айтканыла не болгонун Лешка укпады. Та не де «жык» эдерде, аттан барып түшти. Билинип келсе, мылтык-жепселдү улус тыгылып калган турада жатты.

— Тынанып келди — деп, та кемнин де сүүнчилү үни кулагына жуук угулды, көзин ачып ийди: ийит кижинин чырайы, бажында буденновский шлем. «Мекеленгилеп турган ба, айса чын ба?» — Лешка санаа алынды.

— Тынду, нөкөр командир... Тынду. Эбеш тондоло бериптир.

— Тондоло бертир. Сендий айунын жүдругына кижиден болгой, айду да өлө берер — деп, столдо отырган кижичагы айтты.

— Мен оны араай ла, бойыстын кижичагы болгонун кайдан билейин. Матростын кайучылдарын сакып турган болгонус.

Лешка өңдөйип келди.

— Бистин улус па?

— Көрдөөр бө, күлүкти! — деп, айландыра күүлеже бердилер.

ортозында. Тозуулда. Кезиги журт жаар эбире жолло барган. Гранька оморды Матростын штабына баштап апарган.

— Нөкөр командир! — деп, Ахметканын үни угулды. Ончолоры журттан чыгара мантаткылап келеткен бандиттерди көрүп ийдилер.

— Жагыс уунда адыгар! Патронды чеберлегер! — деп, Сафронов жакару берди.

Лешка кардын алдында кандый да болчок неме ажыра жадала, мылтыгын адарга белетеп алды.

Атту мантаткылап келеткен улус одус кирези бар. Улдүлерин өрө көдүргилеп алала, кыйгыргылап, сыгыргылап келгилеп жаттылар.

— Адыгар! — Сафронов жакару берди. — Адыгар!

Мылтык улай-делей жызырай берди.

ОН БИРИНЧИ БАЖАЛЫК

Журттын улузы жагы жаң тударга митингке жуулып турдылар.

Шак бу өйдө агаш аразынан атту жаан отряд чыкты.

— Бистин! — деп, Леша сүүнчилү кыйгырды. — Бу чанакка отырала келип жатканы не кижиде?

— Ол, байла, волостьтын ревкомынын кижизин болбой кайсын — деп, Гранька айтты.

Ол жастырбады. Площадька барган Елена жаан удаган жок коркып, кайкап калган келди.

— Ол волостьтын ревкомынан келген, жуунда куучын айткан кижиде кем, билерин бе?

Гранька соныркай берди.

— Коровин... эйе, ол, ол.

— Бу канай турун? Ондый неме бар эмеш пе — Гранька оны та кем де шыйдамдап ийгендий, отыра түшти. — Оны, оны.

— Оны канайтканын билбезим, же ол Коровин деп жарт тандым. Колын, бажын шыркататкам деп тагып алган.

«Мени, нөкөр граждандар, бу журтка чындык керек учун арай өлтүрбегендер. Же бисти — большевиктерди белен өлтүрүп албазын — деп, Коровин куучынын баштаган. — Мен партиянын комитединин жакарузыла Матростын бандазына бакпагар деп листовкалар таркаткам. А эмди десе ол банданы жоголголо, албатынын жагы жагын төзөп жадым. Менде волостьтын ревкомынан жакарулу бичик бар».

Үй улустар онын куучынын угала, мен жаар кол уулап, чуркуража бергендер: «Бандиттер мынын айлына жуулып туратандар. Ол оморды азыраган, аракыдаткан. Эмди де онын айлында бандит жагынып калган отырган болды». Онон командир куучын

айдып, ончолорын токынаткан: «Бис кажы ла кижинен ле айтканын угала, бодоп улус жаргылабазыс. Бандиттерле кем, кандый колбу эткенин ончозын жартаарыс». Ох, Грань, эмди мен канайткайым не?

Лешка Еленанын куучынын кайкап угуп отырды — бот керек кандый болуп жат.

— Же сен жаан санааркаба — деп, Гранька токынатты. Же бойы бүдүнбей турды. — Ол Коровин кандый кижинен? Чын ла оштунин бойы болор керек. Листовкаларды эки күн түниле бичип, бис таркаттыс ине. А ол дезе городтын анархисттеринен Матросло колбу өткүрерге келген.

— А бот эмди онын жартына чык — деп, Елена алаканын жайып айтты.

«Же онон не коркор, ончо неме жартала бербей» — деп, Лешка сананды.

Же Отвалов-Коровиннинг шүүлтези башка: онын Матростын бандазыла колбу өткүрүп албагынынын шылтагы Гранька ла Еленанын ижи, ол керегинде ол үчүдөгү өскө кем де билбес. Качан ол банданын башчызына жолыгып турарда, бу кеберкек чырайлу келиннин айлында бу уулчак болгон. Ол жалчы эмес, чекисттердин кайучылы. Кайкалду неме — качан онын таарын банданын башчызынын болушчылары кодорып ийерде, онон листовкалар чыккан. Олорды ого та кем суккан. Жаргынын жоби тургуза ла чыккан. Оны адарга жар жаар апаргандар. Карын карануй кире бергени жакшы, онон ырыс болуп, адарга барган бандиттер эзирик болгондор. Оны эзирик немелер шыркалап аткан. Жарды төмөн тоголонып барала, бандиттер жүрө берерде, кача берген. Волостын төс жерине жүк арайдан жеткен. Ого барала, мен Отвалов Григорий Степанович деп документ көргүскөн. Отваловты кийинде шигдеп көрөрдө, чындап та, андый кижинен бар болгоны жарталган. Ол Питердин ишмекчизи. Воронежский губернияда өлтүрткен, продотрядтын члени. Же ол керегинде Гранька ла Лешка кийинде уккандар.

Же ол тушта керектин айалгазы сыранай башка болгон.

Елена Граньканын тонын жамап, арткандары буудайдан эткен кашаны күнкузуктын саржузына кожуп жин отырарда, эжик ачылып, аңылу бөлүктин начальниги Макаровка баштаткан он кирези жуучылдар араан-тереең кирип келдилер. Олордын ончозынан озо киргени Отвалов.

— Бот нөкөрлөр, бандиттердин уйазын көргүзүп жадым — Отвалов сол колыла Гранька жаар уулап, баштаган куучынын онон ары улалтты. — Матростын болушчыларынын бирүзи бу, чоло ады Өскүзек. Онын амыр-энчү жаткан албатыга эткен ончо каршулу кылыктарында турушкан. А мынызы бистин оштүлеристин

көстөри ле кулактары, жартын айтса, оноң до көби — деп, Елена жаар кол уулады.

Лешка ол жаар көрүп, онын бир де сөзине бүтпей отырды. Оныла коштой, оны качан да, кайда да көргөн, же ады-жолун, канайып жолыкканын чат эске алынып албай турды. Чаптыгын жетирип турган неме онын самтайып калган саалы ла кубар ошкош борорып калган чачы.

— Ол канайып Отвалов болотон? Ол анархисттердин городтогы жажытту организацияларынын ишчизи Коровин — деп, Гранька айтты.

Коровин ала-күне каткырала, Макаровка имдеди:

— Кемге де Коровин, кемге де нөкөр Отвалов.

Макаров Гранькага имдеди: — Мылтык...

Гранька эжиктин жаагында илип койгон карабини жаар көргүзүп, курындагы наганын уштыды.

— Курынды катай ушты — деп, Макаров жакарды.

— Нөкөр командир! — деп, Лешка киришти. — Бу канай тураар? Ол Котовскийдин отрядыла кожо Матростын бандазын оодо соокон ине.

— Керек дезе банданын башкараачызын өлтүргөн — деп, Макаров өчөп, куучынга киришти. — Бойынын изин көмөргө сананган.

— Меке! — деп айдала, Отвалов Гранька жаар соок көрди.

— Сен бойың мекеленип жадын, большевик эмезин — деп, Елена айтты. — Оны кем де бу жаар өнөтийин ийген.

Отвалов жүзин чырыйтала, Елена жаар кылайып көрөлө, айтты:

— Чын. Кем де өнөтийин ийген. А кем?

— Кем ийгени жарт, городтын бандиттери. Мындагы бандиттерле колбу тургузарга ийген.

Отвалов бажын жайкады.

— Мен партиянын жакарузын бүдүргөм. Эмди меге журт жаткандардын ортозында болор керек.

— Чын, чын — деп, Макаров жөмөшти.

Отвалов ыкчап турала, эжик жаар басты. Лешка онын кийининен ары тижин тиштенип көрди. Онызы билген неме чилеп, кайра бурулала, Лешкага удра кезе көрүп, Макаровка айтты:

— Бу жиитти мен билбезим. Айса болзо, бистинг эмес. Слер керекти аайлап көригер. Жербойынын улузынан да сурап угар керек..

— Аайлап көрөрис, нөкөр Отвалов! — деп, Макаров омок айтты. — Ну-с?

— Ну-с эмес, а Сокол Алексей. Сафроновтын отрядынын кайчылы — деп, Лешка кородоп айтты. «Акыр, бу Отвалов шилемирди мен кайда көргөм?». Коронун бадырып болбой, ачузын Гранькага түжүрди:

— Сен не унчукпай турун?

Гранька нени де айтпады.

Лешка сананды: «Ол не керегинде айдар? Онын бойы керегинде айдар учуры жок».

Макаров туранын ончо кыптарын шиндеп көрөлө, кими ректенди:

— Штаб мында болор. Иванов!

Кызыл черүчилердин бирүзи кире конды.

— Мен, нөкөр командир!

— Барып мылчаны шиндеп көр. Айдаткандарды ого апарып сугуп, тыштына каруулчык тургузыгар.

Иванов жакару аайынча чыга конордо, Гранька сурады:

— Слер бисти канайдарга турыгар?

Макаров көзин кылайта көрөлө, айтты:

— Андый учуралда нени эдетен эди. Шылу. Трибунал.

— Бис керегинде губчекага жетиру эдигер.

Макаров билееркеди:

— Айса болзо, жажыдыгарды биске айдарар?

— Жок, мен слерге бүтпей турум — деп, Гранька эрмегин үзе сокты.

— Андый болзо, бойыгар билигер — деп, Макаров жарбынган чылап айтты.

— Мен некеп турум — деп, Гранька удурлашты.

— Мен база — деп, Елена жөмөшти.

Макаров базынчыкту күлүмзиренеле, ойто чырайын соодоло айтты:

— Тудуп алгандарды апарыгар!

Гранька ла Еленаны айдап апардылар. Лешка олордын кийнинен ары болды.

— Тур! — деп, кийнинен ары казыр кыйгы угулды. — Бого артыгар! Арткандарыгар турадан чыккар!

Лешка токтой түшти.

— Отыр, неге үстүгип турун — деп, Макаров эрмегин жымжадып айтты. — Куучында.

— Не керегинде?

— Бойыннын нөкөрин керегинде. Ол канайып бу жаражайла кожо бандага кожулган.

— Ол жаражай эмес, бистин улуска болушкан — деп, Лешка кату айткан. «Онон ары айдар ба, айса жок по? Гранька бойы айтпаган, анайдарда, ондо кандый да шылтак бар. Онын учун унчукпас».

Лешка сананып турала, айтты:

— Губчекага жетиру эдигер, ол тушта ончо неме жарталар. Ол сурап туру ине.

— Онын меге бүтпейтен кандый учуры бар? Ондо бандит эмени керелеген документ бар ба?

— Билбезим.

— Отвалов онын Матросло колбузын керелеген ондор тоолу улус бар деп айткан. Ол волисполкомнын чыгартылу кижизи. Оны мындагы Советтин председатели эдер деп турган.

— Мени Воронежке нарочный эдип ийгер — деп, Лешка суранды. — Чындап та, ийзегер, а?

Макаров жалмажында тагынып жүргөн сумказынан тетрадь кодорып, онын бир листин жыртала, Лешканын алдына жайа салып айтты.

— Бичи. Кайда, качан, кандый айалгада сен ол најынгла тушташтын. Ол кем, кайдан, ада-энези не улус.

— Нени бичийтем? — деп, Лешка айтты. — Рынокто тушташканыс. Онон Степан бисти депого ишке алган. Ол ло. Каруулда болгонус. Мен тифтег оорырымда Гранька өскө жерде иштеген.

— Кандый жерде? — Макаров учына жетире жартаарга чырмайт.

Лешка алаатый берди.

— Кандый, кандый? Өскө жерде деерде.

— Өскөзин ондоп турум, а кайда?

— Слер аңылу бөлүктө иштеп турганаар ба?

— Андый да болгой.

— Ол түңгөй ле ЧК ине, чын ба?

— Же чып-чын эмес те болзо, же угаш.

Лешка жеңил тынала, күлүмзиренди.

— Сен канай туруң? — деп, Макаров серемжилү айтты.

— Анайдарда бичиш те керек жок. — Ол кайа көрүп аяктанала, шымыранды: — Граньканы бу жаар ЧК ийген.

— Мекелебе — Макаров бүтпеди.

Сафронов турага кирди. Макаров отырған жеринен тура жүгүрдү.

— Сен такып ла мында нени кылынып турган, Макаров? — Лешка жаар бурулала, айтты: «Барып айдаткандарды уткы. Мен оморды жайымдазын деп жакару бергем».

— Нөкөр отрядтын комиссары... Ол, ол... — Макаров чоколдоно берди. — Мында уккан, көргөн улус бар. Волревкомнын уполномоченныйы нөкөр Отвалов ло өскөлөри де. Мен комыдал угузарым. Слер өскө улустын ижине кирижип жадыгар.

Лешка эжиктен сурт чыга конды. Кийнинен ары Сафроновтың токыналу үни чыкты:

— Кем кандый керекке кирижип турганын аайлажып ийерис. Сен онын ордына жангыс олжолотконло аайлаш. Ол абыстың айлында. Фамилиязы Лапшин болор. Бөрү ошкош бандит. Мен ого

тангынан каруул тургускам. Ревкомнын председателин өлтүрөрдө кожо турушкан.

— Якшы — деп, Макаров күүн-күч жок айдала, эжикти тееп ачып чыкты.

Качан ол чыга берерде, Сафронов туранын ичин айландыра айкап көрөлө, сумказын столдын үстине салып, та нени де санана берди. Шак бу ойдө сүүнип калган Елена кийдире жүгүрүп келди. Ончо керекти Лешка ого жолой айдып койгон болгодый.

— Революциянын кереги учун бурулаткандар жайымга чыгып келдис. Слерге жаан алкыш болзын, нөкөр комиссар.

Деремненин жаказына олордын кийинег Макаров једишти.

— Бистин командир сан башка кижии — деп, алаканын жайып айтты. — Јуртта не аайлу јакшы туралар, је ол өнөттийин ле јурттын жаказында кандый бир јемирилип бараткан турага токтдор. Јаан туралардын подполјызында жүзүн-базын тузаган аш-кур-сак бадышпай јаткан болор.

— Сеге куучынды туралардын подполјызындагы тузаган аш-курсактан баштаар керек болгон ине, Макаров — деп, Сафронов көзи суркурап айтты. — Айса болзо, командир тузаган неменин јыдын да сүүбей јат. Лапшинле керек кандый болды?

— Аайына чыгарыс. Је Отвалов јөпсинбей јат.

— Неге? — деп, Сафронов аайлабады.

— Отваловтын шүүлтезиле болзо, Лапшин неме ондобозынан улам јастырған кижии. Ол анайда ок абысты база јайымдазын деп сураган. Мындагы улус ончозы кудайзак. Абысты бандала колбулу болгон дезе бүтпестег де маат јок. Онойдо ок Советтер кудай јангын чек јоголторго до туру деп санангылаардан маат јок. Большевиктер дезе кудайга да, көрмөскө дө бүтпейтенин олор јакшы билер.

— Абыс кандый амадулу, ажындыра шүүлтелү болгонын сен, Макаров, Соколдон сура. Ол јартап айдып берер — деп Сафронов кату айдала, очкизин ушта тартала, ала-күне арчый берди. Ол кородогондо очкизиле берижетенин Лешка алдынан бери билетен.

Сафронов ичкери айкаптайла айтты: «Ол турган кижии Иван Степанович эмеш пе?»

Бийик тепкиштү турадан јабызак сынду, чоң бүдүмдү кижии чыгып келерде, оны бир канча јуучылдар курчай туруп, та нени де куучындажа бердилер. Ол кижии отрядтын командири Черненко болгон. Командирле кожо гражданский кийимдү, онон чик јок бийик сынду бир кижии турды. Ол кижинин бүдүми, анчада ла тере фуражказы кандый да таныш немедий билдирип турды.

«Ол кем болотон?» — деп, Лешка сананды. Качажып, ол кижии ары көрүп алган, Лешкага чырайы көрүнбейт. Онын сол јанында

Гранька колында бичиктү. Көбөркий качан да бичик жок жүрүп албас. Елена база анда болуптыр. Ол командирге та нени де айдала, айлы жаар басты. Лешкага одоштой једип келеле, күлүмзиренди.

— Эңирде Гранькала экү келигер. Вареникле күндүлеерим.
Лешка тура түшти: — А ол кем?

— Ончо керек јарталган, Лешка. Ол узун сынду кижигородтон келген. Гранька ла сеге бичик экелген.

— А сен?

— Мен мында иштеерим. Оору Анфисаны таштайла, кайда баратам. Ого мында күч болор. Отвалов амыр бербес.

Акыр, олор Гранькала экү ол тушта јастырган болзо не болор. Айса болзо ол чын ла большевик, олор экү чилеп ангылу јакылтала келген кижигород бо?

Лешка турган улуска јууктап келерде, Гранька гражданский кийимдү кижигород јаар көзиле имдеди.

— Таныбай туруң ба?

Лешка байа бойынча сананып таппай турган кижигород јаар көрөрдө, онызы айлана согуп, алакадарын јайала, удугород басты.

— Ай, ай, ай. Бойыннын эскидеги најыларыңды таныбай туруң ба? — Јарабас, Сокол, јарабас.

— Степан! — деп айдала, Лешка адазына јолыккандый удугород јүгүрди. Чугуев оны балазындык кабыра кучактап, јаан алаканыла јардына таптап айтты:

— Сен эр болуптырың, Лешка, нөкөрин база. Ишмекчи кижигород андый болор учурлу, карындаш.

Оноң Чугуев Лешканы лаптап ајыктап көрди.

— Сеге, Леха, военный кийим јарап турган эмтир. Ишмекчикрестьянский Черүнинг јиит јуучылы.

Оноң турага кирдилер. Кезек өйдин туркунына куучындажып, танкылап турала, ижин баштады.

— Анайдарда мынды — деп, Макаровтын төжине ус сабарыла кадап айтты. — Нөкөр Отвалов, штабка бараак, командир алдырып јат деп айт. Јербойындагы јангы төзөөргө төзөмөлдү сурактар шүүжерге турган де.

— Анайдарда, ол керегинде суракты аайлажып койгоныгар ба? — деп, онызы сурады.

— Ончо јетирулер аайынча болзо... — деп, Чугуев куучынын баштап јүреле, токтой берди. — Јангыс сөслө айтса, сен оны бого экелер учурлу. Серендирбеске сен ого јангыскан бар.

— Јарт. Мен оны, нөкөр... — Макаров тижин кыјыратты.

— Токто, Макаров, өйинен өтпө — деп, Черненко айтты.

Лешка Макаровтын кылыгын чат ондобой турды. Оноң ла јайылбас јери жок. Лешканын серенгенин јөмөгөн неме чилеп, Макаров јүре берерде, Черненко айтты:

— Оны канай түзедер. Бастыра бойы бистинг кижн. Шахтер. Пролетарий. Же кезикте эткен керегин көрзөн, торт кайкаарын.

— Уредерис. Ол тушта түзедилер — деп, Чугуев айтты. — Бис экүнинг, Иван, ак-чек санаалу болгоныс удады ба?

Черненко көстөри суркурап, кыскачак жоон сабарларыла бышкан арыштын өңи ошкош сагалын сыймай тудала, айтты:

— Бис экү жагытту академия божотконыс, Степан. Ол көп пө, айса ас па?

— Мен сананзам, ас эмес, же өткүре койу да эмес — деп айдала, Чугуев командирдин жардына кокырлап тажыды. — Бот бу ончо сандырт божогон кийнинде, Ваня, бис сени чын академияга үренерге ийерис. Ондо кызыл пролетарский генералга жетире үренеринг.

Черненко күлүмзиренеле айтты:

— Сен мени өткүре бийик кодүрдин, Степан!

— Кем жок, бийик эмес. Буденный кем болгонын билеринг бе? Казактардын фельдфебели. Эмезе урядник? Эмди командир!

— Баштапкы Атту Черүнинг. А канай командовать эдип жат! — деп, Сафронов жөмөшти.

— Андый эмей а. А Клим Ворошилов? — деп, Чугуев баштаган куучынын онон ары улалтты. — Албатынын геройлары көп. Кажыла талада бойынын геройлары бар. Олордон пролетарский генералдар этпезе, кемнен эдетен?

— А биске үренерге жараар ба? — Лешка Степаннаг сурады.

— Жараар ба эмес, кыйалта жогынаг үренереер, Лешка. Бастыра комсомолды, жашөскүримди партага отыргызарыс. Слер бисти солыйтан улус. Онын учун бистен бичикчи болыгар. Бистин жүрүмди улалтатан, жарандыратан улус слер.

— Гимназиялар болбос, кайда үренетенис? — деп, Гранька сурады.

— Жүзүн-жүүр училищелер ачарыс, жашөскүрим ончо специальностьторго үрензин — деп, Степан каруузын жандырды. — Институттар, байла, болор. Биске врачтар, үредүчилер, инженерлер керек болор ине.

— Мен библиотекарь болор эдим — деп, Гранька улу тынды. — Ол тушта канча кирези көп книгалар кычырар эдим!

— Сениг жүрүмининг жолы өскө. Коомой эмес те, күндүлү де. А үренерге жүрүм бойы молжоор — деп, Степан айтты.

ОН ЭКИНЧИ БАЖАЛЫК

— Так, нөкөрлөр — деп, Чугуев кееркеде шабылаган кеден скатертьле жаап койгон столдын кийнине отырып жада, куучынын баштады. — Калганчы бйлөрдө өштүлөр тактиказын өскөлөндир-

ген. Олор бистин советский учреждениелерге жүзүн ле жүүр ишчилер, специалисттер болуп киргилеп алган. Олор жогынан эмди тургуза биске күч. Же олорды шиндейтен партийный көс керек. Онын учун учреждениелердин, предприятиялердин башкараачызына ченеп койгон большевиктерди тудуп жат. Же андый да болзо, уездтердин ле волостьтордын укомдорына коммунист бис дежиң, жүзүн-жүүр өштү элементтер киргилеп жат. Эмди губисполком ло губком жербойындагы башкараачы ишчилерди шиндеп көрөрүн баштаган. Бис эмди Отваловтын керегине учурадыс. Ол губкомнын ла ЧК-нын алдындагы башкараачыларынын жакарузыла кезик аймактарда аңылу иш өткүрген деп суру бар. Уездтин комитединде андый документ, чындап та, бар. Ого кол салган кижжи Рындин. Документте машинкала бичилген. Же ЧК-нын көп ишчилери билер, Рындин саң башка кылыкту кижжи: бойынын бүдүм-жилеген улузына ол документти бойынын колыла бичип табыштыратан. Коомойzymaк та болзо, бойынын колыла бичиңир, машинка-та бүтпес.

— Отваловтын партийный документтери кандый? — деп, Черненко соңыркады.

— Ончозы чын болгодый, же бир серемжилү неме бар. Губерниянын милициязынын архивинде Питердин ишмекчилеринин ашкурсак белетеген отрядын кулактардын бандазы өлтүргени керегинде документ бар. Он эки ишмекчини, ол тоодо олордын командирин Отваловты малтала чаап, айруушла кадап өлтүргендер.

— Олор кайткан? — деп, Лешка кайкай берди.

— Көөркийлер коркышту жобогон. Канча күн уйуктабагандар. Жолдон ыраак журтка обозту келип, конуп жада, ончолоры уйуктап калгандар.

— Ол Отваловтын ада-өбөкөзи келижиң турган ба? — деп, Сафронов сурады.

— Ол бичикте жаңыс ла фамилиязы бичилген. Документ аайынча бу Отвалов Питердин ишмекчизи. Торо жылда деремнеге келгем деп автобиографиясында бичип жат. Баштап Туланын жаңындагы төрөгөндөрине, оноң бистин жерлерге. Бого келерде, оны органга иштеерге алгандар. Рындинде мешанин Қоровин деп документтү иштеген.

— Булгакту керек эмтир — деп, Черненко санана берди.

— Гранька оны городтын бандиттеринин элчизи деп айткан. Мен де оны кайда да көргөм — деп, Лешка айтты.

— Бу керекте жастырага жарабас — деп, Чугуев жакарды. — Кайда көргөн? Городто?

— Сыранай эске алынып болбой жадым. Ол тушта саал жок болгодый эди.

— Кажы, нөкөринди бери кычыр — деп, Степан айтты.

Граньканы Еленала кожо Қоровин-Отваловты канай таныганы керегинде куучындап берзин деп сурадылар.

Гранька ағылу жақару аайынча бого келгенин оның ары куучындады.

Гранька Анфисанын бүдүмјизине кирерге сүрекей чырмайган. Эңир киргенде, ол оору Анфисанын кыбына келип, ого жүзүн-жүүр куучындар куучындап, кудайдын бичиктерин кычырып туратан.

— Сени мактап божбой јат. Өлөр алдында мындыј јакшы, јалакај уулчакты меге кандый кудай ийген болотон. Кудайсак та, буурзак та уулчак деп ол коркышту сүүнет — деп, Елена каткырган.

Ол кажан арчыган, ағаш аразынан будактар тартып экелетен. Уйларды база азырайтан. Јаңыс сөслө, јалы јок јалчы болгон.

Масленка байрам тушта Анфиса оны имдеп кычырала, аптра кайырчак јаар кол уулап айткан:

— Оны ачып ийзен...

Гранька кайырчакты јаан түлкүүриле ачып ийерде, ичинде толтыра кийим болуптыр. Оң јанында эр кижинин чебер салып койгон кийими, сол јанында — үй кижинин.

— Ол штанды ал, Граня. Ал-ал, кемзинбе. Оны офицерлердин сукнозынан көктөгөн. Петрга кийерге келишпес болор. А сен кий. Сеге сыйлап турум.

Кемзинип турала, штанды алган. Ол күндерде масленканын байрамына городтон садучы Коровин келген. Ады арай көдүртпеген, чанагы дезе јайрадылып калган болгон. Гранька-онын адын циркте көргөн деп серенген.

Коровин јурт улуска сүрекей керектү оок-тобыр товарлар: ийне, топчы, учук, лента, оймок, јинји, кичинек тегерик күскүлер экелип, оларды јымырткага, сарјуга, күнкузукка толыган.

Садучыны улус элижип-селижип айылдарына кычырала, кондырып туратан. Ол бир де мойношпогон. Бир катап Елена сууга барала, айылдажына јолыкты.

— Уктын ба — деп, онызы јажытту айтты. — Садучы тегин кижі эмес болгодый дежет.

— Андый ба? — Елена серене берди.

— Сенин аккан Петр керегинде сураган. Најым, фронтто кожо болгоныс деп айткан.

— Петр эмди де фронтто, је ол садучынын ондо болгоны анда ла турзын.

Елена бу куучынды Гранькага јетирген. Коровиннин мында оок-тобыр немелерле садыжып турганы тегин эмес болгонын Гранька бойы да сезип турган. Ол садучыга түней эмес.

— Мен де анај бодоп турум — деп, Елена јөпсинген. — Бу бан-

дадан коркыбай кандый садучы бери келет. Ол кем? Кандый керектү жүрген?

— Сакып алаак. Бистин улустан болзо, табыш келер. Олор биске жетиру этпегенче калбас.

Бир катап садучы Еленага ол айлынан чыгып жадарда жолыккан. Адынын боожозын тартып токтодоло, айткан:

— Сен, жаражай, менин садып турган товарларымды не келип көрбөйдиги — оного чанагынан түже калыйла, Еленага жалканчылган ийттий жугуйланган.

— Жакшы ба, Елена Гурьяновна! Городтыг улузына не ажару этпейдиги. Ай-яй-яй! Сен городто узак жаттыг ине.

— Мен слерди городто көрбөгөм — деп, Елена соок айткан.

— А менде сего жаан сурак бар... Айса болзо, айлыга кычырамын?

Елена ойто жана болгон: — Гранька!

— Бу кем?

— Мында Советтердиг кинчегине алдырткан бир көөркий бар. Петрды билетен болуптыр.

— Петр керегинде уккам — деп, Коровин үшкүрди. — Көөркий түбекке учураган.

Гранька таскактыг алдынан айруушту чыкты.

— Баратаны ач, кижиги кирерге суранып туру.

— Алкыш болзын, Елена Гурьяновна.

— Киригер, мен чүрчө айылдажыма сүт апарып берейин — деп айдала, колында кринкезин көргүсти.

Ойто катап Гранькага бурулала, жакарды:

— Атка түнде жийтен өлөң жайып бер.

— Же, же — деп, Гранька кородой берди. — Жүзүн ле жүөр немелер келер. Олордыг аттарын азыраардан болгой, бойыстыг да уйларыска өлөң жедишпей жат.

— Сен, көөркий, көп кериктенбе, кудай кандый ла немени тен үлежигер деп айткан.

— Кудай нени айтканы меге керек жок — деп айдала, Гранька ойто таскактыг алды жаар болды.

...Энирде Гранька Анфисаныг кыбына барып, ого кудай керегинде бичиктер кычырып отырган. А Елена дезе, кайнаткан сүтле сакыбаган айылчыны күндүлөп турган.

Анфиса олордыг куучынын угала, сурады:

— Ленка ондо кемди күндүлөп турган?

— Кандый да бир баскын неме суранган — деп, Гранька кыртыштанып айтты.

— Кайдан? Агаш ортозынан ба?

— Жок, городтон болгодый. Мында жинжи, топчы, жүзүн ле жүөр оок-тобыр немелер садып турган.

— Ондо ак бос бар эмеш пе?

— Жок, чоокыр сыйсадан оскө бос жок деп айткан — Гранька, којойымнын куучынын уккан кижн, бүдүмчилү айтты.

Городтон келген којойым олордын айлына үч күн жаткан. Түште бойынын экелген немелерин садып, энгирде конорго ойто келип турган. Чайлап отырып, жүрүмде уур-күчтер, кижн аайлан-бас ой керегинде түгенбес куучындар куучындап, кажы ла учуралда «агаш ортозындагы карындаштар» керегинде эске алынатан.

— Олорды агаш ортозы жаар арга жоктын айалгазы апарган — деп, көзин серемжилү сыкыйтып куучындайтан.

— Бот сенин акканды Петроны алалы. Албатынын кереги учун кыйналып турган кижн.

— Албатынын кереги учун эмес, бойынын тенеги учун кыйналып турган — деп, Елена кыртыштана берди. — Оскө улус чылап жүрер керек ине. Мен Георгийдин кайралын алган кижн деп мактанып туруп, жүрүмин үреп алганы ол. Албатынын jöжөзине ачыркабас керек.

— Сен онын кожо ло чыккан сыйны не, оной айдарынаг жалтанбайдын ба? -

— Мында кожо чыкканы, башка чыкканы не керек. Бис жаш балдар эмезис. Неменин айын ондоор керек.

— Эх, Елена, Елена, сен тен совдептин азырантызы эптиринг. Сенин анай айтканынга чек бүтпей турум.

— Бүтсен бүт, бүтпезен бүтпе — деп, Елена кату айтты.

— Бүтпей турум. Ненин учун дезе, меге ончозы жарт — деп айдала, уйуктап турган жери жаар басты.

Ол эжиктин жанындагы жалбак агаштын үстине уйуктап турган.

Елена серемжизин бадырып болбой, Анфисанын кыбы жаар басты.

«Ол кем? Бистин кижн эмес болгоны эмди жартала берди ошкош. Ол мында нени бедреп турган? Ого кем керек?».

Удабай ончо сурактар жартала берди. Ол күн энгирде Коровин кородоп калган болгон. Којойым Матрос жаар баратан жолды сурулап турганы керегинде Гранька ла Елена журт жаткандардан угуп койгон болгондор. Энгирде Еленага айтты:

— Сени Матрос жаар баратан жолды билетен дежет. Оны меге көргүзип бер?

Елена стаканга чай уруп, сүмелү күлүмзиренеле айтты:

— Ол учун мен нени аларым?

— Офицердин кату, агару сөзи. Мен ол керегинде кемге де айтпазым, сыйса бос берерим — дейле, којойым Елена жаар жылмарып көрди.

Елена кенетийин казыр боло берди.

— Слер кем?

— Мен айттым не — деп, Коровин шымыранды.

— Чекист! — Елена колында колмылтыкту тура жүгүрди. —
Өрө тур! Колыңды көдүр!

Коровин колдорун өрө көдүрүп, түлкү чилеп жалканчый берди.

— Көөркий, сен коркышту сүмелү кижиге эмтиринг. Менин мылтыгым мында, сол карманымда, ал. Уф! Отырарга жараар ба?

— Отыраар — деп, Елена катуу айтты. — Матроско кандый керектүү барып жатканыгарды чынын ла айдыгар?

Коровиннин көстөри жашкайактый берди.

— Бистинг орус үй улустын агарузы мындый ине. Слер, Елена Гурьяновна, менин жаманымды таштагар — карманынан ак платок кодорып, көзин арчыды. — Мен ончозын жартап айдып берейин.

Ончозын жартап айдып берген.

Гранька санана берди.

— Мен ол керегинде айдар учурым жок. Кыскарта айтса, городто ажитту организация бар.

Гранькала жөптөжип, Елена сурады:

— Нени эдерис? Ол өштү. Онын кийнинде бүткүл организация. Олор кемдер болгоны биске жарт. Оны жоголтып салза кайдар?

— Канайып? Матросло колбуны жылытпас керек.

Анайдарда, олор жаңы шүүлте эттилер. Неме ороп турган чаазындар жүк арайдан жууп, мылчага барала, бар канча прокламациялар бичидилер. Елена самогонка экелди.

— Мен слерге бүдүп турум — деп, Елена коюйымга айтты. — Жаңыс берер болгон немергерди столго салыгар.

Коровин сүүнген бойынча стаканга жык толтыра уруп койгон самогонды бир ле тынышла ичип ийеле, Граньканы бойы жаар сабарыла имдеп кычырды.

— Најым, менин чемоданымды бери экелзен. Елена Гурьяновна, ончо керекти ак-чек эдерис. Офицердин сөзи.

Гранька кладовкадан уур чемодан экелди. Коровин оног сыйса бөс чыгарды. Елена бакчазын көрүп турарда, Гранька экинчининг ортозы жаар прокламацияларды сугуп ийди.

— Кандый прокламацияларды? — деп, Чугуев Граньканын куучынын угуп сурады.

— Менде онын бирүзи бар.

Гранька төш карманынан төрт эттире бүктеп койгон чаазын чыгарды.

Чугуев угуза кычырды:

«Граждандар!

Ончо Улу Россияда ла Сибирьде Совет жан төзөлип калган. Албаты амыр-энчү жаңы жүрүмди баштап ийдилер. Жаңыс ла бистинг агаштарыстын ортозында албатынын өштүлери — жүзүн-жүүр бандалар, качкындар кыймыражып жат. Олорды туткулап,

Советтерге табыштырыгар. Совет жанга ла онын мактулу Кызыл Черүзине бандиттерди оодо согорго болужыгар! Совет жан эзендик болзын!

ВКП(б)-нын Губерниядагы комитеди, ГубЧК».

Чугуев Гранька жаар жарадылу имдеди.

— Онын кийинде бис бир канча листовкаларды журтка таркатканыс. Олорды бандала колбулу улустын тураларына жапшырганыс. Онон арыгызы жарт. Елена Матроско којоймнын јобжозин шиндеп көрүп ийзин деп туйказынан айдып ийген.

Банданын башчызы којоймнын садып турган бозинин ортозынан листовкалар таап, оны атсын деп жакару берген. Бандиттер эзирик болгон, онон улам Коровин тынду артып, кача берген.

— Бот онойып ол нөкөр Отвалов боло берген — деп, отрядтын командири күлүмзиренди.

— Оны бис шиндеп көрүп ийерис — деп, Чугуев саалын сыймай тудуп айтты.

Еленага уулдар Анфисанын кыбында јолыктылар. Граньканы көрүп ийеле, Анфиса ыйлай берди.

— Мен ончозын билерим. Слер бандиттердин уйазын коскортырыгар. Андый болоры јолду. Мен Петрого канча катап айтпадым дейдеер, укпаган. Албатыга кемнинг де күчи јетпес. Эмди жүрүп отырың ба?

— Жүрүп жадым.

— Је сеге быйан болзын, көөркий. Сениле кожо меге коркышту јакшы болгон эди.

— Кем јок, удабас јазыла береригер. Бу ончо неме тоқынай берзе, жүрүм де јарана берер.

Анфиса бажын кунукчылду јайкады.

— Мен кайда барарым. Бу јаны жүрүмде неге јараарым. Петр да бу ак-јарыкта јок болбой, онын учун мени айттырып турган.

Елена бүткүл энирдин туркунына сандырап, азык белетеген.

— Мен слерге лепешкалар быжырып берейин, городко јетире суранбазыгар.

— Је тегине сандырабагар — Гранька мойножорго сананды.

— А-а, сен деремнеден барып јатканынга сүүнип туруң ба? Курсак та керек јок. Мен дезе мында сок жагыскан артып жадым.

Ол уулчактардан жайырту ыйламзырай берди. Ол Гранькага темиге берген, жангыскан артатаны јеткерлү де, карыкчалду да.

Энирде мылчага от салып, јунунын алала, үйдежүнинг чайын ичип отырып, Елена сурады:

— Акыр, ол Коровин-Отваловко онын кийинде не болгон?

— Макаров оны экелген. Күлүк нени де сеспеген. Бөрүгин уштып, айылдап келген айылчыдый тоқыналу сураган: «Слер нени айдарыгарды угуп турум, нөкөр командир».

Черненко оны аяктап көрүп отырала, сурады:

— Бу жаагыгарда сорбу канайып табылган?

— Ок тийген.

Коровин-Отвалов онойып ла айдарда, Лешка кыйгырып ийди:

— Танып ийдим! Бу ол! Көрзөгөр дө, жаагында тарынын изи!

Коровин-Отвалов кыймыктанар да аргазы жок отырған.

— Ол ненин учун талымжырай берген? — деп, Елена сурады.

— Канай талымжырабайт, мен оны качан, кайда көргөнүмдү ончозын жартап бергем. Ол тушта ондо сагал жок болгон, эмди онызын өскүрүп те алган болзо, мен жарт таныгам. Эмди оныга аайына чыгар. Полубянскийдин ээзиле колбуны ол до туткан болордон айабас. Маша да оны жарт таныыр.

Ол ло энирде журтта митинг болгон. Ондо Чугуев Совет башкаруунун бойынын күүниле жанга келип кирген банданын туружаачыларын бурулабайтаны керегинде жобин жарлаган. Мында ок журтревкомды туткандар. Онын членине Елена база тудулган. Көп улус оны аказы учун жаратпагандар.

— Слер ол керекке аяру этпегер, нөкөрлөр — деп, Чугуев улусты токынаткан. — Оны ЧК аайына чыгып койгон.

Эртен тура журттын улузы Сафроновтын отрядын темир жолдын станциязы жаар үйдешкендер.

Лешка Граньканы адынды Ахметке сыйла деп сурады.

— Бистин кемибис те Ахмет чилеп ат сүүбей жат. Онын ады колын сындырган.

— Тегин ат эмес — аргымак — деп, Ахмет Граньканын ады аяктап айтты. — Мениле кожо болзо, ол качан да артабас, кура сагынан аштабас.

...Жаан эмес станция кийинде артты. Товарный вагондор бойбойлорун ийде салыжып, чыкырап, калырап турдылар.

Гранька чөл жаар кунукчылду көрүп турды. Уулчактардын кемизи де — Лешка да, Гранька да — бу олардын кожо жүрген калганчы чазы деп билбегендер.

Гранька Воронежке жөнүчил болуп келген. Ол жагыс ла жуучыл жакаруны жөнүлү бүдүрген эмес, оныла кожо Черненконын эки жуучылы Отвалов-Коровинди айдап экелген. Бир айдын бажында Гранька чекисттерле кожо жагы жакару бүдүрерге атанган.

Ол ло май айда Лешка кавалерийский дивизионло кожо горродко келерде, Гранька ондо жок болгон. Онон оны Фергана жаар басмачтардын бандазын жоголторго ийгендер. Бу тартыжуда ол шыркаладала, Семиречье жаар эмденерге барган.

Лешка бойынын төрөл жеринде төрт жыл болбогон. Тымык Дон, төрөл горроды онын санаазына жаантайын кирип турган. Бу бийдин туркунына ол Гранькадан сок жагыс письмо алган. Уулда письмо бичиир ой дө, айалга да жок болгон болгодый.

«Анда ла служить эдип турум — деп, Гранька жангыс письмо-зында бичиген. — Иш деп неменин кѳби коркыш. Нэп биске јаан сандырт этти. Онын кийнинде канча кирези корон мешкелер ѳскѳнин сен билген болзон. Бу кўндерде «Қара биржаны» јоголттыс. Тал-табыш коркыш болды. Сен капшай јазыл, Леша. Мен база сени коркышту санап турум. Маша больницада иштеп турган. Наташа Ишутинаны ылам сайын кѳрўп јадым. Ол комсомолдын горкомында иштеп турган. Сени сураган. Онын адазы Миرونыч карыган, бош чучураган, је андый да болзо паровозын таштабаган. Степан Чугуевти партиянын губкомына алгандар. Кезикте туштажып јадыс. Башкўн сенин письмонды ого кѳргўскем. Сўўнген. «Јылыйып калган кижии табылган. Андый уулдар суру јок јылыйбас — деп, айткан. — Сени капшай јанзын» — деп јарган.

Леха, капшай јан, эмденижин болор».

Керек Лешкадан камаанду эмес, онын табыла болзо, бўгўн де јана берер эди. Сол колы орныкпай јат. Врачка айдар керек, база эмес, айтпас керек — мынан чыкса та не болор. Тегин де ол колы учун бўдўн јарым ай божоткылабай јат.

— Је кандый, Алексей Иванович, ремонтш кандый болуп туру? — деп, хирург обход тушта кокырлаган.

— Комыдал јок, доктор.

— Јакшы. Эртен комиссияда кѳрѳрис.

Комиссияда оны запаска демобилизовать эдер деп јѳптѳгѳндѳр.

— Јолыгар ырысту болзын, нѳкѳр Сокол! — деп, ўйдежўде айткандар. — Эмди ѳштўнинг огына учурабагар.

— Чырмайарым — деп, Лешка айткан.

Артык нени айдар? Бойынын кийимин алып, агаш чемоданын тудунала, вокзал јаар баскан. Такып ла — Воронеж.

ЗКИНЧИ БӨЛҮК

БАШТАПКИ БАЖАЛЫК

Ганна Романовская жараш кыс болгон. Гимназияда онон жараш кыс жок. Омок то. Онын учун жииттер ого бачым тидинип албай тургандар.

Ганнанын шүүлтезиле болзо, ол жаан керек эдерге бүткен киж. Жаңыс ла өйи жетпей турган. Уренижи де жакшы. Музыкага, политикага сүрекей жилбиркеген. Бойынын кыбында сыранай ла иле жерге Софья Перовскаянын журугын илип алган.

— Мыны мынан жайладаар, коомой керекке киреригер — деп, чодыр сары чырайлу немка-губернантка оны жайнап болжадап салган.

— Бу менин керегим. Мен оны жалтанбазы учун сүүп жадым — деп, жыга мойношты.

— Государственный буру эткенди сүүп турганаар ба?

— Бурулатканды эмес, жалтанбас кижини.

— Кудай! Бу керек директорго жетсе, слердин адагарга жетсе не болор?

— Менин адам демократический шүүлтелү киж. Полициянын көзинче Герценнин сөөгине чечек те салган.

Гувернанткала тартыжу удабаган, Ганнаны директорго алдырып, стенеге илип алган портредин кожо экелзин дешкендер.

— Бу портретти кайдан алганыгар? — деп, озо ло баштап сурагандар.

Ол бойынын адазын: жоксыраган помещикти, демократический шүүлтелү кижини канайып сатсын.

Бу керек учун оны каникулда жандыртпагандар. Ол керегинде адазына бичик ийилген. Бурулашты онон ары көндүктирбей, бу ла бойынча артыргызып салгандар.

Мынайып, Ганнанын гимназисттер ортодо тоомжызы көдүрилген. Ол тушта бичикчи жииттер тегин албаты ортозына барып, оларды революцияга көдүрер амадулу болгондор.

— Бис революция көдүрүп, албатынын көзин ачарыс — деп, Ганна айдып туратан. — Же оны неден баштаар?

Бир катап онын үүре-желелеринин бирүзи туйказынаг айтты:

— Сени кандый да кеберкек уул сакуп јат.

— Кем ол?

— Красавчик. Кадет.

— Менен ого не керек?

— Не де керек јок. Ол сен керегинде көп куучын уккан. Эмди јолыгарга турган болгодый.

— Кайда јолыгатанын айтпады ба?

— Собордо.

Ганна јобин берди. Айса болзо, неден баштаарын ол кадет билер?

Сырсақ бүдүмдү, курч көстү кадет Ганнага јарамыкту көрүнди. Ого анайда ок онын јалтанбас ла чүм јок болгоны јарап турды.

— Менин адым Сергей — деп, күлүмзиренеле айтты. — Адымды адабай князь Нечунаев те дезегер кем јок. Слер керегинде көп уккам. Нөкөрлөрим де таныжар күүндү.

— Слердин нөкөрлөригер бүдүмчилү улус па?

— Бүдүмчилү. Јажытту айдайын: бистин председателис граф Б. Мен тегин ле ишмекчи.

— Нөкөрлөригер тартыжуга белен бе?

— Слер тартыжар күүндү бе? — деп, ол соныркай берди.

— Мен эмес, өй.

— Кемле тартыжарга турганыгар?

— Базынчыкла!

— Бис база тег право учун.

— Слер кемле тартыжарга турганыгар? — деп, Ганна кадеттен сурады.

— Бис конституциялу монархия учун.

— Конституциялу каан учун ба?

— Европанын ороондоры чылап. Эбеш отырып ийеек пе? — беседка јаар колын уулады.

Ганна јөпсииди.

— Мен слерге јаан јажытту неме айдарынаг јалтанбай турум.

— Јажытту немени коркышту сүүйтем — деп, Ганна коқырлады.

Ол куучынын организациянын төс јеринен баштады.

— Ганна, ондозоор, слер база дворянка ине. Онын учун ончыбыс бирлик болор учурлу. Каан тенек, эш неме ондобой јат, Бис онын јамызын кыза тудуп ийерис. Ол јүк ле бистин төзөгөн башкарубыстын указтарына ла јөптөрине јанду ла кол салып турар.

Куучынын укканда бу кадет коомой эмес пропагандист ле оратор болгодый.

— Большевиктер, меньшевиктер, эсерлер — ончолоры бир тү-

ней. Олор алдынан өрбө революционный кубулта эткилеерге јат. Олор боро малла — албатыла колболыжып, јанга келерге јат. Олордын эн ле јеткерлүзи — большевиктер.

— Албаты олорго бүдүп, олор јаар јайылып јат дежет ине. Мен анай уккам. Слер олорго канай чаптыгарды јетиретенигер?

— Бис олордын организациязына кирерис. Өзөгинен от алыштырып, башчыларын өлтүрерис.

Нечунаев Ганнаны олордын организациязына кирзин деп сөстөди.

— Слердин амадугар да бистийине түйней. Слерге улус јаан серенбес те.

— Је ол большевиктерди база јакшы билип алар керек ине. Олор мени не деп айдыжар. Меге олордын программазын јакшы билип алар керек.

— Слердин билгиригер јаан, Ганна. Олордын да ортозында тоомјыгар өзүп, башкараачы болорыгар — деп, Нечунаев Ганнаны көкидип турды. — Олор слерге бүдер. Слер јараш, көзигерде бир де меке јок.

Провокатор болоры Ганнага јарап турган. «Мындый ойын ойно-орго атту-чуулу актер болор керек — деп, Ганна сананды. — Јеткерлү бе? Јеткири јаан». Је Ганнага кылык-јаңы аайынча андый ла неме јарап турган.

Нечунаев Ганнаны «Јажытту обществонын» башкараачыларыла таныштырды. Олор ончолоры чырайын танытпаска маска кийгилеп алган болгон. Куучындарын угуп, кылык-јаңын көргөндө, бийик аристократтар болгодый.

...Удабай Саратовтын амыраар күнде иштейтен школдорынын бирүзине үредүчи кыс келди. А јарым жылдын бажында мындагы ишмекчилердин эн тын деген марксистский кружогы јайрадылып калган. Башкараачыларын ончозын түрмеге отыргыскандар. Олорло кожо үредүчи кыс база түрмелеткен. Је оны јаргыга апарып јарда, канайып та каруулчыкты «мекелейле», кача берген. Кыс качала, суру јок табылбай калган.

Јуунын ойинде, 1916 јылда, ол Карпатта јуучыл бөлүкте болгон. Офицерлер ого санаазын салгылап, чымыл чылап айланып жып тургандар. Је бу керсү, турумкай кыска кемизи де тыгынып албаган. Кааннын черүзинин контрразведказы Ганнага тыгында серенип турган. Ол кемге иштеп јат? Је оны јартайтаны јенгил керек эмес болгон. Ол күндерде, качан орус черү мылтык, ок-тары јок тескерлеп турарда, Ганна табылбай калала, Петербугта јарлу адвокат Жариковтын гувернантказы болуп көрүнип келген.

Кааннын жаңы антарылган. Јаңга Удурум башкару турган. Жариков Керенскийле алдынан бери јуук најылар болгондор. Ол

ажыра премьерле Ганна да танышкан. Керенский көп куучындап, эзире береле, Ганнаны сүүп турганын угускан.

Чырайы кижн кукадый јескинчилү де болзо, Россиянын баш-караачызы...

Ол тушта Петербугтагы јүрүм алдындагы темдектелгенн аайынча ла барып јаткан. Петроградтагы «Национальный төс јер» ончо советский учрежденнелерге ле органдарга бойынын улузын кийдирип турган. Большевиктердин Смольныйдагы штабын јуулап аларга јангыс ла јакару сакып тургандар. Генерал Юденичтин черүлери — Царское Село деп јуртта. Ганна Василеостровскийле базып отыраала, ол керегинде нени де сананбаган. Онын кулактарында јангыс ла Нечунаевтин айтканы шуулап турган. «Эмди бис күчтү, Ганна, мындый күндерде тегин отыраарга јарабас. Керекти баштаар керек. Бис «Национальный төс јерге» бириккенис. Бис — кадеттер — деп, Нечунаев айдып туратан. — Бисти бириктирип турган неме — большевиктерди көрөр күүннис јок болгоны. Сен кандый партияда? Кандыйында да эмес? Ол јакшы. Партиялар ортодо јарашпастарды кийнинде, — јегү алган соғында, аайлаарыс».

Јажытту јолыгатан јерге келерде, Берг јолыккан. Ол Балтийский флоттын воздушный дивизионынын начальниги болгон. Мында ок Берг Ганнаны Поль Дюксла таныштырган. Ол дезе бойынын болушчызы Петровскаяла таныштырган. Петровская «Национальный төс јердин» эрчимдү туружаачызы, эсерка. Бастыра шпионский иш ол ажыра Дюкска барып турган.

Ол керегинде Ганна кийнинде, качан «Национальный төс јерди» јайрадып сандыраткан соғында билген. Бу тушта Дюкс кача берген, а Бергти Петерстинг чекисттери төрөлин сатканы учун адып койгондор.

16 июньнинг түнин Ганна качан да ундыбас. Бастыра Питер ологро удурга көдүрилгендий болгон. Бастыра тураларды, керек дезе, посольстволордын тураларын тинтигендер. Јүстер тоолу улусты тудуп айдаган. Қалганчы минуттарда Петровская Ганнага Москвада јаткан анархист Мария Никифорованын адресин берген.

Эртенгизинде Петровскаяны тудуп алгандар.

Никифорова «Революционный партизандардын Бастыра-российский түймеен көдүретен комитеди» деп јажытту организация-да болгон. Мындый иш Ганнага сүрекеј јараган. Мында недег де јалтанбас, недег де тура калбас улус јуулган. РКП(б)-нын Московский комитединин туразын олог ооткондор.

— Он эки кижн өлгөн, он беш кижн шыркататкан — деп, Никифорова мактанып шымыранган. — МК-нын качызы Загорский өлгөн. Большевиктердин Төс Комитедининг јарлу пропагандизи Емельян Ярославский, онойдо ок Покровский, Ольминский шыр-

калаткылаган. Ол — бистин Харьковтогы нөкөрлөрис учун өчисти алганыс. Олор Нестор Махнонын башкартузында болгон эн артык улус болгон. Кандый ишчилер өлгөн! Озеров, Бурдыга, Олейник, Павленко, Михалев...

— А Махно... — Ганна кайкай берди. — Ол Кызыл Черүниң командири эмес пе?

Никифорова кату айтты:

— Мен сени полковник Розановло таныштырарым. Ол сего Махно керегинде жартап берер. Розанов — донской Черүниң атаманы. Агару Георгийдинг ордендериле кайралдаткан.

Эгирде олор Красководогы дачага барып жүргендер. Мында анархисттердинг жажытту штаб-квартиразы болгон. Ол типографиялу, бомба эдетен лабораториялу. «Партизандар» үч бөлүкке бөлінген: листовкалар ла «Анархист» деп газет чыгарып турган редакция; типографиянын ишчилери; боевиктер. Организациянын төзөлгөзи боевиктер. Олор улус тоноп, бомбалар эдип, каршулу керектер өткүрүп тургандар.

Иш андый чокым үлелгени Ганнаны кайкаткан.

— Бого не аайлу акча керек!

— Андый эмей, а — деп, Никифорова жөпсинген. — Акча да, турумкай да. Же күүнзеген кижжи күүнине једер, бедреген кижжи бедрегенин табар ине. Акча керегинде угарга турган болзон, мынды — сумказынан огош блокнот чыгарды. Ондо ылгый ла тоолор бичип койгон. Же ондо бичилген неме мынды: 12 августта — албатынын Москвадагы банкын тоногон; 18 августта — банктын Јаан Дмитриевкадагы бөлүгин; 29 августта — Тулада патрондор эдер заводтын кассазын тоноп, бастыра үч миллион төрт жүс сегизен салковой акча алган.

...Розанов Романовскаянын јайым амадузын јаба базып ийген. Бу байалгак сынду, чоң бүдүмдү, корголјын ошкош соок көстү кижиге удур Ганна сөс тө айдып албай турган. Ганна Никифорованын квартиразына одоштой оромнон бир кып јалдап алган. Айылдын ээзине мен музыкант деп айткан. Ганна пианиноло сүрекеј јакшы ойнойтон.

Бир эгирде Розанов тудунчакту келди. Кемзиниш јогынан тудунчагын ачып, онон бир шил кызыл аракы чыгарала, столго тургусты.

Аракызын рюмкаларга уруп, Ганнага имдеди:

— Мен слер керегинде уккам. Экүлебистинг салымыбыс түней — шыралаган улус.

— Слер? — Ганна бүтпеди. — Шыра көргөн кижиге бир де түней эмеziger.

— Бойымнын салымымды түзедейин деп. Слер чилеп ок. Чын айттым ба?

— Чын.

Оноң эбеш унчукпай отыра, кармаынан мөңүн портсигар чыгарып, сурабады, а жакару берди:

— Ыштаарым.

— Кем жок. Мен де кезикте тартып тургам.

— Андый болзо, кожо тагкылап ийеек.

Ышты азу саалы өткүрө потолок өрө коройлодо үрүп, Махно керегинде куучынын табынча баштады.

— Махно акабыс чын айткан. Кижинин революционный жайымы дешкен, кайда онызы, ончо жанынан кызып жат: фронттын штабынын жакарузынан кыйбас керек, комиссарлар укааркаар. Москвадан жакарулар келер. Махно ончо керекти бойы башбилинип эткен. Устинен төмөн кандый да башкарту керек жок. Журтта бойлорынын тözөгөн жаңы. Кем жагаган — оны тут. Ярабай барза, жамыдан сүрүп ий. Кажы ла гражданин нени эдейин дезе — этсин. Албатынын чындык башкартузы деп неме ол. Кандый да партия, кандый да башкарту жок. Канайып жадар күүнин бар, анайып ла жат. Бастыра программа ол. Махнодо 20 муннан ажыра черү. Бот мен ол жаар барарым. Күүним жайым күүнзеп жат. Бис мында бычактын мизинде базып жүредис. Большевиктердин туразын жемирген кийнинде чекисттер атыйланган. Торт ло истегилеп жат. Бу ла көрзөн, житкеннен туткулап алар. Ого үзеери барабан деп немези база табылган.

— Кандый барабан? — Ганна ондододы.

— Листовкалар, газеттер. Олор барабандар эмес пе? Кыйгырыжып, калыражып жат. Торт ло изиме киреле исте дегендий.

Ол күн орой жанган.

Онын кийнинде кажы ла энгирде келер боло берген. Ол оноң жалтанып та турза, же келерин сагып туратан. Келер ойинде келбезе, токыналу отырып албас. Боевиктер ол күндерде Кремльди жемирерге санангандар. Же неме болбогон.

Ганна туразынаң жаңы ла чыккан. Кенетийин Никифорованың туразы жаар тарый-тарый мылтык атканы угулды. Ганна тым тура берди. Кем де чеденди ажыра калыйла, бороготтын төзине жажына берди.

Ганна кыймык та жок туру. «Ол кижича качып келген, анайдарда, чекист эмес, бойыстың кижича, ого болужар керек».

— Слер кем? Болуш керек пе?

— Сен бе? — жыраанаң үн угулды. — Ганна, сен бе?

Ол танып ийди.

— Керек божогон! Казимир өлгөн. Дяминди тудуп алгандар. Качар керек. Сен менле кожо Винница барарың.

Казимир Ковалевич жажыту организациянын башкараачыларынын бирүзи болгонын Ганна кийинде уккан.

Дяминге олор Винницада туштагылаган. Ол садунын кандый да организациясында иштеп турган. Ол столовыйда отыргандар. Дямин тусту сухайры кемирип, омок отырган.

— Санаага кирет пе, Розанов, кандый тенек болгон эдис. Кемге колысты кодүргенисти кайкайдым.

— Оны незин айдадын — Розанов жүк арайдан унчугып, куучындажып отырган нөкөри жаар көрөр дө күүни жок отырган.

— Чын эмес деп турган ба? Туттурган кийнинде жагыс санангам: тенек, кандый идеялар учун шыралаарым? Аргамды таппай, ончозын жартап бергем. Дача керегинде айткам, ончо организацияны жартагам. Түрмелебей бождоуп ийгендер. Барып, бастыра албатынын жылбүзи учун амыр-энчү иште дешкендер. Же слердин керектеригер кандый? Мында жадып турганыгар ба?

— Жок, поездтен жагы ла түшкөм.

— Жадар жеригер де жок болбой кайсын?

— Эмди тургуза андый.

— Бистин айылга барактар. Мен башка туралу, сад бар. Эменим коркышту сүүнер. Жадып көригер, оноң арыгызы билдире берер.

— Барак, Ганна? Кандый да болзо, азыйдагы нөкөрим. Алкыш болзын, карындаш, бис жадар жер жок карыгып турган болгонус.

— Барактар. Айлым ыраак эмес. Вокзалдын кийин жанында суучактын жарадында. Сүрекей жакшы, жараш жерде.

Жолой барып жада, аалга жер боло берерде, Розанов Дяминнинг чыткыды орто колмылтыкла соголо, портфелин ушта тартып, бойын тоңмок суу жаар бажын сууга көмө ийде салып ийди.

— Садынчак көрмөс! — деп, колмылтыгын колтыгынын алдына жажырып айтты. Сен коркыбадын ба, Ганна?

— Садынчактарга не килеер! — деп айдала, Ганна чочый берди. Көк жарамас, өткүре тын айттым ба, кем-кем угуп ийген болды.

Розанов Харьков барган. Керектү улузын тапкан ба, кандый колбулар өткүргенин удабай письмодо жартаган. Ганнага чындык улус белетезин деп жакылта берилген. Баштап ла өлтүрөтөн улус: партиянын губкомынын качызы, исполкомнын председатели ле ГПУ-нын башкараачылары.

Антонло экүнинг керектери баштап тарый жакшы болуп турган. Олор экүнинг эки башка айрылыжып барганы база жакшы. Антон ого көп акча берген.

Ганна билдирбезиненг жакшы ишке кирип алган. Кожо иштеп турган улуска өбөгөнним жууда өлгөн, ага-карындаштарым жок, сок жагыскан кижиде деп жартаган.

Шурка Юдин Кронштадтагы түймеенде турушкан кижиде болгон. Эмди качып жүрүп, пристаньда ишке кирген. Бильярд ойноор

болзо коркыш. «Ого мындый ла јерде болор керек» — Ганна туйка шүүген.

— Бистин идеялар учун тартыжып турган күчтү, јиит улусты көргөмдө јүрегим оорыйт — деп айдала, Ганна Юдинге эки јүс салковой акча берген.

— Қийнинде акчалу боло берзен, ойто бергейин. Јууп алган эбеш акчам бар, меге, сок жаңыскай кижиге, көп акча керек јок. Мынайып көрүнбес учукла Шурканы бойына јууктада тартып алган.

Ганнанын темдектеп алган база бир кижизи бар. Ол аракыга кирбеген болзо сүрекей керектү болор. Јаантайын барга јүрүп турар, соок чырайлу, улусла куучындашпас кижин. Оны кайда да көргөм. Кайда? Қандый учуралда? Ганна көргөнин качан да ундыбайтан.

Бүгүн Ганна ол кижизин база ла көрди. Алдындагы ла чылап ок, толыктагы столдо, жаңыскай. Сыра экелерин сакуп отырды. Вилкала тарелказын булгайт. Је неме јибейт. Та нени де сананып отырған болгодый. Тарелказын јылдырып ийеле, турды. Офицер болгоны илее. Тегин кижин качан да онойтпос. «Акыр, бу Муратов эмес пе? Поручик Муратов! Генерал Юденич ле Бергтың ортодо колбу өткүрген кижин!» — Ганна сүүнгенине арай кыйгырып ий калбады.

Ол керек 1919 жылдын ноябрь айынын тоқына јок күндеринде, качан Юденич Петроградты јуулап аларга экинчи катап умзанып турарда болгон. Поручикке ол тушта фронтты өдүп барарга сүрекей күчке келишкен. Арыганына бут бажына туруп албай, экелген чаазынын береле, айткан:

— Слер не јылбай турыгар? Контрразведкага тургуза ла комиссарлардын, эрчимдү иштеп турган большевиктердин списогы керек. Генералдын сөслө айтсын деген јакарузы ол.

Романовская көзиле Муратовты эжикке јетире үйдешкен. Ганна столынын јанына барда иштеп турган кыс базып келгенин көрбөй дө калды.

— Слер не кунугып отыраар? Нени ичер, јиир күүнигер бар?

— Сениң адын Катя бедн, көөркий?

— Эйе.

— Катя, жаңы ла туку ол толыктагы столго отырала барган кижини билерин бе?

— Шурка оны Таракан деп чололойтон — деп, кыс айтты.

— А нениң учун?

— Ол чындап та таракан. Јаантайын ла жаңыскай. Та неге де кородогон кижин. Улусла да куучындашпас. Уч кружка пиво, кезикте бир рюмка коньяк ичеле, јүре берер.

— Саң башка кижин туру ине.

— Жаантайын бого келер. Кажы ла күн. Бир жыл болды. Жаантайын ол ло столго отырар.

— Жаантайын ондый ба?

— Жаантайын ла.

— Та неге де санааркап турган кижн болор.

— Неге санааркайтан ол — деп, Катя көзин багырайта көрдү. — Акказы көп. Анчылардын магазининде бухгалтер болуп турган деп уккам. Панов оныла таныш болор. Пановтын таайы Яковлев ол магазиннинг заведующийи.

— Же сенин жүрүм-жадынын кандый, Катя? — деп, Ганна куучынды өскөртүп ийди.

— Менин жүрүмимди незин сурайдыгар — деп, кыстын чырайы соой берди. — Жагыскан жүрүм чек күүниме тийди. Улус чылап, айылду-журтту болуп, бала азыраар күүним бар.

Кыс анайып айдарда Ганнанын да жүреги чым эде берди.

Ганна Муратовко жолыгып куучындажар айалга бедреген. Ондый учурал болды. Олор экү кинотеатрдын эжигине жолыккандар. Ганна энгирлер сайын бого келип, пианино ойноп турган. Калганчы сеанс божордо, Ганна кинотеатрдан улусла кожо чыкты. Алдында ол бастыра улус чыккан кийинде, кассирле кожо чыгатын болгон. Бүгүн улусла кожо чыгар деп сананды. Эжикке улус кызылыжа берерде, та кем де оны кийининег ары ийдип, тыныжынан аракы жытанып турды.

— Бу кижини канай ийдип турыгар, эбеш сакып алзагар! — деп, Ганна кыртыштана берди.

— Мен слерди ийдип турган эмезим, бойым ийде салдыртып турум — деп, эр кижинин үни угулды. Кайа көрзө, Муратов эмтир.

Тышкары чыгала, колпладыла жүзин арчып тургажын, ол удура базып келеле, күлүмзиренип айтты:

— Тынду арттыгар ба?

— Тынып турганымды көрүп турыгар ине, нөкөр Муратов. Мен слерди жаантайын көрүп жадым, жагыс мында эмес, өскө жерде.

Ол алаг кайкай берди.

— Слер мени та кемге де түней көрүп турган эмтиреер. Же мен кандый да Муратов то болор аргам бар, слер анай күүнзеп турган болзогор.

— Слер мени жуугындагы барга жетире үйдежип койоор. Ол жаар жолды жакшы билеригер.

— Анайып ла айдар кижн жок — деп, Муратов сүүне берди.

Воронежте анархисттердин жажытту организациязын-төзөөргө олор экүнин колбузы шак анайып башталган.

ЭКИНЧИ БАЖАЛЫК

Дяминди кижн блтүргени медэкспертке јарт та болзо, је керек јылбай барды. Олгөн кижн кем болгонун јартап, уголовный шинжү өткүретен городской бөлүктн ишчилери керекти онон ары аайлап албай бардылар. Серемжилер көп болгон. Тоноткон? Андый болор аргазы јок. Ондо документтериле кожо көп акча болгон. Суучакты кечип јадып, бойы јыгылган болор бо? Суунун јарады бийик те болзо, онын алдында кижн согулгадый таштар јок, јымжак кумак. Анайдарда, улустын айтканына ајару эттилер.

Дяминнин үйинин айтканынан

— Ол күн Советский деп јурт јаар баратан болгон. Анда базанын бөлүги бар. Городтон он сегис беристе. Мен базарга баргам. Вокзалга јетире кожо барганыс. Энгирде јети частын поездиле ойто једип келерим деген.

Энгирде келгени чын. Карманында поездтин биледи жүрген.

Базанын заведующийинин айтканынан

— Иван Борисович сүүнчилү јанган. Городко картошко белегерин ундыбагар деп јакарган. Маала ажын салып турган јеристи көргөн. Јанар алдында темир јолдын буфединен экү бир шил кызыл аракы ичкенис.

Дяминнин ойто келгенин станциянын стрелочниги Иванчук көргөн.

Иванчуктын айтканынан

Энгирдеги поезд келген кийнинде мен јанар учурлу болгом. Көрзөм, Иван Борисович вагоннон түжеле келип јат. Јаныма једип келеле, сурады: «Кожо јанаак па?» Ордыма иштейтен кижн келбеген, јанар учурым јок дедим. Кожо чайныйга кире конуп, бир стаканнан портвейн ичип ийеек деп санангам деди. Је канайдар, иштү кижн ижин чачала, канай барат дейле, жүре берген.

Следователь. Ол кызыл аракы сүүйтен кижн бе?

Иванчук. Јок, кезикте ле. Ичсе де, көп лө болзо эки стакан ичетен. Эзирик жүргенин кем де, качан да көрбөгөн.

Следователь. Ол кандый, улусла јаражар кижн бе? Иште, айылдаштарыла најылык ба?

Иванчук. Ижин керегинде айдар аргам јок. Иштеп турган төс јери городто. Айылдаштары ортодо тоомјылу кижн. Оны кем де јаман айтпас. Јалакай, ачык-јарык кижн.

Керек онон ары јарталбай барды. Шак бу өйдө Дяминнин кечи жүрүмин эске алындылар. Ол кем болгон? Кем-кем өч алган

болор бо? Уйи өбөгөнниниң алдындагы жүрүмин билбес. Олор экү Волгада танышкандар. Ол ого торолоп жаткан улуска эшелонло аш экелген. Онон ойто Москва дөөн барып, узак ойгө табыш-тал жок жылыып калган.

Лирме бир жылда бого көчүп келгендер. Төрөгөн-тугандарынан кижжи жок. Бир сыйны бар, онызы Харьковто бо, Херсондо бо жадып турган. Оны Настя көрбөгөн дө, письмо до алышпаган. Иван ол керегинде эске де алынбайтан.

Ол керегинде не-не бар болор бо деп, Төс јер дөөн суракту бичик ийгендер. Јаан удабай Москвадан каруу келген: «Дямин 1919 жылда террористтердин јажытту организациязында болгон. Террористтердин кереги аайынча шылу болуп турарда, организациязынын ончо јажыдын айдып берген. Онын учун ВЧК оны түрмелебей јайымга божодып ийген. Анайда, оны террористтер өштөп тө өлтүрген болор».

Мынаг улам милиция јенгил тынып, бу јарты чыкпай турган керекти чекисттерге табыштырган.

* * *

Удабай ОГПУ-нын бастыра краевой ло областной организацияларына кандый улусты бедреп турганы керегинде бичик барган. Је ол бедреп турган улустың фотографиязы жок, тыш бүдүмдерин улустың ла айтканы аайынча сөслө бичигендер. Ондо мындый темдектерге ајару эдилген: үй кижжи, музыка ойноорго јилбиркеп јат.

Мындый бичикти Воронежтин ГПУ-зы база алган.

Николай Николаевич Алексеев Бобровты бойына кычырды. — Виктор Петрович, бу бичикти кычыр, ол аайынча нени эдерис, шүүлтенди айт — деп, Алексеев бойынын болушчыларынын бирүзине айтты. Бобров бичикти ајарулу кычырып, чыткыдын ус сабарыла тырмайла айтты:

— Қойу эмес.

— Көрүп турум — деп, Алексеев ого јөпсинди. — Фамилиязы да, ағылу темдектери де жок.

Бобров онын үнинен јажытту коқыр укты.

— Андый немени бис јажына сақып албазыс. Өштү качан да керек эткен јерине автографын артырбай јат — деп, Бобров күлүмзиренеле айтты. — Чындап, мениң айылдажымнын уулчагы Володька бу күндерде јаңы үредүчи келген, эмди математикадан эбеш тыштандыс деп айткан эди.

— Ондободым — деп, Алексеев Бобров јаар ајарулу көрди.

— Олордо музыканын урокторын өткүретен кижжи жок болгон. Ордына математиканын урокторын өткүргендер.

Алексеев онгодым деп бажын кекеди. Онын бажындагы чачтын ордына өскөн јундар көдүриле берди. Бобров бойынын начальнигине јолыкканда онын бажы јаар үрүп ийер күүни келетен. Онын шүүлтезиле болзо, ол јундарды үрүп ле ийзе, кодорылала уча бергедий.

— Сенин таныжын кажы школдо?

— Алтынчы.

— Анайдарда, сеге школго барып, музыканын урогына отырып келетени не де эмес. Је керек јангыс ла школдо эмес ине.

— Мен ондоп турум. Городто музыканттардын көптөгөни коркыш. Онын учун бу јуукта төзөлгөн квартеттерге, эстрадный группаларга ајару эдер керек деп сананып турум.

Эжиктен чыгып отырала, айтты:

— Иштеп көрөрис, Николай Николаевич. Задача јарт. Је база бир неме айдар күүним бар.

— Айт, Виктор Петрович.

— Оосло айткан портрет аайынча болзо, үй кижизи кеберкек. А эр кижизи кандый? — Бобров бажын јайкады.

— Менин шүүлтемле болзо, үй ле кижизин јартап алзабыс, онон ары эр кижизине једетени узак эмес.

Ол үй кижии оморды канча сандырадарын, санааркадарын ол тушта ол экүнинг кемизи де сананбаган, сакыбаган.

Удабай анылу бөлүктин јажытту иштеп турган ишчизи Пановтон јетиру келди: «Луч света» деп кинотеатрда пианистка болуп кандый да Романовская иштеп јат. Сөслө айткан портрет ого келижип јат. Јуукта јангы келген. Екатерина Карпованын (чоло ады Катька Червонец) төрөгөнинин айлында јангыскаи јадып јат. Романовская јаантайын ла «Дон» деп барга келип јат».

Алексеев Бобровты алдыртты.

— Виктор Петрович, туйказынан ол үй кижини фотокарточкага соктыртып алаар — деп јакарды.

* * *

Ол ло күн энирде Ганна Романовскаянын көзинче барда чурчуманак болгон. Кандый да калангы эзирик эр кижии бастыра залды камык улуска согулып туруп өдөлө, бильярд ойноп турган јерге келди. Алдындагы ла аайынча Панов мында болгон. Ол ойноп турган улуска чаптыгын јетирип баштаган. Оны мындагы улус токдодордо пиджагын уштып, чамчазын јырта тартала, јүүлгек кижидий алгырган:

— А-а, слер мени, јаан керек эткен кижини јаман көргүлеп турганыгар ба, шилемир бандиттер! Куурмакчылар! Мени бе?

Кенетийин бильярдтын столына чурап барала, онон бир канча

шарлар алып, кере-жара мергедеп турды. Бир шар Романовскаянын столына келип, онын үстиндеги фужерди ле тарелкадагы каарган этти антара сокты. Романовская тура жүгүрди.

— Куда-ай, бу көрмөс канайып туру! — деп чыгырды. — Бу мында онын колын тудатан эр кижин бар ба?

— А, а, сеге эр кижин керек пе, буржуйка! — деп кыйгырала, сакыбаган айылчы Романовскаяга чурап келди. Панов ло оныла кожо бильярд ойноп турган Шурка Юдин оны эки жанынан ара-дап, колдорун кайра тудала, эжик жаар апардылар.

— Карындаштар! Фронтвиктер! — деп кыйгырып, ол кижин будыла столдорго иле согулып баратты.

Шак бу өйдө барга милициянын наряды келген. Пановты, Юдинди ле Романовскаяны керечилер эдип алгандар.

— Бис слерди ойто бого экелип саларыс — деп, милициянын нарядынын начальниги Романовскаяга айтты. — Мындый кылыкты тегин артырарга жарабас. Онон башка удабас оло слерге оромло до жайым барарга бербес.

Эртен тура оперативный жуунда Алексеев Бобровты операцияны жакшы өткүргени учун мактады.

— Жангыс бу пластырьды сеге эбеш алып жүрерге келижер, Виктор Петрович — деп, Алексеев кокырлады, а Бобров жаагындагы шырказын жаба тутты.

— Көрмөсти, акыр, ол аферист Юдин меге такып туштап көрзин.

— Такып туштажарга келижер болор — деп, Алексеев айтты. — Пановтын айтканыла болзо, Юдин ол үй кижиле колбулу, онон акча алып турган. Оныла коштой ол үй кижин анчылардын магазининин бухгалтерин Авсеневтин коркыш айланыжып жат. Ол офицер болгодый эди — деп, Алексеев Сосновский жаар көрди.

— Чын, офицер. Подпоручик — деп, ол айтты. — Коомой керек эткени керегинде материал жок. Шиндеп көргөнис. Рязаньнын жанындагы жаткан, жокту крестьян кижинин билезинде чыккан. Фронтто офицер болгон. Эки Георгиевский кресттү.

— Оны Романовская айланыжып турганы серемжилү. Айс болзо, ол Авсенев эмес, а Романовская база өскө кижин? Такып шиндеп көрөр керек. Анчылардын магазинине ишке жалтанбас, турумкай кижин кийдирер. Андый кижин бисте бар эмес пе, Виктор Павлович?

— Сокол. Магазиннин заведующийин Яковлевле мен эрмектешкем. Ол 1918 жылдагы ала коммунист. Ижемжилү кижин. Магазиннин каруулчынын иштег чыгарар. Ол аракычы. Эртен газетте жар болор.

— Анайдарда, Сокол ол жаар жар аайынча барып жат па?

— Эйе.

— Якшы. Калганчызы: Вячеслав Рудольфович Менжинский Романовскаяны арестовать эдерге мендебегер деген. Анархистердин террористический организациязынын архивинде жажытту квартиранын ээзи Мария Никифированын айтканы бар. Ол атман Розановло «национальный тос жерди» коскорор тушта Петроградтын чекисттеринен качкан Романовская керегинде эске алынган. Дяминди Розанов олтурген болуп айбас. Керек андый, но корлор — деп, Алексеев куучынынын учында айтты. — Романовскаянын шинжүзин тыныдаар. Биске Розановты табар керек.

Ишчилерди божодып, Бобровты имдеди:

— Виктор Петрович, артып кал, Соколдын легендазын угайын деп.

— Оныла кожо сананып тапкам. Онын фамилиязы Савинов. Антоновто служить эткен. Онын каруулчыгы болгон. Атарды коркышту сүүп жат. Жадып турган кыбында Россиянын эн жүгүрүк аттарынын фотографиялары. Акчага коркышту ач.

— Жоп — деп, Алексеев айтты. — Оныла колбуны кем өткүрөр?

— Ольга.

— Ончозын шүүп алдыгар ба?

— Эйе. Бис базарда сыра садатан жер ачып жадыс. Ончо колбу ол ажыра өдөр. Сыра садаачыбыс Суров.

— Дешифровальный бөлүктин ишчизи бе?

— Эйе, бүдүми аайынча талдап алганыс. Кем де серенбес.

— Жарайт. Ижигер једимдү болзын!

УЧИНЧИ БАЖАЛЫК

Муратовтын јөпкө кирбей турганы Романовскаяны корододып турды. Керектин јартын айдарга база јалтамчылу. Је бир катап квартирада экүден экү артып калала, Романовская Муратовтын чачын сыймап, јажыган кептү айтты:

— Виталий Ильич, мен слерди чек кайкайдым.

— Мен база ылам ла сайын бойымды кайкайдым — деп, Муратов өткөнгөн чилеп айда салды. — Мен кем, неге учурлалган кижн.

— Тенек, онойдорго јарабас. Мен бистин туштажу керегинде айткам, ондогы улус сүүнген.

Ол јыланга чактыргандый, тура жүгүрди:

— Кайдөн? Кемге?

— Коркыба. ГПУ-га эмес. — Ол диваннан турала, танкызын камысты.

— Кемге јетирү эткен? — деп, Муратов такып сурады.

— Јааныма. Слер билбеечи, коркычы болбогор. Ак гвардиянын контрразведчиктеринин кылык-јанын мен јакшы билетем.

— Слерде ичетен немедег арткан беде? — деп, Муратов јобош унчукты.

Романовская шкафтаг бир шил кызыл аракы чыгарды.

— Бот андый болотон, экем.

Муратов аракыны ичип ийеле, айтты: — Менен не керек?

— Најылык, нөкөр Муратов эмезе Авсенева бедигер.

— Авсенева. Қаанның черүзинин подпоручиги.

— Акыр, ол Авсенева контрразведчик беде?

— Эйе. Је менен слерге не керек — деп, такып сурады.

— Ончо немеинг бойының ойи бар, подпоручик Авсенева.

— Мен слерге военный болгоным учун керек болгом бо? Адар, жемирер?

— Слер туку качаннаг бери военный эмезигер, Авсенева.

— Анайдарда не?

— Эмди тургуза јөмөлтө иштерде туружарыгар — деп, Романовская керек бүткенине оморкоп айтты.

— А ол јөмөлтө иш јеткерлү бе?

Романовская јырсылдада каткырды.

— Мен айттым ине, слерде военныйдан не де артпаган.

Авсенева Романовскаяның чечеркежин ајаруга албай, бойының суракту куучынын онон ары улалтты.

— Слер кандый улус? Оппозиция ба айса јажытту контрреволюция ба?

Романовская бажын омок көдүрип, оморкогон кептү айтты:

— Бис јажытту революционерлер.

— А слер, революционерлер көп пө?

— Башкараачыларды јоголторго, албатыны көдүрерге једер! — туранын ичине ары-бери телчип базаып, папирасының когын столдың үстинде јаткан табакка чертип кактайла айтты: «Ак гвардияның офицери коркыбагар, бис слерге адар, бомба таштаар јакару бербезис».

— Бомба? — Муратовтын көстөри багырайыжа берди.

— Эйе, бис оны бойларыс эдерис, је слердин болужыгарла. Ол керекте слердин биске тузагар јаан болор. Јаан тартыжу башталарга јат, оның тууразында артып калдыгар, Муратов. Ол тушта бис слерди тартыжаачылардын тоозына кошпозыбыс.

— Мен бойымды тартыжаачылардын тоозына кошпой јадым. Је мен слерге неле туза јетирерим?

— Слердин јаныгарда тарының бүткүл склады бар.

— Уурданбазым — деп, соок айтты.

— Јок, слер ондый керекке јарабазыгар. Оны эдетен улус Шурка Јудин ошкош немелер болор. А слер дезе биске керектү ок-тарыны акчала садып аларга болужарыгар. Ондодыгар бухгалтер Авсенева? Акчага!

Жанып жада Муратов же деп жөпсинбеди де, жок деп мойношподы да: Же Ганна сүүнчилү артты. Онон террорист болбос, же керекке болужар. Кече ол Панов кунугып калган жүргенин көргөн. Оныла не болгон?

— Ижинен чыгарган, жаргыга беретен деп уккам — деп, Катька айтты.

Романовская Шурка ажыра бойынын столына Пановты кычырды.

— Сенин керегинди жаргыга бергилейт эмеш пе? — деп, Романовская ачурканып сурады.

— У-у, эмди жаннын катузы коркыш, буру эткен болзон, ол учун кыйалта жогынан каруузына турар учурлу.

Же эбеш ой өткөн кийинде Пановты профсоюз ажыра кату «бурулайла», городской Советтин плановый бөлүгине «ишке» алгандар.

— Бот, Панов, слер десе жалтанып турганыгар — деп, Романовская бойынын айлында айткан. Ол тушта мында Авсенов, Шурка ла Катька болгондор. Ол бойынын келер өйдөги болушчыларын бой-бойлорыла таныштырып турган болгодый.

Бир канча өйлөр өткөн кийинде аңылу бөлүктин ишчилери Романовскаянын Харьков төөн кандый да Тямин Иван Борисовичке ийген письмозын тудуп алгандар. Письмо шифрлү (жакытту) болгон: «Сүүнчилү жетирип турум: сенин сүүген мешкелеринди, Иван Борисович, бир эбештен жунадып турум. Жааштар ас, же андый да болзо он банка кирезин консервировать эдиң ийер болорым. Консервировать эдерге оок-теек немелер жетпей жат. Ол жанынан сен болужып ийер болорын деп иженип турум. Мында теңери аяс. Тынарга женил. Мешке де көп. Айс болзо канай-кунай келип барарын? Удабай жолыгар болорыс деп иженип турум. Ганна».

— Тямин? — аңылу бөлүкте кайкай бергендер. — Кандый жалтанбас, акара баш жок неме болгон! Бисти Дямин керегинде нени де билбес болор деп сананып турган ошкош.

— Тургуза ла Винницаны сурагар: Дяминнинг документтери кайда? Оны өлтүрер тушта бойыла кожо болгон бо — деп, Алексеев жакару берди.

Ол ло күн суракту бичикти салып ийгендер. Каруузы түрген келген. Дяминнен документ табылбаган. Оны документиле эмес, таныш улустары ажыра таныгандар. Дяминнинг үйинин айтканыла болзо, ол командировкага паспорт жок жүрбейтен. Онызы айлынан табылбаган.

— Дямин — Тямин? Конвертте жаан эмес жастыра? Онөтийин? Сос жогынан андый — деп, Сосновский бастыра серемжилер керегинде айтты. — Письмоны түней ле адресатка табыштыраар.

Ганна письмоны алала, керек быжу деп иженген. Же Дяминин блүмин чекисттер туку качаннаг бери билер болгону сепеген.

Пановтын Романовская ла Авсенева тин жууктажа таныжып турганы керегинде жетирузинин кийинде, Авсенева тин черүде служить эткенин жартаң алар керек болгон. Ол ак черүнинг контрразведчиктеринин списогында бар болор бо? АЙСА болзо, органдарга бойы керегинде чынын айтпай, тос учурлу немени жажырып ийген?

Москвадан андый список жок деп жетиру келди. Же Петроградтагы ЧК-нын архивинде Кызыл Черүнинг штабында Юденичтин таныштары бар болгон деп жетиру бар. Темдектезе, кааннын черүзинин полковниги Медиаградский. Ол Юденичтин черүзи Питерди канай жуулап алатанынын планын тургузала, фронт ажыра жажытту ийген. Юденичтин контрразведказында бойынын казырыла Муратов деп поручик ағыланган. Ол өлгөн деп бичилген. Подпоручик Авсенева ол штабта иштеген деп жетиру бар. Ол Кызыл Черүге баккандардын тоозында. Бир кезек ойдин туркунына ондо служить эткен. Онын кийинде демобилизоваться эткен.

Ончо жетирулер аайынча Романовская кандый да организация тозооргө жат. Ол организация бойынын алдына кандый амаду тургузар?

Пановко Романовскаяла жуук таныжар, ол туштажуларга Соколды жууктада тартар жакару берилген.

* * *

Алексей ол керегинде эмди тургуза нени де билбес. Ол үч теректин жанында турган турачагынан жаңы ла чыгып, жүреги чымылдап баскан.

Жылу жаскы энир болгон. Жерди тоңырага кыштын күчи жетпей барган. Агаштарда кушкаштардын базары. Энирги тандакка церквелердин шандарынын үндери шигет; пасханын алдындагы калганчы недеде.

Тос оромдордо ло площадьтарда — толо албаты. Кандый да чочыду, коркыду жок немедий. Же бу амыр-энчү немедий жүрүмниги кийинде өскө — түймеендү, түмен тоолу жеткерлү жүрүм барын Алексей билер. Ол жүрүм ыраак эмес — коштой ло. Ол башка жүрүм көрүнбес фронттын курч жыдазынын мизинде, Алексей эмди ол фронттын жуучылы. Лешка ажарынкай, качан да болзо постто турган каруулчык ошкош сергелен.

Бүгүн түште ончо керектер эдилген. Яковлевле оны Панов таныштырган.

— Коркышту жакшы уул, акабыс. Таш стенениги ары жанында

жанынып алгандый жүреринг — деп, Панов Лешка керегинде айтты. — Јиит те болзо, јууларда турушкан.

Узун, сырсақ Яковлев Лешка јаар көзин сыкыйтала көрүп отырды. Эриндери кайбандап, Лешканын биографиясын укты. Онон ол милицияда болгон бо деп сурады.

— Бисте мылтыктар, ок-тары. Туштаган ла кижини ишке алдан учурыс јок, бойлороор билеригер.

Алексей карманынан штампту чаазын чыгарды. Ол чаазында Алексей Сокол Кызыл Черүден су-кадыгы уйдаган учун јанган, аңылу шинжүни өткөн, бүдүмјилү деп бичилиптир.

— Јарайт, — деп, Яковлев Лешканы имдеди. Онон онын јаадан кыбын көргүсти. Онызы бу ла туранын ичинде экинчи этаж јаар барган текпиштин алдында болуптыр. Ол мында јадар, мынан ла каруулдаар. Телефонду, керек болзо, милиция дбөн звонить эдип ийер.

Текпиштин алдындагы кып кичинек те болзо, је эптү. Онын ичинде турган неме орын, стол, чой печке ле эки отыргыш. Сок јангыс көзнөктү, онызы двор ло складтар јаар көргөн. Лешка магазинди ичинен каруулдаар учурлу. Тыш јанында каруулчык јок. Бобров ого матрац, одеяло, јастык ла эки простынь бичип берген. Лешка онызын јангы квартиразына апарып алды.

ТӨРТИНЧИ БАЖАЛЫК

Алексейдин јангы ишке киргени бир айдан ашты, је оныла соныркап турган кижн јок.

Түште ол јаантайын ла магазинде болуп, кезикте заведующийдин оок-теек јакаруларын бүдүрет. Серемјилү ле неме јок. Уч теректин јанындагы туразы санаазына кирет. Олор кандый јатлары не? Капа, Маша кандый жүргүлеген? Гранькадан кандый суручап бар не?

Кезикте Лешка базарга жүрүй јат. Эмди ондо акча бар болгон. Бойына јангы штан ла чамча садып алды. Аш-курсактан кызык јок болгон. Базарда Машага јолыгар болорым деп сананган. Оны токынатпай турган неме Капа — ол улай ла оорып турган.

Бир катап базардан јанып келеткен. Агашта отырган куштар чуркуражып турды. Городто церквелердин шандары үзүк јок шаңырайт.

«Бүгүн суббот болотон бо? — деп сананды. — Јас там ла јууктап келип јат».

Уулдын жүреги сыстай берди. Кенетийин чыккан-өскөн јери санаазына кирди. Пашка, байла, ажын кыралап алган болор. Уч десятир јерге нени эдетен.

«Јуртка барып јатса кайдар? Станцияда элеватор туткулап

жат. Оңдо ло жадар. Кижн алар, бала-барка азыраар. А мында жүзүн-жүүр контрала кем жуулажар? Анчылардын магазинн жаар мени тегин ийбеген. Мында не-не болор. Сергелен болор керек, илжиреерге жарабас».

Магазин жабылар ла алдында Бобров телефон сокты.

— Бүгүн энгирде сенде айылчылар болор.

— Айылчылар?

— Эйе, Панов болор.

— А-а, Яковлевтин жеени бе?

— Ол. Панов бистин кижн болор, ундыба.

— Андый туру ине — деп, Лешка соныркады.

— Оныла кожо база кем де болор. Сен оморды бойыннын турачагында уткырын. Панов эзирик болор. Онын ботинказынын ылтангы кодорыла берер. Ол сени сапозникке ийер. Ондодыг ба?

— Оңдодым.

— Сениг Савиновко жазаган документтин кайда? Лешка айдып берди.

— Какшы. Олор ол керегинде сураар. Же, какшы болзын.

...Кем де арбанып, бүдүрилип, экинчи этажтан түжүп келетти. Алексей эжигин ачты. Ат ошкош чырайлу, жаан сынду уул Пановты кучактай тудуп алган, текпишти төмөн түжүрүп келетти. Лешканы көрөлө, кыйгырды:

— Эй, уул! Болуш.

— Мында жарабас — деп, Алексей туктурылып айтты.

— Же, же. Кайда жараарын, кайда жарабазын бис билерис — деп, онызы удурлашты. — Көрбөй турун ба, кижн базып албай жат. Сен кижн ине. А сен мыны таныбай турун ба?

— Не, не? — деп, эзирик кижн тили толголып айтты. — Але...ха! Сен мениң најым ба, айса жок по? Эбеш эзире бериптирим. Мени, мени сок жагыс жеенин ийде салып, чыгара сүрүп ийген! — Панов текпиштин тудунатан агажын кабыра кучактанып алала, ыйлап турды.

— Киригер, ондо не тура бердигер — деп, Лешка оморды кычырды.

— Бот андый болотон — деп, жаан сынду уул Пановты Лешканын кыбына сүүредип кийдирди.

Заведующийдин «жеенин» орынга жатыргыстылар. Одүгимдин бойым уштыйдым деп тапты. Көрөр болзо, ботинказынын ылтангы кодорылып калтыр.

— Кудаай. Бу кайты не? — Панов калактай берди. — Леша, најым, болуш. Сапозникке барып келзен. Бу толыктын ары жаанындагы сапозникти билерин бе? Мени сураган де. Пашка Панов до дезен — ол мойношпос.

Лешка удабас иштейтен ойим башталар деп мойножоочы бол-

ды. Је оны јөпкө кийдирип ийдилер. Ботинканы алып, эжиктен сурт чыга конды.

Лешка чыга ла берерде, Панов эп-эрүл тура жүгүрип, комната-ны эбире ајыктап көрөлө, столды тимире берди. Стол эки тумбочкалу, көп тоолу кыптарлу болгон. Олорго Лешка аш-курсагын салып турган. Столдын ичинен серемжилү неме таппай, Панов онын какпагын шиндеп баштады. Оныла кожо келген кижини Пановтын эдип турган эш-кереги јок ижин көрүп турала, чыдажып болбой түкүрди.

— Сен не теп ле тегин сандырап турун? Бу деремненин кижизи болгоны бир беристеден билдирип јат. Ондо не бар болор деп?

— Анай айтпа. Бу аттарды тегин бастыра стенелерге јапшырып койгон болор деп турун ба? Мен олор керегинде бир эмеш немени уккам. Мен бодозом, онын ады-јолы чын эмес, ол өскө кижинин документиле жүрген.

Юдин журналдаг кескен јуруктарды шиндеп көрөлө, айтты:

— Јок, ол деревня. Туразына илерге мынан артык неме таппаган ба? Тенек!

— Јок, ол өскө кижини. Бир катап сыралапка аттын заводу керегинде неме айдып ий калган.

Юдин тура тинтип турган Панов јаар көрүп отырды. Онон бойы стенелерди токылдадып көрди. Онон полго көчти. Кажы ла јосты башка шиндеп турды.

— Эмди сен ондоп турун ба? — деп, Панов Юдинди токынатпай турды. — Ол кем деп бойын айдып турганы эмес болуп калза, јаандарды база мекелеген болуп јат.

— Јарт — деп, Юдин күңүреде үнденди. — Печке јаар јазап ајарып көрзөң дө!

— Печкени? — деп, Панов кайкаачы болды. — Ол бого от салып турган эмес пе?

— Сен онын алды јаар көр.

Панов печкени чебер туура јылдырып ийеле, онын алдына салган кирпичтерди јайлатты. Онын алдында орого учурап, онон клеенкага ороп койгон агаш шкатулка (кайырчагаш) чыгарды. Панов кайкаган кептү Юдин јаар көрди. Шкатулка ич сомоқту эмтир. Силкип ийерде ичинде темир немелердин шыңгырты угулды.

— Көрдин бе? — деп, Панов сүүмјизин бадырып болбой турды. — Мыны канай ачарыс?

Юдин өдүгинин кончынан финский бычак кодорды.

— Бери бер — бир ле минуттын бажында экү кайырчактын ичинде немени кайкап көрүп отырдылар.

— Көрзөң дө! А сен тегине деп турган. Је кем јок. Ойто сал. Бу неге де барбас — деп, Панов јакарды. — Биске документ керек. Бу јат. «Савинов Владимир Петрович, јурттын, аттын за-

водының ээзи. Каанның өргөөсине аттар жетиреечи». Көрдин бе, Юдин, сен десе деремне, ооломо деп жабыс көрүп турган. Көрзөн дө — така. — Тиштеп көрди. Мөнгүн болгодый.

— Ангчылардын магазининин каруулчыгы! — деп, Юдин жарсылдада каткырды. — Сүмөлүзүн!

— Же, господин. Сен эмди бистинг колыстан чыгып барбазын — деп, Панов айтты. — Бу акча бистинг болор.

— Кажы, бир экүзин берзең — деп, Юдин колын сунды.

— Колыңды ары ал! — деп, Панов кату айтты. Оноң кайырчагаштын какпагын калт эттире жаап ийерде, сомогы шылт эдип бектеле берди. — Сомок ачарга ус эмтиринг, Юдин.

Юдин кородой берди.

— Карамың коркыш эмтир. Бойың аларга турган болбойың.

— Же, жыдыба. Керекти ару эдер керек. Биске оның чындык ады-жолы керек болгон. Бу акчалар кайда да барбас. Казала үлөжип аларыс.

— Сен чын айттың, Пашка, — деп, Юдин сүүне берди.

Лешка ойто келип жада, магазиннин чеденинин эжигин калырадып туруп ачты. Эжикке келеле, өдүгүн арчып калырады, жөдүли келбей де турган болзо, жөткүрди, табышту чимирди. Ого удура Юдин чыкты. Чырайы жаар лапту аяктап, колындагы ботинканы алды.

— Эмеш серип келди ошкош. Мен оның бажына жарым көнөк кирези суу ургам.

«Мекеленип турганын» — деп, Лешка бойына айтты. Турада бир стакан кирези койу чайдан өскө чыкту неме жок болгон.

Юдин орында жаткан «эзирик» кижини силкип тургусты. Онызы көзин багырайтала сурады:

— Мен кайда?

— Кайын энеңнин айлында — деп, Юдин чечеркеди. — Ботинканды ал. Уулды тегине ле сандыраткан.

Панов база эмеш эзирик кижини болуп кылынып турала, полготырып, өдүгүн кийди.

— Жаманымды ташта, карындаш. Же мен төлүлү артпазым. Оны сананып жүр.

— Же кем жок. Кандый кижини эзирбейт — деп, Леша колын жаңыды.

— Көстинг кырыла көрзө, печкенин алдына салган кирпичтер ордынан жылгылап калтыр. Керек болгон.

* * *

Чочыдылу тун. Чочыдылу санаалар. Эмди ле чыгып, тымык оромло базып жүрген кижини. Анайдарга жарабас. Дежурствозы башталып жат. Бүгүн ол библиотекага барып бичиделе, Гоголь-

дын «Тарас Бульбазын» экелген. Гранька ол керегинде куучындаган ошкош эди. Ол Тарас уулын та канай кыскабаган кижн. Лешка печкеге от салып, чайник тургусты. Орынына жадала, книгазын ачып ла жадарда, телефон шыгырады. Коридорго чыга конуп, стенедде илген телефоннын трубказын өрө коддурди. Бобровты үнинен танып ийди.

— Сен ондо эдер неме жок тунге-түшке уйуктап, жалмажым ойылбады ба? — деп сурады.

— Жалмажым удабас ойылар болор, Виктор Петрович, — деп, Сокол чынын айтты.

— Шиндегилеп туру ба?

— Нени? — деп, Леша ондободы.

— Нени эмес, сени. Бу күндерде онын бойына туштаарың. Ажарын.

— Билдим, Виктор Петрович.

— Же жакшы болзын. Генеральный шинжү сагы. Романовская ол до жерлерде болгон болордон айабас. Же сенин өлгөн аданды билбес болгоны жарт. Бүгүн эки час түнде сеге Панов келер. Ол сеге нени-нени айдар.

— Жарт, Виктор Петрович.

Лешка телефоннын трубказын араайына илп койды. «А-а, генеральный. Керек бедн... Березовский журт керегинде уйкузырап та турзам куучындап берерим. «Адам» качан өлгөнн мен кайдан билетем? Германияла жуу башталган. Кем де турабысты өртөгөн. Энем казнага аттарды садып ийген. Онон энем, сыйным Стеша ла мен — үчү Курск жаар барганыс. Таайыстын айлына жатканыс. 1918 жылда оны кандый да тонокчылдар өлтүргендер. Ол ло жыл энем тиф оорудан өлгөн. Стешка эжем эмди Валентина жекеме ле кожо жадып жат. Гостиницада кийим жунуп турган. Меге болушкан кижн жекемнин карындажы Сокол Алексей. Ол кызылгвардейский отрядта болгон. Жалтанбас күлүк болгон болгодый. Актар оны адып койгон. Качан мени церкве тоноп жадарымда туткулап аларда, жекеме Соколдын документтерин берип айрыган. Бот эмди мен Сокол. Совет жан учун жуулашкан да. Бастыра документим закон аайынча эдилген. Кем де жик таппас».

Алексейдин шүүлте алынып жатканын чайник үзе сокты. Ол чоргозынан буу чыгарып, какпагын калырада берди. Алексей ол жаар жүгүрди.

Панов чындап та таңары жуук келди. Ол чай изит деп сурайла, койу чайды кружкага урала, колдорын жылыдып, мекедештү ууртап ичип отырды. Алексей оны унчукпай, тууразынан көрүп отырды. «Жараш уул — деп, Алексей сананды. — Чачы кандый жараш».

— Не унчукпай отырын? Ол келин сени көрөтөм дейт.

— А сен оныла не соотожып турган? Мен ондобой жадым.

— Коркып турун ба?

— Мен онон не коркыйын. Меге тийишкилеп көргөй лө.

— Ох, герой! Ол сенин колыга не түшсин. Карын сен бойың ого болужарын.

— Мен болзом, ол шилемирди...

— Анайдарга жарабас, Алексей, — деп, Панов чырайын соодып айтты. — Какпак бастыразынын бажына жабылар эдер керек. Онын учун, карындаш, эбеш энчигер керек. Сенин жалтанатан немең жок. Ончозы чын жазалган. Жаңгыс алтынынды эбеш үлештирбегенче болбос болор.

— Кемле? Ол бир уурчыла ба?

— Амыр бербей жат. Сенде канча жаан алтын бар?

— Бежен монета акча бар. Сен канайып турун? Кемле оны үлежетем?

— Узүникпе, керек учун. Ол неден де тура калбас. Виктор Петровичле мен эрмектешкем. Ол мынай айткан: «Сени Юдин макалу ла тудуп, агын-чегин жартадыс деп бодозын. Эмди ол коптон, кызып баштаар. Чуган жок ло эрмектежип, үчинчи үлүзин беригер».

— Ол көрмөс оны кандый бир нэпманга көзөрлөп ойноттырып ийер.

— Ол ажыра сен олорло жуук таныжып аларын.

— Олорло таныжып кайдайын мен.

Панов үшкүрди.

— Бистин ижис андый. Кече ол келин кемге де жолыккан. Катька олор кандый да өскө тилле куучындашкан деп айткан.

— Гран ары жанынан келди эмеш пе?

— Билбезим, билбезим. Онон до келер, мында жуугындагызы да бар.

— Кайда? — деп, Лешка соныркады.

— Мынан жаан ыраак жок Жербилловская деп жайгы школ бар. Ого немецтер келип үренгилеп жат. Жалга берген школ.

— Немецтерге, өштүлериске? — деп, Алексей кайкай берди.

— Билбезим, Троцкий андый жөп берген деп уккам. — Панов өрө туруп, барарга шыйдынды.

— Сен, Леша, бу корон мешкелерди — тагынаң хозяйство-лорды не өскүрип турган деп сананган болорын. Көп улус оной бодоп жат. Ол жанынаң Ленинниң шүүлтези чын. Рынок ажыра саткылазын. Албаты торолобос. Уй улус кийинер. Кооперация керегинде кычырбадын ба? Жүрүмниң жаңы жолы ол. Бойыстың индустриябыс болор, журт жерлерде кооперативтер. Ол тушта тагынаң жаткандарды чычканды баспактагандый жапазып аларыс. Керек андый, Леша.

— Баспактаарың оморды, эйе — Алексей серене берди. — Көрбөй туруң ба, омор канай өзүп јат. Эмди јангы сыралап база ачылган.

— Ондо болбодың ба?

— Болбогом.

— Сен ого кир.

— Мен ондо нени таппай калгам — деп, Алексей силкинди.

— Ол приказ.

— Не?

— Бобровтың приказы. Барып оноң сыра ичип тур.

— Мен оны ичип албайтан болзом канайдарым.

— Табынча, амыранып туруп ич, Леша. Бир кружка — су-кадыкка јакшы. Билдин бе? Сыра ол — суйук калаш — Панов каткырды.

Алексейдин чырайы соой берди.

— Керекле колбулу болзо канайдар.

— Керек учун, Леша, керек учун. Сен ол ажыра колбу өткүрерин.

— Кем?

— Буфетчица.

— Јакшы.

— База, — Панов эжикти ачып ајыктайла, ойто кирди. — Бухгалтер Авсеневке ајару эдип тур. Ол бистинг ајару эдип турган төс кижиле — јаражайла колбулу.

Алексей кайкаганына сыгырып ийди.

— Чырайы сарју ошкош јымжак.

— Ол сарјуның алдында улустың каны да болуп айабас.

Павел барып јада айтты:

— Сениле тың јилбиркеп јат. Бу түндерде Садовый он үчке де айтыргылаардан маат јок. Јалтанба. Садыш. Билдин бе?

Ол бу күндерде дегени удабай ла једе конуп келди. Уч конгон кийнинде јангы ачылган сыралаптан сыра ичер деп барып јаткажың, Авсенев кийнинен ары једижеле, шымыранды:

— Слерди, Савинов, Садовый 13-те сакыгылап јат. Он төрт часта. Такып сурабагар.

— Не? Слер јастырып турган эмтиреер.

— Бу мен, Авсенев, көрбөй турыгар ба?

— Мен Савинов эмес, бу канай турыгар?

Авсенов тура түшти. Чырайы соок, кородоп калган.

— Сен не јыдып туруң көрмөс, Сокол!

— А сен көрмөссибе! — деп, Алексей үнин тыңытты. — Јүүлгенче аракы ичип алала, улусты да таныбай барган. Көрзөн, меге јамыркап турганың!

Авсенев короның бадырып болбой түкүрип, түрген кача берди.

«Көрзөн көрмөсти, мени ченеп турганын. Карын канай түргөн айланып ийдим. Онон башка онын кийнинен ары поктолоткон торбок чылап, мөөрөп базар эдим. Ха, сенен тенек улус мында жок эмей».

Сыралап жаар барбай, ойто жана болды.

Түнде Панов келерде Алексей оныла не болгонын куучындап берди. Павел онын куучынын укпай колын жаңыды.

— Леха, канай арыганымды билген болзон!

— Ол орынга жадала, уйукта. Аракыдаш ла болуп туру ба?

— Канайдарың. Коньяк эмезе портвейн. Торт күүнимге тийди.

— Күүниңге тийер. А оны ичпейтен арга жок по?

— Кижини эзиртип алзан куучындажарга жакшы. Не ле керек угуп аларың. Мындый айалгада канай ичпейдин. Акыр, мен сенен телефон согуп ийейин. Эң ле ижемжилү телефон.

— Виктор Петровичке бе?

— Эйе.

Панов телефоннын трубкасын алала, айтты: «Јетирип турум. Ол үй кижии керекти элбеде баштап ийди. Ыш жок таары эдерис деген. Соколик? Неме болбой калган. Бухгалтер онын экинчи адын адап, айтыру эткен. Ол дезе мойноп ийген. Ол үй кижиле тушташтыарын мында сананып көрөрис. Эң учурлу неме мындый: ол эмеген немец курсант-летчиктерле аңылу колболу. Онын айлына кандый да кижии келип, экү өскө тилле куучындашканы керегинде алдында мен слерге айткам. Катька олордын куучынынан «Доннер веттер» деп эрмек уккан. Мениң шүүлтемле болзо, ол немец эрмек. Ого үзеери мен бу жуукта онон парабеллум көрдим.

Павел ле Бобровтын ортодо куучын кандый ајарулу өдүп турганын Алексей тууразынан угала, кайкады. Павел Бобровтын фамилиясын да, адын да бир де катап адабады. Керек дезе Алексейди де Соколик деп чололоды. Јажытту иштеерге Алексей Пановтон үренип отырган.

Эки недеде өткөн кийинде, Бобровка аңылу бөлүктөн Пановтын чаазынга бичиген јетирүзин бердилер. Ондо мынайда бичилиптир: «Шурка Јудинниң кылык-јаңы кенетийин кубулган деп көрүп турум. Ачык-јарык эмес боло берди. Уч күнниң туркунына Ром-аяда болгон күндү-күрееде болбоды. Кийинде јолыгала, кайда болгон дезем, айтты: «Најыларымла бир јерге барып јүргенис. Деремнеге. Тойдо јырганыс. «Онын кийинде «Ром-ая» ого коркышту јалакај боло берди. Авсенев мениң «таайымнын» јакарузыла аңчыларга барып јүрген. Олорло договор тургускан. Једип келеле, «Воронеж» деп ресторанда аңчы Коцубала кожо аракыдаган».

Энирде Панов «таайында» бололо, Алексейге кирди.

- Чай бар ба?
- Чай бар. Чайник туку ол туру. Бойың чайла, мен барып, магазинниң көзнөктөрин канай жапкылаптыр көрөйин.
- Бар, бар — деп, айылчы бир де кородободы. Качан Алексей келерде, печкеде от тарсылдап күйет. Павлик орында уйуктап жатты.
- Же кандый эмтир? — деп, Сокол эжиктең көрүнерде ле сурады.
- Кем жок, ончо неме эзен-амыр.
- Оноң экү отырып, чай ичтилер. Панов араай куучындады:
- Мынан жөптөжип алаак. Сен кийим көктөөчиге костюм көктөдөргө барып жадың. Оның адресин айткан кижини мен.
- Адрес ол үй кижиниң бе?
- Эйе. Же сен оның квартиразына жастыраала кирип жадың.
- Оның кийинде.
- Ондо көрүне берер. Сени быжу ла отырып куучындажалык деер.
- Жарт.
- Ончозы эмес. Эртең үч часта сыралапка кел.
- Оядо не?
- Буфетчицала таныштыарым. Жазап кийинип ал. Галстук бар ба?
- Мещанинниң мойчозын мен кайдайын — деп, Алексей кородой берди.
- Кандый да болзо, сен деремнениң буржуйы инең.
- Же кем жок. Жаказын шабылап жарандырып койгон жаңы чамча бар.
- Андый да болгой — деп, Панов арга жокто жөпсинди. Карманынан мөңүн илжирмелү час кодорып, какпагың жарс эттире жабала, айтты: «Же, мен барып жадым. Анайдарда, эртең үч часта».
- Жарт — Алексей айылчыны эжикке жеттире үйдежеле, күрчекти шалт эттире салып ийди.

* * *

- Сосновский Пановтын жетирузи керегинде айдарда, Алексеев Харьковтын чекисттериле колбу керегинде сурады.
- Тямин-Дяминди ажарып жадылар. Романовскаянын письмозы керегинде бис олорго тургуза ла жетиру эткенис. Ого эм тургуза тийбей жадылар.
- Бу жуукта ого Воронежтең айылчы келип жүрген бе деп сурагар.
- Слер Юдин керегинде сураарга турган болбайдараар? — деп, аңгылу бөлүктин начальниги сурады.

— Эйе. Айылчы куру кол барбаган. Аңылу, айса болзо, жаан учурлу жакарулу барган. Ол ого мешкелер апарбаган ине. «Кезик бор-кары жок». Санаарга кирет пе?

— Кирет. «Јазап консервировать эдерге кезик бор-кары жетпей јат».

— Бомба эдерге, байла, от алыштыратан капсулы жетпей турган болор — деп, Алексеев темиккени аайынча саамайын карын-даштын учыла тырмап айтты.

— Андый болордоң айабас, Николай Николаевич — деп, Сосновский јопсинди. — Керекти быжулап алгылаган эмтир.

— Байла, быжу специалисттер бар болор?

— Оной сананар керек.

— Ол үй кижы кем? Аңылу бөлүкте ол керегинде јетирү бар ба?

Алексеев кородоп, кабинетиле ары-бери базып турды:

— Јок. Ол коомой. Ол үй кижы бисти балдар чылап мекелеп турган болгодый. А ол «профессоры» кем? Тямин? Јок, оныла анайып ачык-јарык эрмектешпес учурлу. Бойыгардын улустары-гарла јазап куучындажып көригер. Керектинг учуры жаанап јат.

— Јакшы, Николай Николаевич.

Сосновскийдин колында јангы чаазындарды көрүп, сурады:

— Ондо база не бар?

— Бандиттер јангы уунда эки райондо түймеп чыккан.

Документти түрген кычырала, Алексеев санана берди. Болушчызын божодып ийеле, губкомнын качызына телефон сокты.

...Эртен тура Воронежтинг чекисттеринин сурагына Харьковтонг каруу келди: «Айылчы болгон. Уч час айылдаган. Таларкак. Орто сынду. Эттү-канду, жаан чөймөк чырайлу, пиджагынын алдында — тельняшка. Кожы — жаан эмес кызыл чемодан, онызын кайышла таңып алган. Тямин-Дямин суу изидип турган јерде иштеп јат. Шингдеш бүдүмчилү. Керек канай барып јатканын айдып турыгар».

Романовскаядан артык неме алып болбозын Панов ондоды. «Анайдарда мен ого болушчы ла учун керек. Лешка — база. Авсенева база андый ок. Төс рольдо кемдер? — ол санана берди. — Ыш жок таарыла бомба эдерге турганы јарт. Оны эдип билер керек ине! Ондый специалисттер кемдер? Юдин онын колына бек кабылган болгодый. Оны неле мекелеп алды не?».

Ол өөркөгөн, бүдүмјиденг чыккан кижы болорго сананды. Бир катап энирде көзөр ойноп отырып, карманынан бир тудам ачка чыгарды.

— Ганна Михайловна, мени эмди төлүлү деп бодобогор — деп айтты. — Мында чоп ло чокым слердин бергенигер. Мен слерге күч ойдө болушканыгар учун жаан быйанымды айдып јадым.

— Сен уйалбай жадын ба, Павел? — деп, Ганна ол жаар соок көрди. — Бойынын уйадынын алдына төлүдөгү өскө мен кандый да төлү билбезим. Слерге болуш керек болгон, мен болушкам. Оныла коштой, менде слердин төлүгүрди керелеген кандый да бичик жок.

— Қанай жок болот? Слер оны ридикюлигерге салып алдыгар ине.

— Эйе. Же онын кийнинде жаанымга ийгем.

— Жааныгарга не ийгенигер? Мен акчаны оноң алган эме-зим — деп, Панов чочыганду кайкады.

— Ондо, Павел. «Профессордо». Ол төлөзин деп айтадай жат. Мен де некебей жадым. Слер күчигер жеткенче болушкылап жадыгар. Ол ло болор. Акчаны ол учун бергенис.

— Мен бу ойында мынаң ары туружар күүним жок. Слер не-ни де эткилеп жадыгар, мен оныла колбулу болгодыйым, а неге жөмөлтө эдип турганымды бойым билбезим.

— Ончо керек слердең кыйыжып калар, оны кем де оңдобос. Слер санааркабагар. Менде слердең база бир кичинек сурак бар.

Павел унчукпады.

— Жаан эмес болуш жетирип ийигер?

— Мен слерди угуп турум.

— Слер жербойынын кижизи. Меге база бир квартира керек.

— Кемге?

— Меге эки кижиге келер. Олор меге сүрекей керектү.

— Пианисттер бе?

— Андый, андый — деп айдала, туйказынан күлүмзиренди. —

Бу ла күндерде келер.

Унчукпай отырала, кородогон кижиге болуп айтты:

— Слер Юдинди сурагар. Слер ого көп бүдүп жадыгар. Слер-дин оныгар командировкага да жүрүп жат.

Мыны өнөтийин айткан. Ол нени айдар эмеш?

Ол тың каткырала, онын кийнинде сурады:

— Калырап ийди бе?

— Эйе, оны калырадарын. Нени де айтпас.

Уй кижиге такып каткырды. База ол нени де айтпас, Юдин жеткерлү болгонун Павел жарт оңдоды.

— Кем жок — деп, Панов бир канча сананып отырала, айтты. — Менде темдектеп койгон бир эмеген бар. Жакшы төлөзө, быжу жаттыргызар. Качан керек?

— Мен айдып ийерим, Павел.

Шак бу өйдө Катька кирди.

— Слерге айылчы келди, Ганна Александровна, жолдоң ло көндүрө келген болгодый. Туура салбас керегим бар дийт. Саккыяр аргазы жок — деп, Катька калырады.

Куучынды угуп, санаа алынарга јеткелекте коштой кыптап буурыл чачту, бийик сынду эр кижн кирип келди. Панов Ганнаны ајыктап көрди. Ол манзаарыжын јапазала, айылчыга удура басты.

— Сақыбаган тушташ! Орō өдигер. Мен коркышту сүүнип турум, Эдуард Эдуардович!

Карган эзендежип, Пановты көрөлө, Ганнадан сурады:

— Бистин нөкөр бө?

— Бистин. Ажанарыс. Катя, столды жазагар.

Уй улустар түймеже бердилер. Эдуард Эдуардович Пановко жууктай басып келеле, айтты:

— Вейсман. Слердин јаражайыгардын карган најызы.

— Чын — деп, Романовская кереледи. — Эдуард Эдуардович менин адамнын најызы, база инженер — мостовик.

— О, ол коркышту јакшы инженер болгон — каткырала, креслодон јенил тура јүгүрип, јылтырада арчып койгон сопокту ары-бери телчип басып турды. «Шак бу кайракан военный кижн болбайсын» — деп, Панов солун айылчыны көрүп, ичинде санды.

Ганна Павел јаар серемјилү көрүп, чала манзаарыган кептү айтты:

— Эдуард Эдуардович бистин јерден, Поволжьедегн: јинт туштап ала адамла таныш болгон.

...Јетирү эткен кийнинде ағылу бөлүкте нени эткилегенин Павел билбес. Је качан оны ағылу бөлүкке алдыртарда айткандар, Вейсман Поволжьедегн эмес Жербилово станциядагы немец летчиктердин школынган. Ол Вейсман эмес, школдын коменданты, авиациянын подполковниги Лееб.

Бу тушта Панов Алексеевке јолукты. Ол ончо немени чокымдады.

— Анайдарда, слер барган кийнинде ол артып калган ба?

— Ондо болгон.

— Юдин керегинде. Ол Романовскаянын ончо керектерин бүдүрип турган тос ишти болор.

Оног Алексеев Павелге болушчы белетеп койгонус деп айтты. Ол ого Романовскаянын жуугынан јер белетеп койор учурлу. Павелдин «болушчызы» онын жуук нөкөри Василий Сорокин.

— Слердин задачагар: Романовскаяга керекке кирген кижини аргадап аларга «болуш» јетирери. Удабас угрозыск городты эш-кереги јок немелерден арутаар јаан иш өткүрер. Сорокинле экү «јаны квартиранттарды» аргадап аларга Романовскаяга болу-жараар. Юдин алдында уголовный керек эткен учун туттурган, аайына чыккан кийнинде, божодып ийер деп оны тоқынадыгар — деп, Алексеев јакарды. — Кара тобракту јерлерлү Тос область-

тын кезик райондорунда анархисттердин ле эсерлердин бандаларынын түймеени тынгыган. Городтын да антисоветский, элден ле озо уголовный элементтериле олор колбу өткүрерден айабас. Романовская Юдинле тегиндү колболышпаган.

БЕЖИНЧИ БАЖАЛЫК

Жарымдай подвал кыпта жык толо улус болгон. Эжиктин жаагында танкынын боро ыжынын ортозында көс жок баянист отырган. Эски вальстын кунукчыл күүзи эзирик үндерге көмүлүп, кезикте чыга конуп турды. Панов жаан эмес столдын кийининде жнит буфетчицага та нени де куучындап отырды. Онызы бажын булгап, сүүнчилү каткырат.

Алексей бөрүгин тудунып алала, Панов жаар кысталыжып өтти. Панов оны көрүп ийеле, коштой жаткан отыргышты алып берди.

— Отыр, нөкөр, отыр. Мен сени...

Шак бу өйдө эки кружка сыра тудунып алган буфетчица келди. Лешканын тумчугын духинин жараш жыды жалмай сокты, кайа көрөргө жеткелекте кулагына онын мендештү үни угулды:

— Жакшы ба, Леша, бис такып ла постто.

— Галя, эки сыра! — Панов сабарыла кейде тырс эттирип ийеле, Алексей жаар көрди. Онызы ондоп ийди: онын ады эмди Оля эмес, а Галя.

— Жакшы ба, Галя! — Лешка имдеп ийди. Ол жаар кайкаганду, оморкогонду көргөнүн жажырып болбоды. Оля канай кижитаныбас болуп кубулган. Мынайып чындык кайучыл бойын кубултар аргалу.

— Кайкай бердин бе? — деп, Панов сыразын ичип, айтты.

— Коркыш...

— Кече ого жаан ченелте болгон. Кандый да эмеген келген. Княгиня.

— Княгиня?

— Тсс.

— Таныбаган ба?

— Ого мында иштеерге күч болор. Городто билдирлү кижитан. Бот, архиерейдин кызычагына кандый жерде иштеерге келижип жат. Улус ого килеер де, күйүнер де, иштеп турган жери жылу да, астамду да... — Панов карманынан газет кодорды. — Анда, төртинчи страницазында — деп, араай айтты. Онон зал жаар көрөлө, кыйгырды: — Музыканын үни не угулбайт, карындаштар. Онын көлөсөзүн сүркүштеп не ийбес, а?

— Сүркүште, сүркүште! — деп, айландыра кыйгырыштылар.

Алексей газетти ача тартты. Кызыл карандашла чийе тартып койгон статьяда мынайда бичиптир.

«Губернский прокуратураның органдары ишмекчи албатынын бштүзин, алдында эсер болгон Грачев Илья Захаровичтин керегин жартаган. Ол меке-төгүнле, куурмакту документтерле городской прокуратураның баш следователи болуп алган. Бу «юрист» көп акчага садынып, јаан керек эткен. Свиридов ло Курносовты жайымга божоткон. Грачевтын кереги жарталып, оны арестовать эдерге јадарда суру јок табылбай калган. Прокуратура ла уголовный розыск городтын граждандары ајарынкай большар, бштүслердин ортогордо деп јакарып туру. Онын ағылу темдектери: сыны байалгак, чырайы кара, бажы тазап жүрген, сол кабагы сорбулу, жаантайын чичкирип турар...»

Алексей түрген кычырала, коштой стол јаар көрүп, атпас этти. Ондо отырған кижы эки тарый чичкирип ийеле, колпладыла тумчугын арчыды. Алексей ајарып көрзө, бажы тазап жүрген эмтир, сыны да јаан эмес.

— О куда-ай! — табыш Лешкага ол јаартынан угулды. — Такайда, кайда соокко өткөм.

— Иван Кузьмич, перцовкала эмденигер — деп, коштой столдо отырған кижы айтты. — Соокко өткөн кижы сыраны не ичет.

— Јүрек не, көөркий, јүрек. Сыра да ичерге јарабас.

— Је, барак — деп, Пановтын үни угулды. Алексей өрө турды. — Башка јолдорло барарыс — деп, Панов айтты.

— Сен менин он јанымда отырған эр кижини көрдин бе? — деп, Алексей оны токтодоло айтты. — Ол сырагай ла газетте бичилген кижы. Бобровко телефон согор керек.

Панов көзиле имдейле, айтты:

— Неме болбос, Леша. Өскө керекке ајару этпе. Бар. Мен сениле Садовыйда туштажып јадым. Сен кийим көктөочи бедреп жүрген кижы болорын.

* * *

Учинчи этаптагы јаан, телкем кып. Көзнөктөринде потолоктон полго јетире илген, јажыл килиннен эткен штора. Кыптын ортозында калын ак јайула јапкан узун стол. Полдо јаан кебис.

Олорды кеберкек чырайлу, эки качары кызыл кыс уткыды. Панов ого чечектер туттурды.

— О! — дейле, кыс учкур тумчугын чечектердин ортозы јаар сукты. — Слер база өрө өдигер — деп, Лешкага айтты. — Слерди сакып јат.

Алексей полдо јаткан кебис јаар көрүп, онон бойынын сопогын ајыктады. Турага кирер тушта арчып та алгадый болгон.

— Кем јок, кем јок, кемзинбегер — деп, кыс айтты. — Өрө өдигер.

Алексей жажыл кебистин үстине базарда, јенеске баскандый јымжак боло берди. Төрдөги кыптын эжиги табыш јок ачылган јерде оног бийик сынду, сырсақ бүдүмдү үй кижн чыгып, тунгак үниле айтты:

— Ужүркебегер, Савинов. Мында бойыстың улус.

Алексей чочыганду көстөри багырайжып, баштан ол үй кижн, оног Панов јаар көрди.

— Мен Савинов эмес — дейле, бир алтам тескери басты. — Мени бу јаар не экелген, Панов? Мында кийим көктөйтөн кижн бар дедиг ине. Меге кийим көктөочи керек!

Романовская түрген Панов јаар көрди.

— Көрзөм, слердин айылдын јанында базып жүрү.

— Бот јакшы — деп, Романовская имдеп айтты. — Слер коркычы болбогор — дейле, Алексейге жуук базып келеле, колын оног јардына салып, көзи јаар лаптап көрди. — Бот, карындаш, шабылап кееркеткен јакалу чамча сего јарап турган эмтир. Энен бойынын ус колдорыла көктөгөн болбайсын. Сүүген уулына чамча көптөп, канча нйде-күч чыгарган, канча уйку јок түндер өткүрген.

— Јок — деп Алексей айтты. — Садып алгам. Јаңыс эбеш баалу алгам, је канайдар. — Оног бөрүгин уужап турала, эбијоксынып айтты. — Је мен барайын. Мен јастырган эмтирим. Слер мени кемле де ылгаштырып албайтырыгар. Мен чек Савинов эмезим. — Уй кижинин сабарлары јардына кадала бергенин Лешка билип ийди.

— Отыр! — деп, соок үнденди. — Бис јастырбай јадыс.

Бу ок өйдө төрдөги кыптан Юдин чыкты. Ол түрген базып келеле, Лешкага колын сунды.

— Јакшы ба, уул. Куйругыңды булгаба. Коомой болор.

— Мен неге мекеленетем. Кийим көктөйтөн кижн бедреп турган болгом, бот бого учурадым. Мен Савинов эмезим. Јастырып турган эмтиреер, граждандар. Сени таныбай турум.

— А мени? — деп, стол ажыра Панов энчейди.

— Сени канайып таныбайт. Сен бистинг ээбистинг јеени. — Оног Юдин јаар лаптап көрди. — Сен оныла кожо келип жүрген санаама кирди.

— Көрзөн, эмди санаанга кирип келди бе? — деп, Юдин черкеди.

— Оны кем таныбас? Шык билинбес эзирик болгоныгар — Алексей туруп барарга сананды. Оны эмди эр кижининг күчтү колдоры токтотты.

— Бу канайып турыгар? — деп, Алексей тура жүгүрерге сананды. — Милицияны кычырайын ба? Чүрче ле. Мени ондо јакшы билер. Слерге ак-чек кижиден не керек? Слер не улус?

Кем де онын јиткези орто јудруктап ийди. Эки колын кайра тартып алдылар.

— Айт! Бис сенин чындык документинди көргөнис — деп, Панов онын кулагына жуук айтты.

— Алтын акчаларды кемнен јажырып турган, көрмөс? — деп, Юдин кородогонына көстөри кандала берди.

— О, о, о! — деп, Алексей онтой берди. — Колымды божот-согор, шилемирлер?

Ончолоры каткырыжа бердилер. Лешка ончозы јаар кадай көрүп, не де аайы јок каргай берди. Онон Пановко тижин кыјыратты:

— Кийим көктөөчини таап бертирин!

Панов каткырала, айлана согуп, кухня јаар басты.

— Је? — деп айдала, айылдын ээзи Алексейге коштой отырып алды.

— Нези је? Сеге, келинек, алтын акчалар керек боло берген болбайсын? Барып алгылагар. Ончозын да болзо алыгар! Мен-дегер. Онон башка мен оны таштап ийерим.

— Көөркийди сени — деп, Романовская Лешкага килей берди. — Коркыба. Бис тонокчылдар эмезис. Јаңга кыстаткан кижини бис јаман көрбөйтөнис. Бис бандиттер эмес, Савинов. Адын кем?

— Алексей — деп, Лешка јобош үнденди.

— Метрика аайынча чын адын кем?

— Нези башка?

— Онызы чын — деп, Романовская јөпсинди.

... Ол магазин јабылар алдында келди. Орынына јадала, бойынын ойынында јастыраларды сананды.

Столдо отырарда онын он јанында Авсенеv отырған. Сол јанында — таларкак бүдүмдү, унчукпас эр кижн болгон. Алексей кабак аракы ичеринен јыга мойногон.

— Бу корон ло меге јетпей турган эди — дейле, рюмказын ичкери јылдырып салган. Романовская Катяла кожо кухня јаар баргылаарда, Авсенеv Алексейдин јылдырып салган рюмказын алала, түрген ичип ийген. Күндү-күреенин учында ончолоры оны токынадып, бажына соок суу ургандар. Онызы токынабай, Алексейле коштой отырған кижини чалчыган:

— Большевиктерле јаң үлежерге јадыгар, а бис дезе бу колдорло олордын баштарын кескенис. Бис олорды Омсктан ала Семипалатинске јетире телеграфтын столмолорына бууганыс.

— Тенектер — деп, ол кижн өрө дө көрбөй, такаанын будын челдеп отырды.

Лешка бу өйдө плов јип отырған. Онын арткан-калганын калаштын кадарыла јууп јии јадарда, Романовская айтты:

— Катька, биске база плов керек. — Алексейдин жардын таптады. — Крестьян улус курсакка чебер болуп жат.

Авсенов жаар бурылала, арбана берди. Онызы кемди де укпай чалчыганча. Павел ле Юдин оны тендележип алала, јунунатан јер јаар апардылар. Онызы чиренип кыйгырды:

— Јылу јер үлешкилеп јадыгар. Көрзөн эсерди. Прокуратурага кирип алган. Је оморды мекелеп болбозын, туней ле туттуарын.

Алексей сол јанында отырган кижии јаар лаптап көрди. Јер ажыра бедреп турган кижии болуптыр. Је ол кижининг бажы тазап јүрген деп бичилген. Бу кижиде тас јок. Кабагы. Сол бо айса он бо кабагы сорбулу деген. Чын. Јаан сорбулу. Оны ончо јерде бедреп јат, а ол дезе мында. Јайым ажанып, аракы ичип отыры. Бажына, байла, парик кийип алган болор.

Алексей кайкаганына Павел јаар көрүп, сол көзиле имдеди. Онызы көрбөөчи болуп, саг төмөн көрди.

Ол күн тунде Павел такып ла Алексеиде болды.

— Качан мен Романовскаяга качкан следовательди јакшы билерим деп айдарымда ол сүүнип, тургуза ла айттыр деген.

— А Бобровко айткан ба?

— Бобровко? Не?

— Бу канай турун! — деп, Алексей кайкай берди. — Ол кача берер эмес пе!

Павел күлүмзиренди.

— Качпас. Романовская оны канадынын алдына тын кыстап алган. Андый улус ого керек.

— Нени сакып турганысты билбей јадым. Бу шилемирлерди ле туткулап алар керек ине.

— Бис оморды качан да болзо тудуп аларыс. Биске ол организацияга лаптап кирип алар керек. Бойын керегинде не сурабай турун?

— Чындап дезен, байадан бери сананып отырган болгом.

— Сен ого јараган. Сенен јуучыл эткилеерге јат. Эмди тургуза сенен сурак. Јакару эмес — сурак. Ол бойы анай айткан.

— Кандый сурак сананып тапкан ол — татап калган селедка? — деп, Алексей јескинип айтты.

— Авсенов сего ончозын јартап берер. Мени јүк ле сенен суразын деген.

— А ол качкын следовательле экүдин керектери кандый?

— Јөпсинижип алгандар.

— Незин өөркөжөр. Экүлези јангыс агаштын јиилектери ине. — Алексей Павел јаар көрүп отырала сурады:

— Павел, сен бойын керегинде куучындаган болзон, мен сен керегинде нени де билбезим.

Ол Алексей јаар кайкаганду көрүп, же сураган сурактан мойношподы.

— Нени айдар? Адам кайда да ссылкада божогон. Төрөгөнүмнүн айлында жүрүп, төгөт кайылткам. Азый адам ла энем журтта үредүчилер болгондор. Энемнүн адазы Курскта жаткан, бойы магазиндү болгон. Качан адамды айдай берерде, энемле экү ого барганыс. Бис экүни жуутпаган. Энемле экү коркышту шыралаганыс. Онон энем ЧК-да иштеген. Революция башталар алдында гимназиянын жети классын экстериле табыштырала, Кызыл Черүге баргам.

Алексей столдын үстинде турган час жаар көрөлө айтты:

— Анайдарда, нени эдстенин Авсенева айдар дедин бе?

— Эйе. Мен ого сени жүк арайдан сөскө кийдирдим деп айдарым. Чындап, он кирези акча бер, ол бир Юдин деп шилемир чек амыр бербей туру. Онын үлүзи болзын.

Лешкага акказын үлештирерге келишти.

Күски айас күндөр турган. Жай канайып түргөн өткөн! Лешканын агаш аразы жаар барар күүни келип турды. Оны анчада ла паровозтордын гудокторы токынатпайт. Ондогы нөкөрлөр кандый жүргүлери не? Степанды көрбөгөнү удаган. Ол от-калапту иштиг ортозында. Оны революция губкомго көдүргөн. Ондо ого женил эмес болор. Нэп тззалип, жүрүмнүн бастыра ла чөптөри кайкалап чыккан. «Ол көбүктү каймап төгөтөн ой келер — деп, политишчинин айтканын эске алынды. — Ол революционный иш болор. Эмди тургуза орооныска бут бажына туруп алар керек». Ол ой капшай келетен болзо. Кезик немелердин байыгылап баратканы коркыш.

Беш час киреде Авсенева ич жанындагы текпишти төмөн түжүп, Лешканын кыбына келди. Эжикти күрчектейле, карманынан бир тудамак акча чыгарды.

— Мында бүдүн жарым мунг. Садыш, баалу алба, акчаны кымакайла.

— Кемле садыжатам, неге кымакайлайтам?

— Барак — деп, Авсенева эжик жаар имдеди.

Олор тышкары чыгып, магазин жаар ууландылар.

— Эмди оморды көрүп ийерин — деп шымыранала, Авсенева эжикти тееп ачала, ээзи чилеп магазинге кире конды.

— Саду кандый барып жат, Васильевич? — деп, кеден фартукту садучыдан сурады.

— Кем жок. Жагыс бу таарыны садарга огош немелерге бөлип урар керек. Кулур эмес, кижы мыны жадагайга канай садат — деп, садучы комыдады.

Прилавканын жанында саалду кижы турды. Аtpайа өзүп калган койу саалдын ортозынан сүмелү көстөр суркурайт.

— Васильевичтин карамданып турганы коркыш — деп, ол кижиле Авсеневке комыдады. — Мыны бурулайтан арга-күч кайда, кайда бар ба?

— Бу Ларион Кузьмичтин ок-таарыга ачыназы коркыш. Он пачка таары, эки пачка патрон алган — эмдиге ассынганча.

— Анчынын кереги андый неме ине. Ан көрүп ийзе, адып ла турар, бир ле көрзөн — ок-таары жок. Ок-таары ас болзо, охот-союзтын планын канай бүдүрөт — деп, байагы кижиле база ла Авсеневке комыдады.

— База эмеш бер, Васильевич. Ол иженчилү анчы — деп, Авсенев айтты.

Садучы кимиректенип туруп, база үч пачка таары берди.

Авсенев Алешканын жаныла өдүп барадала, чаканагыла сүстүрүп, магазиннен чыга конды. Жаан удабай Алешка чыкты.

— Онын ады Коцубой болор — деп, Авсенев кайа да көрбөй айтты. — Жолыгала, Ганна Михайловнадан эзен айт.

— Эмди ле бе?

— Эйе.

— Жалтанба.

— Меге бүдөр бе?

— Бүдөр. Ларион Кузьмич, коркышту керек болуп турган де. Ол ло. Ок-таарыны Юдинге бер. Ол сени уткып алар.

* * *

Лешка байбак саалды базарга жаба једишти. Ол кеден таарын жүктенип алган сыралап јаар ууланды. Эки этаж туранын жанына жаба једижип алала, солусактаган айтты:

— Гражданин.

— Сеге не керек?

— Слерге Ганна Михайловнадан эзен.

Коцубой ары-бери ајыктанала, Лешка јаар кезе көрди.

— Ларион Кузьмич, коркышту керек болуп турган.

«Анчы» саалын сыймай тудала, сыралап јаар кылчас этти.

— Барак.

Олор экү толыктагы столго отырдылар. Ларион Кузьмич таарын столдын алдына тургусты.

— Мында он үчи таарылу, экүзи патронду.

— Билерим — деп, Лешка араай айтты.

— Көрзөн — деп, байбак саал кайкай берди. — Сыра ичериң бе?

Лешка бажын јайкады.

— Јакшы, а мен энчигип албай јадым.

— Слерге канчаны беретен?

- Јүс бежен.
- Бу канай тураар? Бойыгар онын жарымын да төлбөдигер ине.
- Онызын мен төлөгөм, эмдигизин слер — деп, саалы байбандап каткырды.
- Алтан — деп, Лешка баазын тўжўрерге сананды.
- Бот, којойым, мен садышпай јадым. Баазын бир ле катап айтканым ол. Алар болзон ал, албас болзон — өскө јерге апарарым. Ганна Михайловнага менег эзен айдарынг.
- Андый да болгой — деп, Лешка чаазында ороп койгон акчаны берип айтты. Қарган акчаны койнына сукты.
- Мекелебединг бе?
- Јок. Анайдарда, мен таарды алып јадым, Ларнон Кузьмич?
- Апар. Мен эбеш отырарым. Акыр, база мындый неме: субботто мында менинг уулым Спиридон болор. Сен оны танып ийерин. Мен ошкош саалду болор. Уктынг ба?
- Уктым. Ол база ок-таарылу болор бо?
- Эйе. Сен садышпа. Эмди садыжатан өй эмес. Ончозы агару керекке барып јат. Айса сен бойынга астамдап турган ба?
- Бу канай тураар! Қымакайлап турбай.
- Је сеге кем бүтсин. Је бар, мен эбеш отырарым. Эй, кыс! Сыра экел!

АЛТЫНЧЫ БАЖАЛЫК

Лешка сыралаптан чыгала, јүс те алтам өткөлөктө Юдин туштады.

— Јакшы товарла, Алексей. Қажы мен апарайын. Сен јан. Јакару андый болгон.

— Меге бүтпей турганаар ба? — деп, Лешка кородой берди.

— Керек андый. Қажы ла немеде бойының өйн бар. Сақы, Лешка.

Лешка магазин јаар басты. Туранынг толыгына једеле, Юдинди кийнинег ары ајыктап көрөр деп сананды.

Базарда улус астап калган болгон, Юдиннинг сыртында јүктенип алган ак таары Лешкага узак кажандап көрўнип баратты. Юдин, площадька чыгала, оны кече конуп, тустынг складтары јарууланды. Лешка переулокло јүгўрип барала, складтардың одо жынаг чыгып келди. Юдин көрўнбейт.

Јарымдай жемирилип калган туранынг кыптарының бирўзинде тала темирдег немелер эдер ус Гуцин јаткан. Оног өскө бу турада кем де јатпай јат. «Ол бу јаар келди эмеш пе?» — деп, Лешка сананды.

Айлына јанып келеле, Бобровка телефон соқты. Ол каруу бер-

беди. «Начальниктин бойына телефондозо кайдар?» — деп, санды. Ол шүүлтезин токтодып ийди. Ненин учун десе, жалтанчылу. Ого үзеери онын телефонынын номерин билбес болгон. «Je бойсын, эрген де куучындашкайым» — деп сананала, дежурствого белетенип баштады.

Экинчи күнде Бобров база каруу бербеди. Лешка манзаарый берди. Кайдөөн-куйдөөн операцияга барган болор бо. Лешка жазын торко учукла шабылап жарандырып койгон чамказын кийип жазанала, Бобровка эмесе Пановко жолыгар болорым ба деп, город жаар барды. Ол Никитиннинг ле Кольцовтын скверлериле узак айланышты, кенетийин та кем де онын кийининен ары кабыра кучактап, эки көзин алакандарыла жаба тутты. Алакандары огош, жылу. — Кижинин жүреги жарылды! — деп, Лешка кыйгырды.

Кыс кижинин омок каткызы угулды. Онын алдында кееркедип койгон украин сарафанду жараш кыс турды.

— Чочый бердин бе?

— Маша! — Лешка сүүне берди. — Сен мында? Je ондо не солун бар?

— Бараак, бараак, мен ончозын куучындап берерим — деп, Лешканын колынан сүүретти. Онон кулагына жуук шымыранды. — Мен мында сени эки күн сакуп жадым.

— Не, не болгон? — деп, Лешка чочый берди.

Маша омок каткырып, айтты:

— Эйе, эйе, Лешка. Бистен астыккан. А бисте десе кайкамчылу кубулталар болгон.

Лешка омок каткырып турган кызычак жаар көстөри багырайып калган көрүп туруп, кандый кайкамчылу кубулталар болгон болотон деп кайкады.

— Je не болгон, айтсан?

— Айлыска келзең бойың көрөрин, эмди айтпазым — деп, Маша сүүмжизин бадырып болбой турды. Je айлында кандый-кандый коомой неме болгон болзо, мынай сүүнбес эмей. Лешканын бу сүүнчилү кысты база та неле де үзеери сүүндирер күүни келди.

— Маша, чүрче ле бу магазинге кирип ийеек — дейле, колынан јединип апарды.

Ол чанкыр торко ленталар, эки фунт конфет алды.

— А мынызы Капа эјебиске — дейле, сахар ла селедка бескелетти. — Ол јаантайын селедка јиген кижин деп куучындайтан.

Колдорында толтыра тудунчакту, солусактагылап калган үч теректин јанында турачакка келдилер.

Капа грядкада фасоль уужап отыры. Сүүнгени коркыш. Тура јүгүреле, колын фартугына арчып, Лешканы кучактай алды.

— Бу сен кайдөөн суру јок табылбай калдың. Байла, ижин андый болбой кайсын. Мен карган кижин кайдан ондойын.

Лешка уткуулга сүүнип, огородты, казыктардын бажына илип койгон кринкелерди, эскиргенине толыктары карарып калган турчакты узак аяктап турды.

«Же бот, не де болбогон. Маша мени төгүндеерге сананган».

Туранын ичинде де кубулган неме жок. Жаңыс куш жастыктар эбеш көптөп калган болгодый.

— Маша мени коркышту коркытты — деп, Лешка экү канай жолыкканы керегинде куучындады.

— Ого чындап та жаан сүүмжи болгон, Лешка, менде база — деп, Капа үнип жабызадып айтты. — Гранькадан письмо алганыс. Ол Машаны сүүп турганы керегинде бичиген. Калак, сен Машага айтпа.

— Гранькадан? — Лешка кайкай берди. — Кайдан? Ол кайда не?

— Билбезим, Лешка. Москвадан бичиген. Кандый да аңылуу школдо үренип турган. Эмди бир жыл үренер. Сеге эзен айттырган. Сенин жаңы адресинди билбезим деп бичиген. Бобровко письмо бичиирге турган.

Капа Маша учун сүүнип турганын жажырбай айтты.

Маша тышкартынан самоварын экелип, столго тургузала, чырайы кызарып айтты:

— Лешка, сен ачынбазың ба?

— Неге?

— Бис Гранькадан письмо алганыс. Оны та кайда эткен болбойыс, чек таппадым.

Лешка Капа жаар көрди. Сүмелүзин!

— Ай, ай, письмоны канай таппай калып турган?

— Та, ол сеге эзен айттырган. Уредүзи жакшы.

— Эйе, жакшы үренип турум деп бичиген турган. — Капа куучыңга киришти. — Сеге эригип турум деген.

— Лешкала кожо болгон болзом, мынан артык үренер деп бичиген. эдим

— Адресин ундыбадыгар ба? — деп, Лешка сурады.

— Ундыбаганыс! — деп, Маша омок айтты. — Москва, Главпочтамт, до востребования.

— Бичип аларың ба? — деп, Маша сурады.

— Жок, ундыбазым.

— Сен ол учун сүүнбей туруң ба? — Машанын үни тыркыража берди.

— Бу канай туруң! — деп, Лешка кайкай берди. — Чын, кожо болгон болзом. Же мен түңгей ле үренип барарым. Уренер күүним бар. Уредү жок артарга жарабас.

— Сени ийер, Леша, ийер — деп, Капа айтты. — Эмди мекчилерди рабфакка ийер, оной жүзүн-жүүр училищелерге. иш-

...Бойының каалгазының јанына Лешка Бобровтын ийген элчизине јолыкты.

— Барак. Баратан јерди көргүзип берерим.

— Ол бойында эмес пе?

Воронежтин суузына јетире бир канча оромдор өдүп бардылар. Кандый да лавканың јанына токтой түштилер.

— Кир — дейле, элчи бойы озо кире конды.

Лешка лавканың бозогозын алтап, Бобровка јолыкты. Ол темир јолчының куртказын кийип алтыр. Лавканың ээзи Лешканы ајыктап көрлө, коштой эжик јаар көргүсти: — Одигер, нөкөрлөр. Јаан эмес кыпка олор экүди артыргызып койды.

— Је куучында — деп айдала, Бобров карманынан танкы кодорып, чаазынга оройло тартты.

Лешка бойының ижи керегинде куучындады: колбу тургусканы, Романовскаяла тушташканы ла учында серемјилү мастерской керегинде. Бобров лавканың ээзин кычырды.

— Мастерской кемнинг?

— Ондо тала темирдег немелер эдер ус Гушин јаткан. Билези јаан, алты ба, јети бе кижи. Аш-курсактан кызык јаткан улус. Бу јууктан бери көрзөм, каланы јүрер болды. Кандый да байлык тапкан болгодый.

— Ол солун. Сен ол Гушинди бойыңга ал.

Лешкадан Графиняла тушташканы керегинде сурады.

— Таныдың ба?

— Баштап тарый таныбас та эдим, Панов ажындыра айткан болгон.

Бобров күлүмзиренди.

— Јакшы. Сен ого мынай айт: Гушинле таныжар эп-арга тапсын.

— Јарт.

— Канча кирези ок-таары алган? Ундыбадың ба?

— Јок, ундыбагам. — Эбеш сананып турала, канча катап ок-таары садып алганын тоолоды. — Јаңыс ла таары эки пуд болотон эмтир, пистондор эки мунган ажыра.

— Ол «анчыларды» алдында кайда-кайда көргөн бө?

— Јок, — Алексей олорло алдында качан да тушташпаган.

— А ол адалу-уулду, Виктор Петрович, бөрүлердин бойы — деп, Алексей айтты. — Нени де белетеп јат. Незин сакыыр?

Бобров сананып турала, кем дөөн дө көрбөй, кату айтты:

— Јок, јок, јаңыс ла тазылыла јаба! Бис эмди тургуза «профессор» ло Романовскаяның колбулары керегинде нени де билбесис. Ол колбулар, кезик јетирүлер аайынча, ыраак барган. Гран

ары жанын дөөн. Романовская көзүнчө бойын көдүрөр керек. Айс болзо, ол бойына жууктадып алар. Онын учуры жаан.

Полкада жаткан бичиктердин бирүзүн алып, аяктап турала сурады:

— Юдинле Катьканын колбузы кандый?

— Ого барып ла турат.

Алексей газет ажыра бедреп турган эсер керегинде айтты.

— Париктег кийеле, городто нени де керекке албай жүрүп жат. Романовскаянын он колы — деп, Алексей кородоп айтты.

Бобров ол жаар күлүмзиренип көрди.

— Бис ол керегинде сананып көрөрис, нөкөр Сокол. Сен ол керегинде санааркаба.

Лешка ол жаар кайкап көрди. Панов то, Бобров бойы да оны ажаруга албай жат. Не болгон?

Алексей Сологубтын үлгерлеринин жуунтызын экелди. Бобров оны лавканын ээзинен сурап берген. Айлына келеле, оны кычырып отыарда, Авсенов келди. Ол книганы көрөлө, жескинип тургандый жүзүн чырыйтты:

— О кудай! Сологуб!

Лешка билбеечи болуп айтты:

— Озогы бичиктер кычырар күүним бар.

— Жакшы, жакшы, нөкөр Сокол. Мыны кайдан таап алдыгар?

— Кандый да кижин бүткүл библиотека базарга экелген. Онон талдап алдым. Жараш көрөлө алгам.

— Кайкамчылу — деп, бухгалтер күлүмзиренди. — Бичикти кадарынан талдап турганыгар ба?

— Коомой бо? Үлгерлер. Бойыгар кайкадаар ине.

— Жок, кем жок бичик. Үлгерлер де жакшы. Бистин жүрүм проза — дейле үшкүрди.

— Не болгон?

— Ижимди таштайла барар аргам жок. Оңдоп тураар ба? Иштин көби коркыш. Керек мындый: ыш жок таары келген. Бис экүнүн текши таныжыс оны сүрекей керексип жат. Таары келзе де, жетири эдигер деген. Мен бичик бичип берзем, ого жетирип берер аргагар бар ба?

— А мен оны кайдан табатам?

Кем керегинде куучындап турганын Лешка ажындыра биллип айтты: — Катьканын төрөгөндинде бе?

— Жок. Ол эмди өскө жерде. Жаткан жеринин ээзиле жаражып албаган. Ол эмди бу адресле — Авсенов Лешкага тилбек чаазын сунды. Ондо мынайда бичилиптир: Певченская, 8.

— Ундыбас болбойоор? — деп, Авсенов сурады.

Лешка адрести база катап кычырала, чаазынды Авсеновко берди.

— Анайдарда, каруузын сакып жадым. Чындап, арай унды-байтырым. Слердег «Столярный керекти билереер бе?» — деп сураза, айдаар: «Темиккен керегим». Авсенеv керек бүткенине жеңил тынып ийеле, чыга конды.

Булучныйдын жаныла барып жадарда, Лешканы кем де кый-гырган. Кайа көргөжин, ачык эжикте кулурга уймалып калган колдорын фартугына арчып, Катька Червонец имдеп турды. Ол та неге де кородоп калган болгодый.

— Кир, Лешка, кир — деп, чала ыйламзырай берди.

Олор экү жаан эмес текпишле жердин алдындагы этажка кирдилер. Пекарнянын ачык эжигинен бышкан калаштын жыды ла угар жытанат.

Катька тоскодон эткен эжикти ачып, айландыра крендельдер ле сушкалар илип койгон жаан эмес кыпка киреле, күнүреде ыйлай берди.

— Бу канай турун? Не болгон айтсан? — деп, Лешка оны тургуза тартты.

Онызы ыйлап алала, көзинин жажын фартугыла арчып, кызарып калган көзиле Лешка жаар көрди.

— Ол жаар барып жаткан болбайдарын?

— Кайдөөн?

— Ол кадытка.

— Оңдобой жадым.

— Оңдобой жадым — деп, Катька Лешканы өткөнди. — Мен слердин ончогорды садып ийерим. Ол менин Шуркамды бербезе, кудаы үстимде туру, ончогорды садарым. Ол оны кайдөөн ийген билерин бе? Жок! Эмди ол менин көзимге чек көрүнбес болуп калган.

— Кандый Шурканы?

— Билбей турун ба, Юдинди!

— Ганна сенин Юдининге...

Катька эрмекти үзе сокты:

— Андый карган талкуны андый уул кайсын. Же ол оны кейкебизин Глаша Первушинала бириктирип жат ине. Слердин жаражайаар онын айлына көчүп алган. Ол шилемир слерди ончогорды аракыдадып жат. Акказынын көби коркыш. Ол кем? Нени эдерге турган? Айса болзо, кандый бир контра?

— Же-е контра эмес. Ого эрикчелдү. Глашканын мында не бурузы бар.

— Сен ээнди билбезин бе? Шурканы бойыла кожо не сүүртеп турган?

— Шурка — адъютанты. Ол керектү, ижемжилү улусты билер.

— Олорго жуликтер, уурчылар ижемжилү улус болуп турган ба? Тьфу! Коркышту улус тапкылап алтыр. Мен Шурканы чындык

јолго ууландырып, ончо улус чылап јадайын деп. Шурка нени ле эдип билер. Оны јайым јүрүм үреген. Учында ол шилемир јапшынды — Катька токынабай турды.

— Је, сен токына. Мен оныла куучындажып көрөйин. Јаңыс сен Ганна ла онын улузы керегинде калыраба. Ондодын ба? Оног башка сего коомой болор. Меге айттын — өскө кемге де айтпа. Калыраар болзон, Шурканнын мойнына буу илинер.

— Куда-ай — деп, Катька крестенди. Эмди кемге де айтпас болды.

— Мен сени, көөркий, коркышту сурап турум, меге болуш — деп јайнап, Катька эжикке јетире үйдешти.

Јаан эмес эки этаж туранын эжигин Лешкага јүзин не де аайы јок будып алган кыс ачты.

— Слерге кем керек? — деп сурады. Чичкечек кабагы өрө көдүриле берди. — Слер столярный керекти билеригер бе?

— Темиккеним ол.

— Одигер.

Лешка пиджагын түзеде тартала, коридордо илип койгон күс-күден көрүнип, атырайышкан чачын түзеде тарады.

Кыс (ол Глашка Первушина болгонын Лешка танып ийди) оны төрдөги кып јаар кычырды. Шторала жаап койгон карачкы кыпта Панов ло Романовская көрүнди. Олор јымжак диванда та не де керегинде араайынан куучындашкылап отыргылады.

— О, Алеша — деп, Романовская оны көрүп ийеле, күлүмзиренип, түлкүчек чилеп жылбындай берди.

— Јакшылар ба, Ганна Михайловна — деп, Лешка тунгак үниле јөдүл өткүре јакшылашты.

— Не боло берди, Алеша? — деп, Романовскаянын көстөри тегерийе берди.

— Соок кей тынганымнан улам боло берди ошкош — деп, Леша база катап јөткүреле айтты.

— Глашенька! Глаша! Сенде ондо кечеги портвейн артып калган болгодый эди. Онон айылчыга уруп бер. Соокко өткөн болгодый.

— Мен ичпей јадым. Не де керек јок. Анайда өдө берер.

— Көрзөм, сениле не де болгон ошкош, Алеша? Сени Авсенов ийди бе?

— Ол. Онон башка мен слердин мындагарды кайдан билейин.

— Ыш јок по? Је карын, бир көрүжимнин јакылтазын јаны ла бүдүретен эмтирим. Коркышту анчы кижги.

Онон туранын ичиле ары-бери базаып, та нени де сананып турала, Лешкага айтты:

— Мен сего бүдүп јадым, Алеша. Јакшы јетирү экелгенниг учун алкыш болзын. Сен меге болужарын ба?

— Неге? — деп, Сокол ондободы.

— Ол ыш жок таары жаан суруда, кажы ла кижиге сатпас болор а?

— Мен билбезим.

— Павел, болужарын ба?

— Канча кирези керек?

— Мен бойым да билбезим. Онон угайын ји бе?

Панов јӧпсинди.

— А слер, Павел, јирме фунт кирезин сатпай салдырып койор аргагар бар ба?

— Мен бодозом, ондо кӱч неме жок. Садучыла эрмектежиң кӧрӧйн.

— Алкыш болзын! — Ганна сӱӱне берди.

Панов гитарала кандый да озогы романс ойноп отырды.

Романовская Пановтон сурады:

— Слер мениң сурагымды ундыбадыгар ба?

— Кандый? Ах, квартира јанынан ба? Керек бӱдӱп калган.

— Јакшы, алкыш болзын.

Кухнядан подносту Глаша чыкты. Онызында графинде портвейн, рюмкалар, јибидип койгон яблоколор.

Романовская тура јӱгӱрип, акча-кабынан он салковой акча алала, столдын ӱсти јаар мергедейле, айтты:

— Аракыдаарыс, Глашенька јӱгӱрип барала, коньяк экел. Мен мында нени-нени белетеп ийейин. Бисте айылчылар, озор сӱӱнчилӱ јетирӱ экелген. Таныш — дейле, Лешка јаар кол уулады. Лешка ӧрӧ туруп, ады-јолын айтты.

— Ой, ой — деп, Глаша кемзинеечи болды. — Кандый ӱжӱркек. Је кем жок, бис экӱ окшошту чӧӧчӧй ичерис — дейле, јын-кылдада каткырды.

— Лешка нени де айдар аргазын таппай тура берди. Ого уй-атту да, коркымчылу да болгон.

— Је, је — деп, Панов онын колтыгы јаар тӱртӱрди. — Отыр, куучындажалык.

Кухнядан фартук кийип алган Романовская чыкты.

— Глаша, колбаса садып ал. Мен яичница эдип ийейин.

— Менин сакыыр аргам жок, удабас ишке чыгар керек — деп айдала, Лешка ӧрӧ турды.

Оны отыргызып, бир час кирези бол дештилер. Магазин јабыл-ларга јетире эмди де ӱч час бар. Лешка јӧпсинди.

Романовская Глашканын кийнинен эжикти јаап ийеле, кухня јаар кирди. Павел гитарала та нени де јынкылдада ойной берди.

— Уктын ба? — деп, араай сурады. — Келгилеп јат. Музыканттар. Озор кандый музыканттар болгонын бис билерис.

— Кемдер?

— Ыш жок таарыдан бомба эдеечилер.

— Чын ба?

Панов көстөрүн жумды.

Алексей Катькага жолыгып куучындашканын араай айтты.

— Чын эмеш пе? — дейле, Панов гитаразын туура таштап, Лешканын колынан ала койды.

— Кандый макалу. Биске ол сүрекей келижип жат.

Тура жүгүреле, кухня жаар барды. Онон Романовскаянын ах, ох деген үни угулып турды. Жаан удаган жок чырайы кажайып, көстөри суркуражып калган Романовская чыгып, Лешкага мендештү айтты:

— Ол чын ба?

— Чын.

— А сен байа не айтпадын?

— Ол учурлу неме бе? Уй кижинени ле калырабай. Мен бодободым...

— Куда-ай, кандый күнүркек келин. Улуска жакшы эдер болзон качан да жаманы бойына једер. Ол нени ле айдаган туруине. — Романовская кородогонына токынап албай барды.

— Оныла јазап куучындажып көрөр керек, ол тушта ончо неме јартала берер — деп, Панов айтты.

— Чын, чын. Акыр эмди кемди сураар?

— Мен болгоп көрөйин — деп, Панов айтты.

— Алкыш болзын, слер качан да немедег мойношпос кижини, Павел Алексеевич.

— Керектү учун кижини чырмайып турбай. Ол үй кижини токынадып салар керек. Кажы ла жүкпеден өштүзин көрбөзін.

— Је бот, керек бүтти — деп, Панов омок айтты. — Слер бисти күндүлеерим деп айткан ошкош эдигер? — Панов алакандарын јыжыштырды.

— Андый, андый — деп, Ганна Михайловна тура жүгүрди. Кем де араайынан эжикти токылдатты.

ЈЕТИНЧИ БАЖАЛЫК

Лешка орында одеялонын үстинде потолок жаар ширтеп алган јатты. Бажын чыкту коларткышла тагып алган. Кускузы келет. Төрт катап кирези туруп кускан. Ичинде јин де артпаган. Је база ла күүни булгалат. Эки ле рюмка ол бир клаптын јыды јытанып турар коньяк деп неме ичкен. Көзине эзирик улустын чырайлары, Глашанын јылаңашталып калган јарды ла ұлуш оозы көрүнөт.

— Фу, — деп, Лешка јескинди. Ол не керегинде куучындаган? Сологубтын ұлгерлерин айдып турган болгодый эди...

Онын кийинде грамофон ойнодып, столды айландыра бие-легендер.

Бир частың бажында Панов телефон соккон.

— Жаандар сеге сүүмжилү арттылар. Катькала тушташканың керегинде макалу айттың.

Лешкага оны та кем де ајыктап тургандый билдирди. Кайа көргөжин, текпиштинг јанында Авсенеv турды. Анайдаpда, телефонның трубказына өнөтийин ле тың кыйгырды:

— Уктым, нөкөр начальник, ончо неме эзен-амыр.

— Јарт — дейле, Панов телефонның трубказын салып койгон.

— Кемле куучындаштың? — деп, Авсенеv шымыранды.

— Милицияның начальниги. Кажы ла күн звонийтап јат.

— Шинжүни тыңыдарга тургулары эмеш пе? Неме билдирбейт пе?

— Јок, олоp јаантайын ондый. Жуликтердег коркыгылап турган болгодый.

— Бараак — деп, Авсенеv Лешканың кыбы јаар ууланды. — Ого келеле, Лешка Романовскаяда болгонын куучындады. Јетирүни угала, канай сүүнгенин айтты.

— Ол јакшы — деп, Авсенеv алакандарын јыжыштырды. — А керек качан?

— Керек керегинде меге не де айтпаган. А кандый керек?

— Кандый бир сурак болгон болор бо деп турбай.

Авсенеv та нени де айдарда, Лешка ондободы. Байла, Романовскаяның эдерге јаткан керегин айтпаска сананган болгодый. Оноң эмеш манзаарып турала, айтты:

— Ондо сеге беретен акча бар деген. Уч јүс салковойды ал. Ондо акча арткан бедиди?

— Уч јүс ле кире.

— Онызы сенийи. Акчага ачаптанбас келин эмтир. Кийинде оноң көп берер.

— Сеге де көп једижер — деп, Алексей кородоп айтты.

Эртен тура курсак белетеп турарда, Виктор Петрович телефон сокты.

Јирме минуттың бажында Алексей оның кабинетинде отырған. Мында анайда ок Панов ло ағылу бөлүктинг начальниги Сосновский болгондор.

— Алексей, сен ижинге барзан ла магазинниг заведующийи Яковлевке заявление бичи. Оны Авсенеvтинг көзинче бер — деп, Бобров јуун башталгалакта айтты.

— Заявлениени не деп бичийтем?

— Отпуска керегинде. Эки күнге суран. Рабфакка үренерге турум де.

— Чын ба? Рабфак ачылып жаткан ба? — Алексей сүүне берди.

— Чын. Же сенин рабфагың өскө болор. Пановло кожо операцияга барарың.

— Кем жок — деп, сүүнип калган отырған Панов жаар көрди. — «Айылчылар» келип жаткан болбайдар?

— Айылчылар. Сенин задачан Романовскаяны көс албай шиндеери. Оның кажы ла алтамын.

— Јарт, Виктор Петрович.

— Романовская бойының айылчыларының чырайын көрбөгөн дө болордон айабас. Бистинг шүүлтебисле болзо, оморды Романовскаяны јакшы билер кижн уйдежер — деп, Сосновский айтты. Бобров Алексей јаар көрди.

— Бойынның задачангы ондодын ба?

— Ондодым. Уйдежетен кижини таап, оның тыш бүдүмин эске алынып алар.

— Јөптөжип алдыс па — деп, Бобров јуунды јапты.

— Керде-марда Јаковлев — деп айдарга јадарда, Панов оны токтодоло айтты:

— Барак. Јаковлев ончозын билер. Пиротехниктер. Бомба эдер ой јеткен болгодый. Керекти де билер тағмалар болгодый. Кулакты сергелег тудар керек, Алексей. Же санааркаба, биске болужатан улус бар.

Алексей конторазына солусактап калган кирди.

— Нөкөр Јаковлев, газеттен кычырдаар ба? — деп, бозогонь алтап јадып кыйгырды.

— Не? Ондо не болгон? — деп, Авсенеv чочый берди. Алексей оны көрбөчн болуп, заведующийдин столының үстине газетин јайа салып кычырды.

— Рабфакка кычыргылап јат. Ого үренетен улус јууп турган эмтир.

Јаковлев нени де айтпай, столының үстинде јаткан газетти туура јылдырды.

— Сеге не керек болды?

— Уренер күүним бар. Эки күнге отпуск беригер, документтер белетеп табыштыратам.

Јаковлев нени де айтпай столынан өрө турала, каруулдын начальнигине телефон сокты. Айалга керегинде куучындайла, айтты:

— Мен түште иштейле, түниле каруулчык болуп албазым. Эйе, эйе. Же јакшы.

Ойто келеле, Алексейге айтты: «Заявленийенди бичи».

Соок күн болгон. Эрте де болзо, базарда улус жык толо. Деремнелерден базарга келген улустардын чанактары чакырайт, церквелердин шаңдары шаңырайт.

Фабрикада иштеп тургандар чылап кийинип алган Лешка баратты. Тере тонынын өмүрүнөн жаказын торко учукла жарандыра шабылап койгон чамча көрүнөт. Литкези жаар келтейте кийип алган кепказынын алдынан быяраш ак чачы салкынга элбиреп турды.

Таарда куурып койгон күнкузук садып отырган эмегеннин жанына басып келеле, сурады:

— Бу не үрөн?

— Амзап көр, жинт. Амтанына чыдашпай, тилинги кожо ажырып ий калды — деп, эмеген сүүнип кокырлады.

— Же, өткүрө мактабагар. Бооктып калган неме туру ине. Же канайдар, албаганча болбос — штанынын карманын ача тартты. — Эки стаканды урыгар.

— Бу городтын улузы сан башка. Алмарда жаткан кургак күнкузук канай бооктыды деер. Жаска да жетире жатса алдырбас. Бүдүмнги көрзөм, керсү жинт болгодый эмтиринг. А сан тескери неме куучындап жадын.

Лешка күлүмзиренеле, бойынын жолыла барды. Ол үч терек жаар бараткан болгон. Эртен операция болотон, ол ондо керечи эмес, бойы туружар.

Пановтын жетирузинен

«...Айылчылар жерине жетирилген. Олорды уткыыр тушта Сокол бир кижиге аяру эткен. Вагонноң ол келген улуска кожо чыккан. Перрондо ары-бери басып, келген улуска кандый да аяру этпей, жаңыс ла Романовскаяга туйказынан аяру эткен. Романовская да ол кижиден көс албай турганын Сокол сескен. Ол кижин онон ары нени-нени эдер бе деп сакыганыс. Же Романовскаянын чочыдылу көзин көрөлө, нени де этпеген, таңкылайла, серенкезин будынын алдына таштап ийеле, жүре берген. Романовская жаан айылчыларына сүүнип турганын көргүзөргө ончолорун кучактай алып турган. Ол сан башка пассажирдин тыш бүдүмин Сокол мынайда жартап жат: алтан јашка јууктап калган чон, бек карган, тумчугу таркаттын тумчугу ошкош јалбак, кабактары койу, көстөри омок то, курч та. Саалду, азу саалы украин улустын саалы чылап, сан төмөн салактап калган. Пальтозы боро, шляпазы фетровый, күренг. Вокзал жаар жаан эмес чемоданду барган. Байла, Харьков жаар баратан поездти сакырга турган болор. Соколды арттырып койгом. Онын кийинде «куйрук» бар ба, јок по — көрзин деп».

Уурчылар ла жүзүн-базын балыр жүрүмдү улустар жуулып турган жерлерди жоголторы жанынан өткүргөн операция сүрекей жакшы өткөн. Юдинди тудуп алгандар. Романовская коркышту сандыраган. Онын сандыраары да жолду. Шуркага ижемжи жаан болгон. Кийинде көрөр болзо, Шурка партиянын областной комитетине бомба таштайтан, баштапкы качыны Варейкисти өлтүрөтөн болуптыр.

«Юдин айтпас па, айса бастыра керекти жартап берер бе? — деген сурак Романовскаяны кыйнап турган. — Айса болзо, чекистердин келерин сагыбай, жажынар?»

Оны Панов токынаткан. Юдинди арестовать эткенин каткымчылу куучындаган.

— Менде Упряжкин деп таныш милиционер бар. Ол Шурка жадып турган жерден. Оны ол ло түймеендү тунде баржадан кирпичтер уурдап, кемге де садарга жадарда туткулаган болуптыр. Та канай, канай ол тунге келишкен.

Романовская түбек болорын сагыбаган. Жестянщик Гущиннин подвалында иштеп турган эки пиротехник чекистердин көс кыйбас ажарузында болгондор. Олор Панов ло Соколдын вокзалда уткыган айылчылары. Романовскаянын да кажы ла алтамы шинжүде болгон. Ончо керекти эдетен күн келген. Угрозысктын ишчилери Тамбовтын жыштарындагы эсерлердин бандазынан келген элчини тудуп алгандар. Ол Воронежтин анархисттериле колбу өткүрөргө келип жаткан болтыр.

Оперативный жуунга Бобров башкаратан опергруппанын туружаачыларын алдыргандар.

— Виктор Петрович, докладывать эдигер — деп, Алексеев жуунды баштап айтты.

— Милиция городто уурчылар, коомой керектер эдип тургандар жуулып турган жерлерди жоголтор иш өткүргөн кийинде, Романовскаянын группазы серенип, тымый берди. Бир канча күндердин туркунуна олордын айылчылары айылдарынан чыкпагандар. Же оной милиция уурчыларды ла сандыраткан деп бодойло, такып иштеп баштагандар. Бүдүмчилү улустын жетирузиле болзо, мастерскойдогы иш эмди тунге-түшке өдүп жат. Мендеш коркыш. Онын учун төс жер — мастерской деп бодоп турум.

Бобров мастерскойдо иштеп тургандарды тударында туружатар оперативный ишчилердин списогын кычырды. Романовскаяны арестовать эдерин бөлүктин начальниги бойына алды.

— Олорго Соколды кошсо кайдар — деп, Бобров Алексеев жаар көрди.

— Соколго оной каруулу операцияга туружар керек. Ол Харь-

ковко барып, Пановтын докладывать эткен кижизин танып, тудужар учурлу. Эмди ого белетензин.

Городтын үстин карануй, чочыдылу тун бүркеди. Тун ортозы јеткенинен бир час өткөн сонгында, базар јаартынаг мылтыктар аткан табыш угулды. Оног кенетийин та не де от алышты. Бир частын бажында Бобровтын кабинединин оды јарыды. Эки эр кижидиванга уур отырып, чылап калган буттарын чирей тебеле, кезек ойгө нени де айтпай отырдылар.

— Сен оны канай адып ий калдын? — деп, Бобров бажын јайкап айтты.

— Будын дөөн адарга санангам, аткалагымда отыра түшкен. А бойоор?

Оног экү каткырышты.

— Јаңыс сөслө айткажын, Романовскаянын белетеген сыйын јоголттыс. Ол такып ла куру артып калды — деп, Бобров колдонын јайа тудуп айтты. — Је барып јунунактар — бастыра бойы кара көө болуп калган тере тонын уштып, јендерин түрди. — Көзимди та канай өртөбөдим болбогой.

— Андый да болгодый болгон. Коркышту тын от алышкан. Қанай сананып турыгар, ол Винявский јазылгай не?

— Биске ого алкыш айдар керек. Шилемир террористтин огын бойына алган.

— Ол бисти ончобысты кей јаар учуртып ийерге бомбаларды аткан.

— А сен дезе мени ол тагманы не аткан деп бурулап јадын. Кенетийин Алексеев кире конды. Ол Бобровтын јетирүзин угала, экүлезин адылды.

— Улус кандый?

— Экүзи шыркалу, је јенгил. Госпитальга атандырып ийгенис.

Шак бу өйдө стенедеги частын шаңы сокты. Алексеев колындагы чазы јаар көрөлө, ончо ишчилерге айылдары јаар јанзын деп јакарды.

...Ол керегинде Лешка нени де билбес болгон. Бу өйдө ол Капанын айлында сүтту чай ичип, күндүчи өрөкөннин куучынын угуп отырған. Мындый айалгада ол нени де сананбаган.

* * *

Эртен тура јылу болгон. Алексей ижине барып јада, шуурган болот по деп сананды.

Ол бойынын салымы кечеден ала кубулып, јүрүми сыраңгай өскө јолго ууланганын билбеген.

Јаткан кыбынын эжигине Авсенево јолыкты.

— Је карын кудајга баш, мен сени база туткулап алды деп

бодогом — деп, Авсенев коркып-чочып, көстөри алырандап куучындады.

— Не болгон?

— Көп улус айдаткан. Сен канай укпаган? — Лешканын кулагына шымыранды. Оноң ийиндерин көдүрүп, коркыган кижиге берди.

— Таары керегинде билгилеп ийген болбой кайдар?

— Таары да, оноң до өскөлөри. Ол өлүм... Та нени де эдер керек.

— Бойы кандый?

— Билбезим. Жер күйүп жат. Ол өрөкөнниң планы керегинде билбей турум.

— А мен, мен нени билерим?

— Кандый да болзо, таары садып алган. Юдин ончозун айдып берген болбайдар.

— А слер? — Лешка Авсенев жаар казырланып калган көрдү. — Слер кандый да керекке уймалбаган, илинбеген аруу кижиге?

— Же бир эбеш бар ла. Андый да болзо, слерлерге көрө, мен актуга жуук кижиге. Керек коомой, Сокол. Коомой. Сен ого үзеери өскө фамилияла жүрүп жатың.

— Олор оны билер бе?

— Болзо болор, айса болзо билбес. Же андый да болзо...

— А Панов...

— Эмди тургуза не де угулбайт. Ол күлүк Романовскаяга улай ла болушкан.

— Акыраар, таары садып алатан акчаны меге слер берген эмезигер бе?

— Берерин бергем, же мениң бергенимди кем де көрбөгөн. Керек болзо жартайтан арган жок. — Авсеневтин көзи кадалгак болдо берди. «Бу шилемир кижиге кара да сананардан маат жок» — деп, Алексей серене берди. Кенетийин — звонок.

— Телефон шыңгырады ошкош — деп, бухгалтер Лешка жаар көрди.

— Мени шиндегилеп турган болбой кайсын — дейле, Лешка кыптан токыналу чыгара басты. Онын кийнинен ары өнөлөп — Авсенев. Ол бозогонын жаына тура түшти.

— Эй! — деп, Лешка телефоннын трубкасына өнөтийин деген кыйгырып турды. — Мен. Ончо неме эзен-амыр, пөкөр начальник.

Лешка Авсенев жаар сүүнчилү имдейле, трубкасын илип койды, Темиккен ээжиге аайынча Авсеневти чай ичерге кычырды.

— Жакшы — деп, онызы жөпсинди. — Мен чүрчө барала сархар экелейин.

— Менде бар, тегине барбагар.

«Көрмөс качарга турган болды, Бобровтын айтканын угуп ийди эмеш пе?» — деп, Алексейдин жүреги типилдеди.

— Слер цейлон чай сүйүтөн эдигер, оны кайнадарыс. Мен чүрчө барып суу экелейин, слер печкеге от салып жадыгар.

Лешка чайнигин тудунып алала, колодец жаар жүгүрди. Бобровтын телефон ажыра айтканы Лешканын жүрегин токынатпайт. «Акыр, ол не деп айткан эди? А, а. Кижн келер. Ого Авсенеvты табарга болушкар. Ол оны арестовать эдер. Керек болзо, болу жаар. Керек башталган, Лешка, башталган. Тырмактарын кезип баштадыс».

«Тырмактарын кезип баштадыс. — Лешка шымыранды. — Ол жакшы. Эмди көрүнип жат, ончозы жарт».

Турага келзе, Авсенеv одын ооктоп, печкеге от салып жат. Экелген чайнигин печкенин үстине тургусты.

— Же бот, эмди түрген кайнай берер. Мен түрген жүгүрүп барала, крендельдер экелейин. Чайга кожуп жийтен неме жок эмтир.

— Менин өзөгимди та не де тырмап туру — деп, Авсенеv төжин сабарыла кадады. — Санаа-күүнимнин жаманы коркыш, та нени де сезип турум. Сен жолой меге бир четушка аракы экелип бер. — Ол карманын кодорып, онон Алексейге акча алып берди.

— Слер мында чайды кайнадып отырыгар — дейле, Лешка чыга конды. Барып жадарда буттары жерге тийбей, кейле учуп бараткандый. Жолой барадала, штанынын кийин карманындагы колмылтыгын сыймап көрди. «Акыр, онын четушказын алаган немези бе?» — деп сананып, албас, аракынын магазини жабылу болгон деп мекелеерге шүүнди.

Крендельдерди алып, чичкечек кендирге буулап алды.

Ойто једип келеле, бозогодон кыйгырды:

— Керек бүтпеди. Аракынын магазини бектү болуптыр — карманын кодорып, акчазын ойто табыштырды.

— Же канайдар, анайдарда койу чай ичерис — дейле, Авсенеv колын жагыды. Лешка айылчызына чай уруп жадала, көзнөк өткүрө кандый да таныш эмес кижн көрди.

— Мында кем де базып туру — дейле, Лешка эжигин де жаппай чыга конды. — Слерге кем керек?

— Контора жаар канай кирер? — деп, таныш эмес кижн сурады.

— Бу текпишти өрө чыгыгар — деп, Лешка кол уулады. — А слерге кем керек?

— А слер кем? — деп, солун кижн удур сурады.

— Мен магазиннин каруулчыгы.

— Јарт. Меге бухгалтерле туштажар керек.

Турада оодылган шилдин табыжы угулды. Лешка ла айылчы

кайа көрдилер. Авсенеv чырайы череттий апагаш болуп калган, полдо оодылган стаканнын оодыктарын ајыктап турды.

— Авсенеv бу — дейле, Лешка штанынын кийин карманы жаар колын сунды.

Айылчы турага кире конуп, карманынан чаазын көргүсти.

— Мен ГПУ-дан. Слердин чокым адыгар, өбөкөгөр кем?

— Авсенеv Сергей Петрович — деп, онызы суудагы талдый тыркырап, сөс айдып болбой чоколдонып турды. — Мен нени эткем аайлабай турум?

— Слерди арестовать эдип јадыс, Авсенеv. Мылтык бар ба?

— Куда-ай, менде кандый мылтык келетен. Бу јастыра неме болбой — деп, Авсенеv аргазын таппай, Алексей јаар көрди.

— Нөкөр каруулчык, тинтип көригер!

— Јарт! Кажы, гражданин Авсенеv, кармандарыгарды антарып ийигер.

Алексей алаатып калган Авсенеvти түрген тинтип ийди.

— Озо базыгар. Ондо барала, аайлажып ийерис — деп, ГПУ-нын ишчизи кату эрмектенди.

Коридорго чыгала, араай айтты:

— Эки частын бажында Бобровто бол.

Алексей көзиле имдеп, кайкап турган кижии боло берди:

— Нени эткен учун бу кижини апаратканыгар? Јобош ло кижии болгон эди.

— Мындыј јобошторды бис билерис — деп, ол кижии Авсенеv-ко айтты. — Откүре мендебегер, гражданин. Оройтыбазыгар. Экү коштой, эптү-јөптү улус болуп барарыс.

Лешка сүүнгенине «ура-а!» деп, кыйгырып ий калды. Чамчазын уштып таштайла, соок суула јунунарга колодец јаар јүгүрди.

Јунунала ойто келип јада, Јаковлевке туштады. Магазиннин заведующийи, алдындагызы чылап ок, јараштыра кийинип алган. кандый да чочыду јок токыналу чырайлу айтты:

— Сокол, бу канай турганаар? Чемет оорула оорыырга турган болдыгар, Авсенеvти көрдигер бе?

— Көргөм, оны апарган.

— Кем апарган, кайдөөн?

— Кайдөөн деер, ГПУ дөөн.

— А-а, — дейле, Јаковлев нени де айтпай текпишти өрө чыкты.

Алексей түрген кийинеле, Бобровко мендеди.

...Виктор Петровичтин чырайы соок эмтир. Лешканы көрүп ийеле, диван јаар бажыла кекиди.

— Отыр, Алексей, мында түрген эдип ијетен неме бар.

Лешка диванга отырып алды.

— Је керек кандый болуп туруу? — Бобров та нени де бичип тура-сурады.

— Келдим. Алдырган бедигер?

— Эйе, эйе, Леша, эбеш отыр.

«Бу Бобровтын чырайы качан сүүнчилү болор? Мындый ош-түлөрдүн уйазын тоскырала сүүнбей турганда — деп, Лешка саянанды. Онон чочый берди. — АЙСА болзо энг учурлулары качкылай берген? Операция учына жетпеген болор бо?»

Лешка Бобровты аяктап көрүп отырала, энчикпей сурады:

— Виктор Петрович, ол кайракандарды ончозын туткулап алдыгар ба?

— Тазылыла катый.

— Же карын — Лешка үшкүрди. — Мен керек учына жетире бүтпеген болор деп санангам. — Онон база эбеш унчукпай отырала, кошты. — Мени та ненин де учун кожо албагандар.

Бобров бичижин токтодоп, Лешка жаар көрди:

— Нени айттын? А-а, операцияга турушпаганыңды сурап жаткан турун ине. Албаган, анайдарда, кандый бир шылтак болгон. — Онон столдын үстиндеги чаазындарын мендештү жууйла, папкага сугуп, эжик жаар ууланды. — Мен чүрчө оперативный бөлүккө барып келейин.

Бобров удабады. Столына отырып, Лешка жаар көзүн сыккыта көрди.

— Мында сеге комыдал келген?

— Кандый комыдал? — Лешка тура жүгүрди.

— Сеге комсомолдордун ячейказы комыдап жат. Жуундарга, диспуттарга чек жүрбей турган болуптырын.

— Ой сыраңай болбой жат. Онон башка мен күнүн ле сайын жүрүп турар эдим.

— Же, кем жок. Эмди сен бистин штатта. Общественный жүрүмнөн ырааганын учун бис бойыс бурулу. Бистин организацияга учетко туруп алгын. Онгододун ба?

— Онгододым, Виктор Петрович, слердин бөлүккө бе?

— Эйе. Сеге, Алексей, эбеш үренип алатан арга бар болзо. Сен эпчил, сүмелу кижин, же органда иштеп турган кижиге көпти билер керек.

— Мен эмди де болзо үренип барарым.

— Билерим. Же биске, Алексей, эмди база өскө ууламжыла иштээр керек.

— Мен жоп. Жангыс ла каруулчык ла эмес болзо.

— Магазин дөөн ойто барбазын. Эмди начальникке бараак.

...Николай Николаевич столдун кийнинен өрө турала, сурады:

— Сокол, слер балыктап билереер бе?

— Балыктап? — Алексей кайкай берди. — Деремненин уулчактарынан балыктап билбези табылар ба? Алдында жаантайын суудан айрылбайтам. Эмди арай эрте.

— Сен тошты ойоло балыкта. Ол — спорт. Мен Вяткада болорымда тошты ойоло, окундарды коркышту көп тудатам. — Оноң Бобров жаар сүмелү көрөлө, айтты:

— Балыктаак па, нөкөрлөр? А?

— Бисте өй... — деп, Сосновский та нени де айдарга жадарда, Алексеев колын жаңыды:

— Уйуктаар да, ажанар да өй жок деп айдарга турган болбайдарын?

— Андый болуп турган ине — деп, Бобров жөмөшти.

— Бот жакшы, бот жакшы — деп айдала, Алексеев төжиндеги карманынан час кодорды. — Так, төртөн минут. — Оноң айлан-дыра турган нөкөрлөрүн аяктады. — Төртөн минуттын бажында кийингилеп алала, мында болороор. Жарт па, нөкөрлөр?

— Жарт! Жаңыс мен балык кармактап билбезим, Николай Николаевич — деп, Сосновский айдынды. — Суу жок жерде өскөм.

— Балыктайтанында жаан чүм жок. Уренип аларын. Сокол ло мен жаар ла аярып тур.

— Мен жүрүмимде бир де катап тош ойоло балыктабагам — деп, Алексей айтты.

— Сеге ол не де эмес, түрген үрене берерин — деп, Алексеев айтты.

Оноң көрүп турар болзо, кемде де кармак жок болуптыр.

— Кармактарды шофер ло мен таап ийерис. Слердин бүдүрөтен керегеер, нөкөрлөр, жылу кийинип алары.

...Балыктап жүрүп, Алексей каруулу жакылта алган.

СЕГИЗИНЧИ БАЖАЛЫК

Харьков жаар баратан поезд жети часта атанып жаткан. Күрөң пальтолу, фетрден эткен жылу шляпалу жиит оромго чыгара базып, боро атту извозчикти көрүп ийеле, колын жаңыды. Онызы аяктап көрөлө, адынын боожозын тартып, токтодып ийди.

Жиит пальтозынын жаказын өрө көдүреле, жымжак абрага чепчек отырып алды.

— Вокзал дөөн. Мендегер — Харьковтын поездине.

Семис, ылгым ат турган ла жеринен көндүрө желе берди.

Алексей вокзалга жедип келеле, келгени учун акча төлөп, касса жаар мендеди. Толыкта жаңыс жерде жуулала турган ишмекчи уулдарга аяру этпеген. Качан Сокол олордын жаныла өдө базып оты-рарда, бирүзи удура басты.

— Леха, сен бе?

Сокол уул жаар кайкаганду көрүп турала, Санька Орловты танып ийди. Санькала экү качан да деподо комсомолдордын баштапкы жуунын өткүргендер.

— Саня, сен бе?

— А сен Леха ба айса өскө бө? Кандый да којоймнын күйүзи болуп калган болдын?

— Бу канайып турун? — деп, Алексей каткырды. — Командировкага барып жадым. Мында бир учреждениеде иштеп тургам.

— Же, жыды ба, Леха — Санька жескинчилү түкүрүп пйеле, нөкөрлөри жаар басты.

— Кайтты, Саня? Нөкөриге жолуктын ба? — жуулып калгандар электеп каткырдылар.

— Жолуктым. Качан да биске карындаш ишмекчи болгон эди, эмди кандый да бай нэпманнын күйүзи болуп калган болгодый. Көрзөгөр дө, жаранганын!

— Шляпалу!

— Байла, часту да болор.

— Садынган шилемир.

Алексей уксаачы болуп, капшайлап вокзал жаар басты. Кордогонуна ичи чымылдап турды. Вокзалдын дежурныйын таап, ого потребсоюзтын заготконторазынан алган удостоверение көргүсти. Ол командировочный улустын жаан эмес очереди жаар кол уулады. Мында Сорокинге жолукты. Экү бой-бойын билбеечи болдылар.

...Вагонго до кирип алала, кожо иштеген ишмекчи уулдардын ого өөркөгөнинне токынап отырып албай турды.

Отыратан жерин бедреп көрзө, онызы көзнөктин жанында болуптыр. Уулдардын жаман көргөн шляпазын илмекке илип койоло, көзнөктөн карап отырды. «Уулдар билген болзо... — эмеш карыктана берди. — Эйе, «Нэпманнын күйүзи», эйе!». Уулдардын айтканы каткымчылу да, ачынчылу да болгон.

Кайдан да ыраактан Бобровтын чырайы, онын жаагындагы сорбузы көрүнгендий болды.

«Мен сенен бир де жажырбай турум — жеткер жаан — деп, айтканы санаазына эбелди. — Сенин айтканын аайынча болзо, ол өскө кем де эмес — Дямин. Чынынча айткажын, Романовскаянын болушчызы Розанов. Ол жеткерлү ле күчтү өштү. Анархистердин ле немец летчиктердин школынын, чокымдап айткажын, анархистердин ле бу күр тудатан инженер-коменданттын ортодо кандый колбу тудулганын билип алар керек. Ончо айалгалар аайынча болзо, от алыштыратан немелер ол коменданттан Розанов ажыра келип жат. Ол немелер коомой болгоны керегинде өөн-бөкөн чыгарар керек. Ол от алышпай жат. Сен, Алексей террористердин бирүзи. Губкомнын качызын өлтүрөргө таштаган бомбан от алышпаган».

— Бүткей не? — Лешка серене берди. — Ол Розанов болзо, кайкабаганча калбас. Онын улустары жеткерлү керек эдип жат

ине. Мени угала, ол бскө улустары керегинде сананар, шүүр — Лешка Бобровтын айтканын катап-катап сананды.

Соколдын бүдүретен кереги жеңил керек эмес. Оны Сорокин ле Харьковтын чекисттери жомдор. Же жомолтолү, болушчыларлу да болзо, ол Дямин-Розановко киреле, оноң кайра чыкпастан да мата жок.

Алексей үшкүрди. Оны эмдиге ле ол таныш эмес пассажирле туштажатаны токынатпай турды. Воронежте туттурган террористтер керегинде жетиру уккан болзо, не болор? Ол тушта туштажу кандый айалгада одор? Андый айалгаларда не болорын ончозын ла кослө көргөндий сананып отырды.

— Ондо не болорын көрмөс тө билбес — деп, Алексей шымаранды. — Сен тон ло жаш кураан эмес инен, керектин айын ондоп ийбей.

Бойынын кылыгы сан башка болуп баратканын Алексей аяруга алды. Керек канча ла кирези уур, жеткерлү болзо, онын жылбүзи ончо кирези ок тыгып, там ла жалтанбай, коркыбай барадар.

— Кем жок — деп, бойында сананды. — Ондо көрүне берер. Шак ла ол неме болзо, удура ла барар. Бир де жалтанбас.

Вагон суу изидип турган жердин жанына токтоды. Ол жаар котелокторы, чайниктери калыражып, пассажирлер жүгүрдилер. Алеша көстин кырыла Сорокинди көрди. Сан башка этире кийинип алган, колында жаан теленир кружкалу, улустын кийинен ары баратты. «Ол жаантайын ла менин жанымда болор» — деп, Лешка сананды.

Суу изидип турган туранын жанында элес эдип эр кижичи көрүнди. Ол крандарга жуук базып келеле, вентильди ачып ийди. Алексей араайын ичкери базала, ойто тескери келди. Сорокинге учурады. Ол көзиле билдирбезинен имдеп, жаан эмес сквер жаар көргүсти. Ондо бир канча улус ары-бери баскылап турдылар. Жажытту курчу эткилеп алганын ондоп ийди. Анайдарда, эмди ончо керек оноң камаанду. Керекти баштаар керек.

Серүүн эзин согуп турган. Алексей кармандарынан неме бедреп турган кижичи болуп, колмылтыгын тонынын карманына белендеп салып алды.

Суу изидип турган жердин жанында улус көп болгон. Онын жаан эмес турачагынын сенегинин эжигин токылдатпай ла ачала, кирип барарда, ары жанындагы эжиктен орто сынду, сарызымак салду кижичи көрүнүп, баштап тарый чочыйла атпас этти. Оноң түрген санаа алынды.

— Слерге кем керек? — деп, тунгак, серемжилү үнденди.

Алексей оны танып ийди. Воронежтин вокзалына жолыккан кайракан. Алексей турага кирип, онын ээзи жаар көрбөй, туранын ичин аяктады.

— Якшынак гражданин, слердин бажыгарды үтеерге келдим. Бажыгарды! — деп кыйгырала, Алексей колмылтыгын уштып алды.

— Бу канайып турыгар, слер эзирик пе айса жүүлгек пе? Мен улус кычыарарым!

Пассажирлер көзнөкти токылдадып турдылар.

— Кайнаткан суу!

— Сууны бер!

Көзнөк токылдадып тургандардын бирүзи Сорокин эмтир.

— Багырыжып турган немелердин бакырылын изү суула жибидип ий — деп, үнин эбеш жабызада айтты. — Слерге Ганнадан эзен.

Айылдын эезинин көстөри чагылыжып, чырайы кызара берди.

— Капшай улуска сууны божот! — деп, Алексей такып кыйгырды. — Мен мендеп турум, капшай куучындажар керек.

Онызы унчукпай чыга конды. «Ол, ол, ол!» — деп, Алексейдин жүреги типилдейт. Жалтанатан неме жок. Уулдар жанында.

Вокзалдын жанындагы шаңнын эки катап өткүн үни угулды. Улус вагондор жаар күркүрөп барды. Алексей столдын жанындагы отыргышка отырала, стенелер жаар соок көрүп отырды. Он колунда колмылтык. Эң ле учурлу неме — эс алдырбас керек. Удурлажар ла.

Эжик араай ачылды. Алексей көрзө, байагы кижин атыланып калган турды.

— Бу кандый меке-төгүн. Слер кем? Кайдан? Кандый Ганна керегинде куучындап турыгар? — деп, коронын көксине бадырып болбой айтты.

Алексей колмылтыгын столго сүстүреле, айтты:

— Отыр, күлүк. Сенин кержендеп турганыңа түкүрүп берейин. — Онон тура жүгүрди. — Сен, ийт, бисти жеткерге ийде салып турган ба? Сеге ондый жанды кем берген, а? Мен сурап турум?

— Арай, арай. Не керек, жазап айт — көзи кыландап, эжик жаар көрди.

— Кандый запалдар берген?

— Бу канайып турыгар, кудайым үстимде туру, мен кандый да запал көрбөдим!

— А-а! Сен нени де билбезин. Сенин от алышпас бомбанды таштап, жеткерге илинип турган кижин мен билетен турум ине? Ол запалдарды биске кем берген? Сенин уулдарың эмес пе?

Туранын эезинин чырайы кажайып, сол жанындагы жаагы тартылыжа берди.

— Жүзүн-базын жүүлгексү неме айтпагар, жүреер мынаң ары!

— Мекеленбе! — деп, Алексей онын куучынын үзе сокты. — Пиротехниктерле кожо келереерде, Ганна Михайловнала кожо

Воронежтин вокзалынын перронунда турганымды көрбөгөн бедигер. Онон слер немец көрмөслө эш немеге жарабас запалдар ийгенигер.

Туранын ээзи стенеде илип койгон коларткышты алып, терлеп калган жүзин арчыды. Онон чагы чыгып калгандый отыргышка уур отыра берди.

— Куда-ай, оныла не болгон? Жажытты не жоголткон?

Алексей өрө турды.

— Байадан бери онойдор керек болгон. Слердин жажыдыгарды көрмөс алзын. Эдер керек, а слер десе жажынгылап отыргылап жадыгар. Бис жөптөшкөнис...

— Бис дегени кемдер?

— Организациянын жуучыл төзөлгөзи.

— Нени эдерге жөйтөшкөнигер?

— Слер тургуза ла жастырагарды түзедер учурлу. Онон башка башчыгарды ла слерди жок эдип саларыс.

— Же коркыдыжыгар жетти — деп, эжиктин кийнинде тибиртти угуп ийеле айтты. — Жүреер мынан ары!

Алексей колмылтыгын уулай тудуп алала, тескерлеп, эжик жаар болды. Турага гражданский кийимдү үч кижиге кире кондылар.

— Ол — деп айдала, Алексей чыга конды. Олор Харьковтын ГПУ-зынын ишчилери болгондор.

Перронго чыгала, Сорокинге жолукты.

— Вокзалдын ары жанында Галя сени сакып жат. Бу минуттан ары сен онын башкартузында. Он бир часта туштажарыс.

— Жарт. А Галя дегени...

— Бистин нөкөрис.

Вокзалдын ары жанындагы кичинек площадьта фонарьлар өчөмик күйет. Жорыктагылап турган улус жык толо.

Алексей аяктанып турды. Ого берет, жеңил пальто кийип алган кыс жууктай базып келгенин көрбөгөн.

— Жакшылар ба — деп айдала, колын сунды. — Галя. Нөкөр Сокол, чын ба?

— Андый. А слер Галя?

— Чын — Онон шымыранып айтты. — Мени колтыктай тудуп алыгар, бараак. Туку ол сквердин жанында бисти сакыгылап жат. — Онон каткыраала айтты: «Потребкооперациянын заготконторазынын уполномоченныйы».

— Командировочный удостоверениеди көргүзейин бе?

— Гостиницада. Прописка этсегер.

— Бис гостиница барып жадыс па?

— Эйе.

Харьков Алексейге бүркүк, соок билдирди. Кайдан да ыш, база кандый да жыт жытанат. Жолдорун болчок таштар салып эткен.

— Једип келдис, гостинница бу! — кыс жаан көзнөктөрлү, жабызак тура жаар көргүсти.

— Бу жаар ба?

— Жакару андый болгон. Тагынан јадатан кып белетеп койгон. Слерди Иван Иванович уткып алар. Ары-бери кайдөөн дө баспазын деп айдышкан.

«Мени каруулдарга турган улус па? — деп сананды. — Ајса болзо, онызы керек. Оны Сорокиннен угар».

Олор телкем вестибюльга кирдилер. Гостинницада јадып турган бир канча улус стенени кыйкада тургускан отыргыштарга отыргылап алган табылу куучындашкылайт.

Ыраактагы креслодон чон бүдүмдү, азу саалду кижии өрө туруп, олор экүге удур басты.

— Је карын келдигер, сакылта тыг болды — деп, байагы кижии койу үниле айтты.

— Поезд, Иван Иванович, бүдүн јарым час оройтып келген.

— Онойып качажа беретен эмей. Је кем јок — деп, Алексејле колдон тудужып эзендешти. — Ончо неме белен, Петр Степанович, амырагар.

Администратор жаар көрөрдө, Иван Иванович айтты:

— Командировочныйыгарды беригер, мен ончо керекти аайлап ийейин.

Номер бай болуптыр. Јымжак диван, кресло, пружиналу орын, жаан күскү, керек дезе тумбочканын үстинде телефон.

Иван Иванович айылдын эзиндий креслого отырып, танкызын буртылдада тарта берди. Эжиктин јанында турган Галяга айтты:

— Алкыш болзын, Галя. Сен бойыннын бүдүретен керегинди эдип салдын.

— Јанарга јараар ба?

— Эмди јан.

— Келер туштажуга јетире јакшы болзын — дейле, Алексејге колын сунды.

— Јакшы болзын, Галя!

Иван Иванович Алексејдин јардына таптап айтты:

— Рестораннан баштаак.

Олор жаан чечектин јанында столго отырдылар. Зал жаан болуптыр. Музыканттар ойноорго белетенгилейт. Столдордын талортозы куру.

Иван Иванович менюны алып, түрген кычырып көрөлө, Алексејден нени јирге сүүп јадын деп сурады.

— Мере не де болзо кем јок, јангыс көп лө ток болзын.

— Куштын эди јараар ба?

— Көрмөс, баалу танма болбой кайсын?

— А сыра?

— Ичер күүним жок. Чай керек.

— Слерге булочкалу чай, меге эки кружка сыра — дейле, официантты сабарыла имдеп алдыртты.

Усти көбүктелип калган сыраны ичип, Алексейден сурады:

— Ол бөрү сени бойынын кижизи деп бододы ба?

— Жок, провокатор, шизофреник деп айткан.

Иван Иванович каткырды.

— Ол артык нени эдеген эди. Чындап, сен Сорокинле кожо келдин бе?

— Эйе.

— Ол мында узак иштеген, онон слер жаар ийгендер. Жаан ченемелдүү чекист. Сен ырысту эмтирин. Онон көп немеге үренерин.

— Он бирде келер болгон.

— Менин база ого жолыгар күүним бар. Онын номери одоштой.

— Јаңыс та кыпка јатса кем жок болгон — деп, Алексей айтты.

— Јарабас — деп, Иван Иванович экинчи кружкадагы сыразын үзе ичип айтты.

Куштын эди сүрекей амтанду болгон. Лешка алдында мындый курсак јиген эмес, онын жүзүн-базын кошмокторын ылгаштырып албай коркышту болды.

Алексей ле Иван Иванович ажанып алала, жаңы ла туруп барарга јадарда, эжиктег көп таныш эмес улустарла кожо Сорокин кирди. Ол јараш боро костюмду, кара галстукту, сүттий ак чамчалу болуптыр. «Коркышту түрген эмтир — деп, Алексей саянанды. — Мындый белен качан, кайда кийинип ийди болбогой?» Сорокиннинг чырайы соок, ак болуптыр. Оны көрбөлө, Алешанын жүрегинин согулузы түргендей берди. Та не де болгон.

Алексей ле Иван Ивановичти ыраактан көрүп ийеле, нөкөрлөрине та нени де айтты, онон көндүрө олор экү жаар ууланды.

Бош отыргышка отырып, Иван Ивановичле имдежил јакшылажала, куру тарелкаларды көрди.

— Слер экү ажанып алганыгар ба?

— Эйе. Је слердин керектер кандый болды, јенүле уткыйтан болбайдарыс? — деп, Иван Иванович сурады.

Сорокиннинг чырайы соой берди.

— Көрмөс бисти мекелеп ийеле, «атана» берген.

Алексейдин бажынан ала будына јетире изү јайыла берди.

— Канайып «атана» берген? — бүтпей сурады.

— Көстин көскө лө «атана» берген. Тинтү эдип турарыста столында кичинек сахар јаткан. Ол оны алала, оозы жаар таштап ийген. Онон кајырт ла эдерде јерге келип түшкен.

— Цианистый калий — деп, Иван Иванович айтты. — Тинтийле нени таптыгар?

— Солун немелер көп. Эң ле учурлузы кичинек блокнот. Оңдо бичилгени ончозы жажытту. Жаңыс немец коменданттын ады чокым бичилген.

— Эмди нени эдерис — деп, Алеша жабызап калган үнле сурады.

— Нени де эмес, Леша. Жанарыс. Келген керекти бүдүрүп койгонус. Жаңыс керектин учы эбеш келишпей калды. Онын корондонып өлгөни де көп немелер керегинде айдып жат. Айлыска жанып барала, ол Тямин-Дямин нени кылынганым рапортто бичирирс. Ого үзеери, обойлордын кийиннен Розановтын паспорты, он беш фамилия бичилген список табылган.

— Кем жок эмтир — деп, Иван Иванович эбеш оморкоп айтты. — Сыра ичеринг бе?

— Жок, онын ордына стопка коньяк, коркышту арыдым. — Сорокин менюны алала, нени алдырамын көрө берди.

* * *

Бүркүк; соок күн болгон. Же Алексейге күндү, аяс деп билдирип турды.

Ол үч терек жаар канатту немедий учуп баратты. Жолой лакпага киреле, калаш, баштыкта сахар, Машага конфет садып алды.

Ором балкашту болгон. Туранын жанына жедип келеле, онын эрке көзниктөри жаар айкап, өдүгунинг балкажын арчып тургажын, эжик ачылып, оног Маша көрүнди. Ол та неге де кородоп калтыр, Алексейди көрүп ийеле, ыйлай берди.

— Не болды? — деп, Алексей ичкери базып сурады.

— Бисте түбек, Леша. Түбек!

Алексейдин эди-каны соой берди.

— Капа ба? — деп, нени де сананарын таппай, жүк арайдан сурады.

— Жок — Маша бажын жайкайт.

— Айдарда не, айтсан? Не ыйлап турун?

— Гранька.

— Гранька? — Алексей кыйгырып ийеле, Машага чурап барды. — Не болгон?

— Уур шыркалу, экинчи больницада.

— Качан шыркалаткан?

— Кече экелгендер. Мен баргам — кийдирбей жат. Операция эдетен дешкен. — Ойто ло ыйлай берди.

— Сен онын мындагызын кайдан билген?

— Оны бир кижини экелген. Ол оны жышта аргадаган болуптыр. Москвада эмес, ол такып ла жышта.

— Шырказы незинде.

— Колы калбандап турган. Кабыргазын дөөн бычакла кадан.

Алексей кысты токынадып, бойы ончо керектин аайын угарга Бобровка барарга сананды.

— Капаны сакып алаак — деп, Маша көзинин жазын арчып сурады. — Чай изидип ийейин.

Капанын келерин энчикпей сакый бердилер. Же ол до келеле, оокылу неме айтпады. Жаңыс операциянын кийинде хирургиянын сестразына жолуккам деди. Онын айтканыла чочыйтан, коркыйтан неме жок.

ТОГУЗЫНЧЫ БАЖАЛЫК

Харьковтын ГПУ-зынан Соколдын ого барала эткен кереги керегинде жетирү келген. «Алексей Сокол террористический контр-революционный организациянын анархистинин жартына чыгатын сок жаңыс чын арга тапкан — деп, ол жетирүде бичилген. — Бойун омордын эткен жастыразы учун жеткерге кирген кижиде деп көргүзип, Розановты (ол анайда ок Дямин, Тямин) ого бүттирип ийген. Лиит чекист Алексей Сокол коркышту чокым психологический кайу өткүргөн. Бистин шүүлтеле болзо, оны кайралдаар керек».

Онон ары ол жетирүде Розановтон табылган список аайынча бир канча улус тутканы керегинде бичилген. Же көбизин бедрегилеп жат. Ол тоодо, алдындагы штабротмистр Болговты, кааннын черүзинин поручиги Иванцовты, петлюровец Онищенконы, шуковец Свирчевскийди.

Сорокин ле Соколдын рапортторун, Харьковтон келген жетируни кычырала, Алексеев Бобровты бойына алдырды.

— Мен ого сүүнип турум. Мынан жакшы чекист болотон эмитир — деп, Алексеев Соколдын бичиген рапорттын онын алды жаар жылдырды.

— База бойы ошкош неден де тура калбас, сүмелү өштүгө урныкпаза жакшы туру.

— Андый, андый Же баштапкы керек бүткен. Онын учун, Виктор Петрович, приказ бичип жадым. Жакаруны сүрекей жакшы бүдүргени учун быйанду сөс лө бир неделенин отпуску. Жараар ба?

— Жараар.

— Приказты ончо ишчилердин алдына кычыраар.

— Жарт.

— Эмди эн ле учурлу керек керегинде — Алексеев столынан папирос алып, таңкы тартты. — Виктор Петрович, кулактардын бандазыла тартыжу кандый өдүп жат, куучындагар.

— Кулактардын бандалары эмдиге бириккилебеген. Совет

җанды туш-тууразынан чагып турарда җакшы болуп турган ошкош. Откөн үч кўннинг туркунына он сегис совет активист ле төрт милиционер өлтүрткен.

— Куучында җаңы бандалар табылып турганы җарталган.

— Кемдердин? — деп, Алексеев түрген сурады.

— Болгов.

— Харьковтын чекисттери ол керегинде бичигиледи эмеш пе?

— Ол до болордон айабас. Казактардын офицери.

— База.

— Уразов табылды. Эмди тургуза ол кем болгонын җартына чыккалагыс.

— Ончозы?

— Сегис банда. Оокторы база бар. Ого үзеери тегин де бандиттер, уурчылар җажынып жүрүп, толыктан райкомдордын уполномоченыйларыны адып тургандар.

— Кезикте ол улус җеткерди бойлоры эткилеп җат — деп, Алексеев эрмекке киришти.

— Ондый эп-аргала крестьяндарла иштеерге җарабас — деп, Бобров база җаратпады. — Крестьяндарды җиткелеринен тудуп алала, сүүртеп экелгилеп турганын база коллективный хозяйство учурлалган кычыру деп айдар ба? Ол җастыра. Слер, Николай Николаевич, ол керекти губпарткомго кезем айтсагар.

— Сенин шүүлтегле болзо, бюронын члендери оны көрбөй, билбей турган болор деп пе?

— Мен андый, кўн тескери патриотизм учун кезик җербойындагы башкараачыларды кату каруузына тургузар эдим — деп, Бобров чугулданды.

— Эх, Виктор Петрович, андый кезедөле олордын политический билгирин көдүрип ийер болорым деп бодоп турун ба? Олор политический билгири уйан учун андый җастыралар эдип җат. Олор ончолоры Совет җаң учун чындык улус. Мындый айалгадан губпарткомдо до чочып турулар. Партийный мобилизация җарлалган. Райондордо милициянын отрядтарына бойлоры күүнзеген улус кожулган. Биске де ижисти тыңыдар керек. Слерде, Виктор Петрович, шүүлте бар ба?

— Бар, Николай Николаевич. Бир операциянын планын тургузып җадыс.

— Җакшы. Ончо җанынан сананып көригер.

Бобров ол керегинде көп сананган. Онын шүүлтезиле болзо, Болговтын бандазына киж ийер керек. Же оны канай ийер. Болгов бандазына улусты бойы талдап алып турган. Җажы ла җаңы киж и серемжилү. Ого үзеери Болгов бойы контрразведкалу. Қайда ла онын бойынын улусты бар. Банданын турлузы городтон ыраак жок, же чек тутуртпай җат.

Лешка Бобровтон чек айрылбай турды. Онызы амырайтан ойинде амырабай турун деп кородойт.

— Сен деремнеге барала, балыктап-эштеп амыразан, уул.

— Гранькага туштабай кайдөөн дө барбазым — деп, онызы мойношты.

Төртинчи күнде Бобров жүк арайдаг врачтарла жөптөжип, олоор экүни жолыгыштырар жөп алды.

— Бар, божодор болдылар.

Алексей эжик жаар жүгүрди.

— Акыр, сениле кожо кижжи барар. Ол оны аргадаган кижжи болор.

Кайдөөн дө телефондойло, айтты:

— Карпухин слерде бе? Эйе, эйе, Петр Гурьянович. Мен жаар келзин.

Виктор Петрович Болговтын бандазына баратан контрразведчикти таап алган. Же ол кижини ийерге чокым легенда керек. Ол жогынан не де болбос.

Бир недеде мынанг озо Панинский райондо кандый да жарты жок банда магазин тоногон.

— Канайып жарты жок болотон? — деп, Бобров шингжүнн материалдарын көрүп отырала кайкады. — Ондо Болговтын бандазы болгон жок по. Эмди база өскө банда табылган ба?

— Тудуп алган улузус бисте Болговтын бандазыла кандый да колбу жок дешкен — деп, следователь айтты.

— Кем жок, олоорло мен бойым эрмектежип көрөйин.

Учинчи шылу тушта магазин тоногондордын бирүзи, Прохор Фетисов мен ол бандадан деп жажыдын ачкан. Шак бу учурал легенда тургузар арга берген.

Бобровтын кабинетине төртөн жаштан эмеш ажып жүрген эр кижжи кирип келди. Сүрүк тонду, кубанка бөрүктү, военный бүүдүмдү.

— Бу кижжи Петр Гурьянович болор — деп, Бобров ол кижжини Соколло таныштырды. — Бу дезе, бистинг ишчи Алексей Сокол. Таныжыгар, Петр Гурьянович.

— Эмди таныш болорыс — деп, Петр күлүмзиренип, Алексейге колын сунды. — Слер керегинде Евграф көп куучындаган.

— Слер Гранькала кожо бо?

— Кожо.

Карпухин ле Сокол кабинеттен чыгып, больница жаар бардылар.

— Слердин өбөкөгөрди мен качан да уккам — деп, Алексей жолой барадала, айтты.

Қарпухиннинг кӱстӱри суркуража берди.

— Эске алын!

Сокол мандайын чыйрыйтып санана берди.

— Санаама чек эбелбейт.

— Болужып берейин. Отрядла Ветловкада болгон бединг?

— Ветловкада? — Сокол Қарпухин жаар лаптап кӱрди. — Санаама кирип келди! — сӱӱнгенине тизезине тажынып ийди. — Елена... Анфиса чын эмеш пе?

— Ол, ол, бойы. Ол јӱрӱмнинг историязы жаан.

— Кандый история?

— Бу сениле коштой отырған Петр Гурьяновичтинг, Георгийдинг ордендерининг кавалери, Совет жанга бӱркӱгӱн кайраканныг.

— Гранькала кажыга тушташканыгарды, кандый керекте болгоныгарды куучындагар?

— Эмди ол јажыт эмес, бош ӱйдӱ айдарым. Больницага једип келдис.

Јаан чеденнинг ичинде эки этаж узун тура туру. Ого киргилеп келерде, удур ак халатту, бийик сынду ӱй кижиге келди.

— Керек мындыг, нӱкӱрлӱр. Ӯч минут, оног бир де секунд ашпазын. Оору кижиге кунукадый нени де айтпагар. Халаттар бу.

Олор жаан эмес палатага кирип келдилер. Ондо сок жангыс орын туру, јаткан кижининг бажын ӱзе тангып салган, жангыс ла кӱстӱри карарат.

Алексей Капа ла Машадаг эзен айтты.

— Маша ыйлап јат. Эбеш ондолзон келер.

Гранька кӱзиле кӱлӱмзиренди. Оног Петр жаар кунукаканду кӱрди. Петр ондоп ийди.

— Эмди бойымнынг Анфисамга барарым. Эрте҅ ле барарым. Сен капшай јазыл.

Гранька јӱпсинип кӱзин јумды.

Дежурный врач эжикти тоқылдатты.

— Мен отпуск алгам, эмди деремне барарым — деп, Алексей эжик жаар барып јада айтты.

Петр Қарпухиннинг куучынынан

Таадам санаама кирип турат, ол јинт тушта ат уурдайтан кижиге болгон деген. Энем санаама кирбейт, айылдын ээзи жаанам болгон. Ол качан да тегин отырбас, анчада ла неме тударын сӱӱр кижиге. Бир кӱрзӱн, куштарга уја эдип јадар, оног чочконын уја-зына кирип калган иштенип турар. Эдер неме чек табылбаза, эр улуска мылчаны бустурала, ӱскӱ јерге кӱчӱрип туттурар. Мен билеримде туранын сенегин ӱч катап бузуп жангырткандар. Мылча

дезе, чеденниг ончо толыктарын керийле, учында эскидеги јерине келген.

Таадам аттар сүүйген. Мени атка минерге беш јаштан ала үретен. Таадам бөккө кижиге болгон. Баатырдын өлүмиле өлгөн. Неделениг ортозында мылчага от салдырган. Бойы дезе узанатан таскагына барып, өлзө оны жууйтан кайырчагын эткен. Јаанам, сыйным ла мен ыйлашканыс. Ол нени де айтпаган. Су-кадык ла иштеген. Мылчанын оды коккончо кайырчагын эдип, оног јунунган. Мылчадан келеле, агаш орынына јаткан ла бойынча божой берген.

Мен јиит тужымда омок болгом. Кижини жуу башталар ла алдында алгам. Јакшы јатканыс. Сыйным Ленка да чыдай берген.

Фронтто кайучыл болгом. Тылдан эки офицер тудуп экелгем. Бир катап нөкөримле экү немецтердин бүткүл взводын олјолоп алганым. Онын кийинде штабс-капитанды өлүмнөң аргадап алгам. Ол учун Георгийдин ордендериле кайралдаткам. Качан гражданский жуу башталарда солдаттардын комитедине де тудулгам. Бис Керенскийдин агитаторлорын кышкыда суалгыш төөн таштап туратаныс. Учында шыркататкам. 1918 јылдын май айына јетире Вяткада эмденгем. Коркышту јаныксап туратам. Јанатан јолым коркышту узак болгон. Онын учына једерге поездле, абрала, көп саба јолды јойу өдөргө келишкен.

Айылга јанып келер болзо, эки јан болуптыр. Бирүзи совдеп, а экинчизи азийгы. Баштапкы јан јенү де алган болзо, экинчизинин күчи тың.

Јас келди. Алмарда үрен эдетен ажым јок. Ончо Георгийлеримди тагынып алала, совдепке бардым. Ондо жуулган кайрактар каткы эттилер.

— Герой! Мыныгды не тагынып алган? Каан учун каныгды агыскаң ба? Эмди оныга бар. Бого не келген.

Көрмөстөр айгырлар чылап киштегилеп турдылар, а мен дезе, коронимды бадырып болбой тыркыража бердим.

— Мен каанды көрбөгөм. Канымды Россияны немецтерден корулап төккөм — деп кыйгырдым.

Керекке де албагандар.

Ол ло күннөң ары аракыдап баштагам. «Канымды нениг учун төккөм? Нениг учун?» — деп, туштаган ла кижини чалчып туратам.

Бир катап меге Пронька Латкин јолыкты. Ол эки карындашту. Јурттын талортозы төрөгөни. Бай јаткан улус.

Эзирик барадарымда мени бричкасына отыргызала, айлы јаар апарган.

— Бис геройлорды ундыбай јадыс. Јуунын түбегин бойымнын көзимле көргөм. Уренди менен ал. Канча кирези керек. Одус пуд?

— Мен оны качан, канай төлөйтөм — дедим.
— Ажынды жуунатсан. Мен онон жоксырабазым.

Сүүнгениме серий де бергем.

Уйымле экү экелген ажымды үрендеп алганыс. Петров күннинг алдында, качан улус өлөң эдетен јер үлешкилеп турарда, такып ла Пронькага јолыктым. Бу тушта ол мени адазынын айлына апарган. Ого барала, мөттөң ачиткан сыра ичип, совдептин ишчилери керегинде куучындашканыс. Пасханын кийнинде учурал болуп, поскойтоннын јанына совдептин председателине јолыктым.

— Сен менин болушчыларымга каткы эткен учун өөркөбө — деп сурады. — Ол тушта мен ондо јок болгом.

— Сенин болушчыларын јакшы эмтир — деп айттым. — Олор коммунисттер болбой кайсын.

— Партийный эмес. Је олордын күчи јаан.

— Је јоктулардын күчин билбайдайын. Олор оңчолоры кулактардын тоскуурларын јалагылап јат.

Председатель үшкүреле айтты:

— Мен ишмекчи кижии бого партиянын јакарузыла келгем. Көп немелерди билбей јадым. Сендий күчтү, албаты ортодо тоомјылу улус јаңы јанган туура болбой болушкан болзо, не аайлу јакшы болбос.

Мен ого бүткөм, болужарга санангам. Је качан покосты үлежер тушта Прокопий бастыразын мекелеп, бойына јакшы јерлерди алала, биске — јоктуларга сас јерлер берген. Онын ачузын база ла совдепке түжүргөм. Ох, ол тушта мен кандый тенек, сокор болгом, эмди санангамда кайкайдым. Качан ағаш аразында бандиттер табылып, совдептин ишчилерин менин көзимче үлдүле чаап өлтүргөн кийнинде санаам јаңы кирген.

* * *

Алексей ле Петр Карпухин городты керип, кере түжиле кожо болгондор. Аштайла, столовыйга кирдилер.

— Слер Гранькала канай тушташканыгар? — деп, Лешка куучынды онон ары көндүктирерге сурады. Тарааннын кашазын јаан, јаан калбактап јип, јилбилү куучын угарга энчикпей турды.

— ГПУ-га алдырала, бойыннын јастыранды керекле, айса болзо канынгла түзедер күүнниң бар ба деп сурагандар. Болуш керек болуп турганын оңдогом. Бот ол ло тушта экү тушташканыс, танышканыс. Мен керегинде ол билетен турган. Керек дезе менин садып алган бичигимди кычырган эмтир. Ол бир, кудај керегинде бичикти.

— Уккам, Матростын бандазыла да болгон историяны билерим.

— Гранька ла мени өнөтийин Скобелевтин бандазы дөөн «качтыргандар». Жаан керек эткен улус качкан деп жар да болгон. Бис экүни «бедрегилеп» турарда, Гранька ла мен ГПУ-нын оперуполномоченныйынын айлында токыналу чайлап отыргансы. Түнде райисполкомнын эки адын «уурдайла», кача бергенис. Бистин «уурданганасты» райисполкомнын председатели ле конюх билер болгондор.

Мен Скобелевтин отрядына Ваня Бобров деп кирип алгам.

— Скобелевти тутканаар ба?

— Жүк арайдаг. Уч ай кетешкенис.

— Петр Гурьянович, эмди деремнеге барала, нени эдеригер?

— Коммуна тözөжörим. Тагынан жадыш меге жарабай жат.

Жагды бириктирер керек.

— Бистин улус такып келзин десе не деп айдарыгар?

— Качан да белен! Онойып эмди пионерлер айдатан беде? — деп каткырды.

ОНЫНЧЫ БАЖАЛЫК

Качан Алексей комсомолдын горкомынын туразынын жаныла барадарда, Наташа Ишутинага жолыгар күүни келди.

Наташанын кабинетинин эжигинде улус чогылып калтыр. Газет жаар сабарларыла уулагылап, та не де керегинде сөс блаашкылайт.

— Уйдын сүди кажы тужында деп сураза?

— Көргүзип берерим — деп, бирүзи омок айтты.

Журттарга агитбригада ийип жаткан эмтир. Наташа ончолорына жакару берип турды.

Алексей эжиктен кирип барарда, сүүне берди.

— А, Алеша! Жакшы. Келгенин жакшы. — Онон бойы такып ла ижине көчүп, Алексейди ундып ийди.

— Слер жашөскүримле иштегер. Каргандарла партийный ячейкалар иштегилеп жат. Жаңы жаркынду жүрүм керегинде жалтанбай айдар керек. Ол жүрүмге көчөргө эн ле озо көстин кара тагышкынын алар, бичик билбести жоголтор керек.

— Тяжи дегени не? — деп, бир ак чырайлу кыс сурайла, эбижоксынып кызара берди.

— Тяжи? Сеге ол не керек? — Наташа кайкап көрди.

— Базарда эр улус тяжилер бедрегилеп тапкылабай комыдагылап турган.

— Комыдагай, сенин ондо не керегин бар?

— Кижиде кайдан билер, айса болзо, бистен де озор сураардан маат жок. А бис десе каруузын жандырдан болгой, ол не болгонын да билбесиз.

Наташа нени айдарын билбей, Алексей жаар көрди.

— Аргада, Алексей. Сен, байла, билеринг. А менин санаама кирбейт.

Наташанын кабинетинде отыргандар ончолоры ла Алексей жаар көрдилер. Ол жартап берди. Абрага эки ат жегип, кош тарткан эмес, олор тяжини де кайдаг билзин.

— Эмди губпартком барарыс. А сен, Леша, бисле кожо бо? — деп, Наташа сурады.

— Мен отпускада. Же мындый өйдө ол отпуска деп немени канай өткүрерин ондобой до турум — деп, Алексей аланзыды.

— Анайдарда сен кожо барарын. Мени чүрче сагып ал. Качыга барала, айдып койойын — Наташа кабинетин сомоктоп койоло, кайдөөн дө жүгүрө берди.

Алешага байа неме сураган кыс келди.

— Алкыш болзын слерге, мен тегине ле каткы эттим а? — кызычак уйалып турды.

— Ого не уйалатан. Слер городтын улузы ине.

— Менин энем гимназиянын үредүчизи болгон. Эмди рабфакта орус тил ле литература үредет. Мен деремнеде болбогом.

— Слер нени эдерге турганыгар?

— Бис бир бригада улус кандый да деремнеге барып жадыс. Ондо ликпункт төзөөрис. Бичик кычыратан тура, библиотека ачарыс. Бисте жууп алган муннан ажыра бичиктер бар. Журт жаткандарга концерт көргүзерис.

— Кандый жакшы! — Алексей сүүне берди. — А кандый деремнеге барарыгар?

— Ундыг койдым. Наташа билер.

Наташа мандайын чырыйтала, эбеш сананды. Оног чаазынан кычыргандый айтты:

— Трехсветская деп станция, а журттын ады Красно. Темир жолдон ыраагы тогус километр.

Лешка сүүнгенине арай кыйгырып ий калбады.

— Менин төрөл журттым онын жуук жанында — бүдүн жарым ла беристе! Слер бистинг жер дөөн барып жаткан эмтиреер.

— Сен ырысту эмтиринг, Алексей. — Наташа чаканагыла оны түртүрди. — Айса болзо күүнин жок, ажындыра айт.

— Не барбайтам, мен барарым — деп, Алексей түрген айтты. — Жагыс мененг кандый үредүчи, бойымды үредер керек.

— Бистинг кемибис те үредүчи болбогон. Же керек болгондо канайдар. Бичик билбести жоголтор керек.

Губпарткомнын жаан залында жык толо улус. Табыш, чек уйда адарудый күүлеп турды. Президиумга сол жанындагы эжиктен Наташа, Степан Иванович Чугуев, база беш таныш эмес улус кирип отырдылар.

Городтын комсомолдорунунг организацияларынын чыгартылу улузынын жуунун Наташа ачып, ончолоры бут бажына турала, «Интернационалды» кожондодылар. Алексей жуиттерле кожо кожондоп, байа куучындашкан ак чырайлу кызычактан чек кӧс албай турды. Танышканы удабаган, же ол жаар кӧрӧрдӧ жуӱрегине сӱнчи толуп, кандый да эрке, кару немедий билдирет. Лешка кыстын адын да билбес.

Степан Иванович Чугуев куучын айткан кийнинде, жуиттер бригадаларга бӧлиндилер.

Сокол управлениеге келерде, карагуй кирип калган. Мындагы иш тӱнде де, тӱште де токтобойтон. Уч этаж туранын ончо кӧз-нӧктӧринен от жаркындалат. Алексей экинчи этажта Бобровтын кӧзнӧги жаар кӧрди. «Эмди ол чек амырабас. Тӱнге-тӱшке иштенер» — деп, Алексей сананды.

Дежурный Алексеиди кӧрӧлӧ, мендетти.

— Сосновскийде жуулгылап турган, капшай бар.

— Бобров ондо бо?

— Эмди тургуза бойында.

— Ого киредим. Мен отпускада.

— Ырысту эмтирин!

— Ырысту, ырысту. Мында бастыра улус тӱнге-тӱшке амыры жок иштеп јадарда, мен ырысту кижии отпускалап базып жуӱретем бе. Меге кандый да отпускаи керек жок.

Калганчы сӧзин айтканча Бобровтын кабинетине кирип келгенин јагы ондоды. Эмди сананып турар болзо, эжикти токылдатпаган болуптыр.

— Ондо не тура бердин? Кажы ла ӧйдӧ јалтанбай кире конуп келер болуп калганда, эмди не тура бердин? Чаптыгынды јетир ле.

— Мен анайдарга сананбагам, Виктор Петрович, бойым да билбей калдым. Мен отпускамнан мойноп јадым, оны айдарга келдим.

— Јакшы эмтирин. Начальниктин приказын бӱдӱрбезе, не болотон эди, билерин бе?

— Не ле, трибунал да болор.

— Је бот, сен эмди бистин штатта ишчи.

— Комсомолдордын бригадазыла кожо деремнеге барарга санангам. Степан Иванович слерле јӧптӧжип ал деген.

Бобров кабинетининг ичиле ары-бери басты. Онон та нени де сананала, кату айтты:

— Алексей, сен канча класс божоткон?

— Менин класстарым ас — деп, Алексей ујалып айтты.

— Ол кем жок, рабфакка кирерге болужатан репетитор таап алар керек.

Алексей айдар эрмек таппады.

— Сен комсомолдын горкомына барып кел. Айса болзо олор болуш эдип сеге бир бичикчи јинт көстөп берер. Ол энирдеги курска кирип үренерге болужар. Түште следовательдердин ижине болужарын, энирде үренерин. Јаандар оной айткан. Күчинг једер бе?

— Бу канайып турыгар, Виктор Петрович — Сокол сүүне берди. — Беш те рабфакка јаныс уунда үренерге једер!

— Өткүре көкибе. А сен суффикстер деп немени билеринг бе? — Бобровтын көстөри суркурап, омоксырай берди.

— Билбезим — деп, Алексей јартын айтты.

— Бот, бот. Олорго јетсен, онон ары Днепрдин чакпынына учураган немедий болорын. Грамота деп неме не болгонун ол тушта јангы ондоорын.

— Мен де болгоп көрөрим, Виктор Петрович! Айса болзо, ол суффикстерге карылып өлбөс болорым ба. Тижим курч, канай, канай ажырып ийбей, тоң ло кайткан эди. Мен суффикстерден болгой, керек болзо, ташты оодо чайнап ийерим. Сени мен деген кийнинде кижиге јенп албас не бар. Улус өлүмди де јенип туру ине.

— Је, је. Бу бош күндерде чырмай. Ондодын ба?

— Ондодым. — Алексей омок тура јүгүрүп, турадан сурт чыга конды.

Ол ло энирде Алексей јолой келип јада, Ишутиндерге кирди. Мироныч эски пыйманын чончойына тере јамачы көктөп отырды. Алексейди үнинен танып ийеле, Наташа төриндеги кып төөч кычырды.

— Бери кел. Менин бичийтен немелеримнин көби коркыш. Айса болзо, болужып ийеринг. Эртен 12 часта вокзалга јуулып, кере-јара атанып јатканыс.

Алексей бойынын келген керегин куучындады.

— Приказ, Наташа, бойынг билеринг.

— Бу сен канай турун, керек эделе, актанып турган ба? Приказ болзо приказ. Оны канайып та албазынг. Кожо барган болзо быс сүрекей јакшы болор эди. Билеринг бе, үрентени — ол коркышту јакшы неме. Мен де сеге болужар эдим, је божобой турганым коркыш, бойынг көрүп турун ине. Акыр, бир кыс бар. Онын энези оорый берген, рабфактын үредүчизи. Сен оны көргөн — Наташа куучынын онон ары көндүктирди. — Ак чырайлу, кеберкек бала, сен оныла куучындашкан јогын ба, ады-јолы — Ксения Пархоменко. Онын таайы Украинада атту-чуулу командир болгон, Александр Пархоменко. Адазы үредүчи, социал-демократ болгон ошкош эди. Јаныс сөслө айтканын, бистинг кижиге. Революцияда база турушкан.

— А ол слерле кожо барбай јаткан ба? — Алексей каруузын сакып тыныш та тынбай тура берди. «Айса болзо, ол кыс эмес...»

— Ол барарга сананган. Мен арттырып јадым. Энези јаан оору, айлында көрөр кижии јок. Ксения бойы неден де тура калбас бала. Кандый да уур-күчтен јалтанбас.

— Ол кыс үренип турган ба, айса иште бе? — Алексей билдирбезинен сурады. Бойынын жүреги токынабай типилдеп турды.

— Тогус класс божоткон. Москвага үренип барарга сананган, је барып албаган. Акча јанынан күч болгон. Эмди губпарткомнын канцеляриясында иштеп јат. Отыргышты алып отыр, не турун. Өзөргө болор эмес пе. Ручканы алып бичи.

— А бичибезе јарабас па?

— Јарабас, карындаш, јарабас. Комсомолдын губкомы эртен турага јетпей бригадалардын списогини экел деген, ого үзеери кечеги јуун керегинде јетирү база бичиир керек.

Наташанын омок, јалтанбас, кату кылык-јагы Алексейди јалтандырып туратан. Ол онон коркыш кемзинер, кезикте торт маңзаарып турар. Ондо јаан ийде-күч бар. Бир диспутта сүүш керегинде айтканы санаазына база кирди. «Айса болзо, чындык советский кыс мындый болотон бо? Қижии ле аайлабас неме. А Ксения сырангай башка».

Таңмазы кижинин сананган санаазын угуп ийген болды деп, Алексей Наташа јаар чочып көрди.

Ол өрө дө көрбөй, мендей-шиндей јетирү бичип отырды.

Мироныч кире конуп келерде, оны одоштой турган јаан күскүден көрүп ийеле, кемзинбей ле айтты:

— Ада, чаптык этпегер. Ойндо, ойндо. Ишке бастырып јадым.

Ол ыкчап, күүн-күч јок тескерлейле, эжикти јүк арайдан јапты.

— А сенин нөкөринг кайда? Узак көрүнбеди. Бисте бир де болбой јат — деп, Наташа бичижин токтотпой сурады.

Алексей сананды: «Айдар ба? Қышкырап. Меге не айтпаганыгар деп арбанар. Онын ордына мекелеер». Андый шүүлте алынала, керекке барган деп мекелеп ийди.

— Слердин ижигер јеткерлү, јалтанбас улустын ижи — деп, Наташа темдектеди. — Слер ырысту уулдар! Мени горкомго албаган болзо, андый ишке барар эдим.

Канцеляриянын ижинин чаптыгы коркыш. Иш тун ортозында јүк арайдан божоды. Наташа туруп керилди, онон эжигинде кып јаар кыйгырды:

— Ада, уйуктап јадыгар ба?

— Эйе, сениле кожо уйуктаарын — деп, Мироныч кородоп айтты. — Божоттыгар ба?

— Келеер бери, слерге удабас ишке барар керек.
— Эйе, жүгүрүп баратканым коркыш. Байадан бери белетенип алган болгом — деп чечеркеди. Же жаан удабай ла эжик ачылды. — Не болды?

— Отыр — кызы будыла отыргыш жылдырды.

— Отырдым, оной ары не?

— Иш божогонына учурлай кожондоп ийеек.

— Түк, бу сен санг башка кижини, Наталья, — деп, адазы кородоп айтты, же онын айтканынан кородогоны бир де билдирбеди.

— Кожондоок, ада, кожондоок — Наташа чурап барала, адазын кабыра кучактады. — Слер жалакай, энг ле чындык большевик.

— Түн ортозында кожондоп канай турум дейтен. Айылдаштарысты чочыдарыс, аракыдагылап туру дежер.

— Керек пе. Айдышкайла. Кандый кожонды кожондоок? Энем сүүген кожонды...

Мироныч Алексейди имдеди. Ол дезе нени эдерин сананып таппай отырды. Кожондоор деп кандый санаа бажына кирген кыс бу?

Адазын кучактап алала, эбеш жайканып, жараш үниле кожондой берди.

Мироныч база кайдөөн дө толык жар көрүп алган, койу үниле жөмөжөт.

Кожон чөрчөк жеринин кайкамчылу кужынды, жүректен жүрекке көчүп турды. Кожон кандый кайкамчылу неме! Уйеден уйеге, баладан балага көчүп, бойынын эркезин, жаражын качан да жылытпас.

Алексей бу түн ортодогы кожонды жүреги сарјудый кайылып угуп отырды. Арып-чылаганы да жылыды. Наташа байа кату, кижини тыгынып албагадый билдирген, кожонго кожо кайылып, андый ок жымжак, эрке боло берди.

— Жакшы — деп, Алексей кожоннын учына жеделе айтты.

— Адамла мен жаантайын мынай кожондоп жадыс — деп, Наташа айтты. — Же эмди, байла, жолго белетенерис, баратан жол узак.

— Андый, андый — деп айдала, адазы эжиктеги кып жар барды.

Алексей база жанарга өрө турды.

— А сен кайда барарга? Адам ишке барар, а сен? Ол адамнын орынына барып уйукта.

— Сен, Алеха, гүнде барып, тегине ле Капаны не сандырадатан? — деп, Мироныч куучынга киришти. — Көрүп турун ба, меге энемнен кандый энчү арткан? Жадып уйукта, амыра. Наталья

— А ол слерле кожо барбай јаткан ба? — Алексей каруузын сакып тыныш та тынбай тура берди. «Айса болзо, ол кыс эмес...»

— Ол барарга сананган. Мен арттырып јадым. Энези јаан оору, айлында көрөр кижн јок. Ксения бойы неден де тура калбас бала. Қандый да уур-күчтен јалтанбас.

— Ол кыс үренип турган ба, айса иште бе? — Алексей билдирбезинен сурады. Бойынын жүреги тоқынабай типилдеп турды.

— Тоғус класс божоткон. Москвага үренип барарга сананган, је барып албаган. Акча јанынан күч болгон. Эмди губпарткомнын канцеляриясында иштеп јат. Отыргышты алып отыр, не турун. Өзөргө болор эмес пе. Ручканы алып бичи.

— А бичибезе јарабас па?

— Јарабас, карындаш, јарабас. Қомсомолдын губкомы эртен турага јетпей бригадалардын списогын экел деген, ого үзеери кечегн јуун керегинде јетирү база бичиир керек.

Наташанын омок, јалтанбас, кату кылык-јаңы Алексейди јалтандырып туратан. Ол оноғ коркыш кемзинер, кезикте торт манзаарып турар. Ондо јаан ийде-күч бар. Бир диспутта сүүш керегинде айтканы санаазына база кирди. «Айса болзо, чындык советский кыс мындый болотон бо? Қижн ле аайлабас неме. А Ксения сыраңай башка».

Тағмазы кижинин сананган санаазын угуп ийген болды деп, Алексей Наташа јаар чочып көрди.

Ол өрө дө көрбөй, мендей-шиндей јетирү бичип отырды.

Мироныч кире конуп келерде, оны одоштой турган јаан күскүден көрүп ийеле, кемзинбей ле айтты:

— Ада, чаптык этпегер. Ойндо, ойндо. Ишке бастырып јадым.

Ол ыкчап, күүн-күч јок тескерлейле, эжикти јүк арайдан жапты.

— А сенин нөкөринг кайда? Узак көрүнбеди. Бисте бир де болбой јат — деп, Наташа бичижин токтотпой сурады.

Алексей сананды: «Айдар ба? Қышқырар. Меге не айтпағаныгар деп арбанар. Онын ордына мекелеер». Андый шүўлте алынала, керекке барган деп мекелеп ийди.

— Слердин ижигер јеткерлү, јалтанбас улустын ижи — деп, Наташа темдектеди. — Слер ырысту уулдар! Мени горкомго албаган болзо, андый ишке барар эдим.

Қанцеляриянын ижинин чаптыгы коркыш. Иш тун ортозында јүк арайдан божоды. Наташа туруп керилди, оноғ эжигинде кып јаар кыйгырды:

— Ада, уйуктап жадыгар ба?

— Эйе, сениле кожо уйуктаарын — деп, Мироныч кородоп айтты. — Божоттыгар ба?

— Келеер бери, слерге удабас ишке барар керек.

— Эйе, жүгүрүп баратканым коркыш. Байадаг бери белетенип алган болгом — деп чечеркеди. Же жаан удабай ла эжик ачылды. — Не болды?

— Отыр — кызы будыла отыргыш жылдырды.

— Отырдым, онон ары не?

— Иш божогонына учурлай кожондоп ийеек.

— Түк, бу сен саг башка кижги, Наталья, — деп, адазы кородоп айтты, же онын айтканынан кородогони бир де билдирбеди.

— Кожондоок, ада, кожондоок — Наташа чурап барала, адазын кабыра кучактады. — Слер жалакай, эн ле чындык большевик.

— Түн ортозында кожондоп канай турум дейтен. Айылдаштарысты чочыдарыс, аракыдагылап туру дежер.

— Керек пе. Айдышкайла. Кандый кожонды кожондоок? Энем сүүген кожонды...

Мирунч Алексейди имдеди. Ол десе нени эдерин сананып таппай отырды. Кожондоор деп кандый санаа бажына кирген кыс бу?

Адазын кучактап алала, эбеш жайканып, жараш үниле кожондой берди.

Мирунч база кайдөөн дө толык жаар көрүп алган, койу үниле жөмөжөт.

Кожон чөрчөк жеринин кайкамчылу кужындый, жүректен жүрекке көчүп турды. Кожон кандый кайкамчылу неме! Уйедег уйеге, баладан балага көчүп, бойынын эркезин, жаражын качан да жылытпас.

Алексей бу түн ортодогы кожонды жүреги сарјудый кайылып угуп отырды. Арып-чылаганы да жылыды. Наташа байа кату, кижги тыгынып албагадый билдирген, кожонгло кожо кайылып, андый ок жымжак, эрке боло берди.

— Жакшы — деп, Алексей кожоннын учына жеделе айтты.

— Адамла мен жаантайын мынай кожондоп жадыс — деп, Наташа айтты. — Же эмди, байла, јолго белетенерис, баратан јол узак.

— Андый, андый — деп айдала, адазы эжиктеги кып жаар барды.

Алексей база жанарга өрө турды.

— А сен кайда барарга? Адам ишке барар, а сен? Ол адамнын орынына барып уйукта.

— Сен, Алеха, түнде барып, тегине ле Капаны не сандырадатан? — деп, Мирунч куучынга киришти. — Көрүп турун ба, меге энемнен кандый энчү арткан? Жадып уйукта, амыра. Наталья

матрац садып алган, перинаны керексибей јат. А сен уйуктап көр, кандый эмеш.

— Бу слер канайып турыгар — деп, Алексей эрмек таппай турала айтты. Манзаарып, торт терлей берди.

Наташа каткырды.

— Ада, бу уулды көрзөгөр дө! Торт ло ўжўркеп турган кызычак чылап алаатый берди. — Онон темиккени аайынча кату эрмектенди. — Тенеер бе, Алеша. Јадып уйукта. Айса чай азып иччек пе?

Алексей мойноп ийди.

Мирунч иштенетен кийимин кийип, темир јолдын машинисттеринин јаантайын тудунып јўретен темир кайырчагын тудунып, кызын эжиктин ключин ундыбай, салатан јерине салып койсын деп јакарды.

— Ундыбазым, ада. Јакшы јўригер. Јорыктан келеле, мен јогына кунукпагар.

— Је кем јок. Қанай-кунай чыдажа берер болбойым. Сен јок болзон, Алексей де кирип-чыгып турар.

Алексей келип турар болды.

Адазын ўйдежип салала, Наташа лампанын одын өчўрип, Алексейге уйукта деп јакару берди.

«Мени торт ло кичинек бала эдип алган — деп, Алексей одеялонын алдына кирип сананды. — Наташа сан башка кыс. Адазыла экў адалу-кысту эмес, общежитиеде јаткан нөкөрлөр ошкош. Адазы јаанырқабас, балазы не ле болуп турза, јөпсиинп турар. Байла, жаңы жаң мындый болотон туру — деп сананып, төрдөги кыпта орын чакырт эдерде чочып, атпас этти. — Уулды бир де кыс жаңыскандыра кондырбас. Эртең тура мен мынан барзам, айылдаштары не деп айтпас? Оны электеердең де айабас, а ол керекке албай јат. Адазы карган большевик, онын кылыгына база јөпсинип јат. Јок, Наташа бир де кыска тўней эмес. Байла, оны алган кижиге сўрекеј јакшы болор».

Кенетийин Ксения санаазына кирди. Јўреги кайылып тургандый јымжак боло берди ошкош. «Ол, байла, мындый эмес болор. Ого өскө болуп алып кайдатан?».

Алексей Ксения керегинде канча ла кирези көп сананарда, кыс анча ок кирези кижиге тидинип албас болуп баратты. «Ол кижинин сўўген, ол јогынан јўрўп албай турган музыказы ошкош. Каткызы кандый јараш, жаңыс ла тууразынан көрўп, угуп отырмадый, көстөри јары-ык, торт ло јалбракка тўшкен чалындай. Кызыл чечектеги эртең турадагы чалын».

ОН БИРИНЧИ БАЖАЛЫК

Бу күндерде Алексейдин ижи сүрекей көптөди. Эртең тура тирге барып, управлениенин ишчилерин таңма аттырар, оңоң кружокко барар.

— Чекист мындый болор учурлу — деп, Бобров таңманы ойо-ойо адып ийеле айдар. Ол, чындап та, ары жанынан бүткен кижы. Мылтык атса, чечени коркыш, иште билгири не аайлу. Кандый ла күч керекти кузук чылап чертип турар.

Төрт часта Алексей Гранькага барып, ого солундар жетирер. Гранька жетире оңдоло берген, же андый да болзо, оны төжөктөн тургуспай тургандар. Оңдо Бобров, Алексеев бойлоры да болгон.

— Капшай бутка тур, Сочи жаар барарың, оңдо бистин аңылу санаторий бар. Оңдо жакшы эмденип аларың — деп, Алексеев айткан.

Гранька эң ле тың Машаны сакыйтан, ол күнүң ле сайын болуп турган. Маша бу күндерде кандый да жажытту-у, унчукпас болуп калган.

Эңирге Алексей анчада ла тыңыда белетенетен. Костюмын аярулу шингедер, ботинказын жылтыраганча арчыыр, оңоң күс-күнинг алдына уза-ак турала, аяктанар.

— Сен, Алеша, үредүчингди ого жүк бир катап биске көргүскен болзон а — деп, Маша каткырып турар. — Оның бүдүшбадыжы кандый не?

— Аңылу, аңылу, Машенька. Ол интеллигент — деп, Алексей кокырлап, каруузын жандырып туратан. А бойы кажы ла туштажуда жүрексиреп, маңзаарып турар. Жакаруны жалтанып туруп алар, же айткан немени ундыбас. Берген жакылтаны бүдүрерге коркышту кичеенер.

Оны Ксения да оңдоп, мактаган.

— Эне, Алеша коркышту санаалу уул. Анчада ла көргөн немезин качан да ундыбас — деп, бир катап айткан.

— Ол эске алынышты оңчо жанынан тыңыдар керек, балдар — деп, Евдокия Петровна айткан.

Ксения энези ошкош унчукпас, jobош бала, көстөри жалакай, керсү-ү.

Пархоменколордын айлында байлык библиотека бар болгон. Ксения Алексейди классиканы кычырарга үредип турган.

— Кезик улус Тургеневти ол дворянин дейле кычырбай жат. Ол жастыра. Бис оңчо классиктерди кычырар учурлу.

Классовый жанынан санангажын ол шүүлте Алексейге жарт эмес, же ол Ксенияга бүдүп, классиктерди байлаш жогынан кычырар турды.

— Качан бирде Чапаев, Пархоменко, Щорс керегинде бичик-

тер болор — деп, Ксения сананып айдатан. — Олор бистинг ой-истинг геройлары.

Ксенияла кожо болоры жилбүлү, жакшы болгон. Же ол Алексейдин билгириин байыдарга сүрекей чырмайатан. Ылам сайын диктант, сочинение бичидип турар. Диктантты Алексей кем жок бичийтен, же көп нургунында үч алып турар.

Кезикте Ксения скрипка, а Евдокия Петровна физгармония ойногылап турар. Экүлезининг чырайлары кубулып, кижн таныбас боло берер. Олор кандый да бортык немедий, бу жер үстинде шуулап жаткан жотконго та канай-канай чыдашылап турган?

ОН ЭКИНЧИ БАЖАЛЫК

Алексейди Болговтын бандазына ийер алдында Алексеевтин кабинетинде жуун эдип, легенда чүмдегендер.

— Алексей, сен бүгүнги күннен ала керектин чынын органдарга айтпаган Васька Каин — деп, жууннын председатели Алексейге колын сунды.

— Мен ол Каинге эбеш те түнгей бе? — деп, Алексей сурады.

— Сынын түнгей — деп, Бобров айтты. — Чырайы жука, тумчугу сүүри. Ол жаантайын чичкирип туратан кижн болор, карцерде соокко алдырган болгодый. Сеге база чичкирип турар керек.

— Ол кайда?

— Аңылу комиссиянын жөбиле жайымга божодылган.

— Онын нөкөрлөрине, качан бирде жолыккан улустарына туштаганы жеткерлү бе? — деп сурады.

— Ончозын аяруга алганыс. Камерада жербойынын уурчызы Яшка Щербатый ла Болговтын бандазынан келген экү болор. Олор экүни тоногон жөбжөни садып турарда тудуп алганыс.

— Болговтын коммерсантарын биске Панинский районнын Анна деп станциязынан экелгендер. Сенин задачан — олордын бүдүмжизине кирери. Камерада нени эдетенинди ажындыра сананып ал. Уурчы Мизгирьдинг керегиле таныштыарым. Ол жагыс ла уурчы эмес деп шүүлте бар. Онын учун онын керегин милиция эмес, бис көрүп жадыс.

— Анайдарда, сенин эдетен эн баштапкы керегин — Болговтын элчилериле жуук таныжып алары. Олор кандый да жуликтер эмес, Болговко мекеледип алган деремненингу уулдары болор. Женил байыыр күүндери келген — деп, Алексеев жартады.

— Жарт.

— Слерди ончогорды бир күн Панинский район дөөн шылу эдерге, керечилерге көргүзөргө айдап апарар. Жолой качарыгар. Панов ол дөөн барып жат. Ондо өдүк жамап иштеер. Колбуны ол ажыра өткүрерис. Ол сеге үзеери инструктаж өткүрер.

Алексейди ол күн айлына божотпогондор. Ого элентизи једип калган матрос кийим кийдиреле, түрмеге апаргылап койгон. Эңирде Панов келген.

— Леша, сени эбеш јурап, јарандырып койойын деп келдим.

— Канайып? — Леша оңдободы.

— Каиннинг төжинде јылағаш үй кижии тебеле апараткан мүркүт јурап койгон. Сеге андый татуировка этпегенче болбос — дейле, карманынан эки ийне, огош шилде тушь чыгарды.

— Јок, меге андый неме керек јок. Кийинде кижии улус ортозына канай јылағаштанатан, айландыра балдар да болор. Ол кижининг бастыра јүрүмине артатан неме ине, оны качан да арчып, јоголтып албазын. Онын кийинде мен комсомол. Олорго канай јартайтам.

— Керек, карындаш, керек. Болор болбос неме болгон болзо, не анайып туру деп турун. Ол јогынан сени сескилеп ийер.

Алексей кородоп, камеранын ичине ары-бери базып турды.

— Је канайдар, мүркүт болзо мүркүт болгой — колын јангып ийеле, чамчазын уштыды.

Ол кушты јурап, бүдүн јарым час түруштылар. Онын кийинде Панов бир метр кирези кайра базып алала, бойыннн јуругын шиндеп көрди.

— Чек тирү мүркүт. Онын апарып јаткан үй кижизии де тирү, чанырып тургандый — деп мактанды.

Алексейдин кокырлажар да күүни јок.

— А эмди иш јанынан, Алеша, сен Болговко барып јадын. Ол јайалган јайалтазыла јаан, күчтү болуп бүткен кижии болор. Сүмелү де, казыр да. Онын адазы Курсктын јанында бир јурт энчелү болгон. Јемшиктер туткан. Аш јажырып, оны городко баалап сатканы учун гражданский јууннн јылдарында бистин улуска өлтүрткен. Огош Болгов Марковто служить эткен. Офицер. Сен, Леша, уурчы Васька Каин болуп барып јадын. Ол Болговтын эки бандидинег Швановко ајару эт. Менин шүүлтемле болзо, ол јеткерлү. Панинодо онын јадып турган квартиразы бар. Ол квартираннн ээзи Болговло колбу да өткүрип турган болордон аябас. Банда он-он беш кижиден јер башка бөлинип алган. Онын учун олорды тударга коркышту күч. Кажы ла јуртта коп јетиретен улузы бар. Крестьяндар коркып, ол улус керегинде нени де айтпай јат. Нени-нени айтса, айлы-јуртын өртөөр эмезе бойын өлтүрер. Банданын эдип турган төс кереги — тонош. Эки пезд-ке табару эткендер.

— Менин бүдүретен төс керегим!

— Банда кандый бир керек эдерге пландап турза, органдарга јетирү эдерин. Қызаланду учуралда нени эдерин бойын бил.

— Билдим. Сениле колбуны јаныс ла мен тударым ба?

— Ол күч керек — деп, Панов жартын айтты. — Ол колбуны сеге бойына тургузарга келижер. Кажы ла журтта бүдүмчилү улус бар. Коммунисттер де, комсомолдор до. Же олор ажыра колбу өткүрер деп туруп, туттуруп та айабазын. Болговтын улузы сенин кажы ла алтамынды ого жетирип турар. Ижемжилү жерлер бар — часовнялар (кудайга бажыратан жаан эмес турачактар). Олор кажы ла журтта бар. Онын кренестезинин жанында кирпичтин сыныгы эмезе таш жаткажын — ол бистин улустын темдеги болор. Онын алдына тоско эмезе папиростын кабына кыскарта бичийле, жажырып койорын. Бултаарта бичииринг, темдектезе: «Бистин жарымкаларыс кандый жакшы, ондо не жок деп айдар». Мынай бичилген болзо — жарымканы тоноорго турганы. Химический карандашла бичииринг. Бистин улус күнүн сайын часовняда болуп турар. Ондодын ба?

— Ондодым.

— Эмди карандаш алып, бу чаазынга алфавит бичи.

— Не?

— Бичи: а, б, в, г...

Алеша кайкап, алфавитти бичиди.

— Эмди сананып ал.

Павел карандаш алып, оныла столды токылдатты.

— Ук, Леха «а» — бир катап ток эттире токылдадарын, оноң база бир ток эттиргени кирелү үзүк болор, мынын кийинде база бир ток эттиреринг. Бот бу «а» буква болор.

Панов оноң ары букваларды жартады.

— Мен мындый немени тайатам ба? — деп, Алексей журук кадаганына изип турган төжин алаканыла сыймай тудуп айтты.

— Акыр, Леха — Павел токыналу, joboш үнденди. — Сен он эки жыл түрмеге отырган бандит.

— Чын эмеш пе?

— Бот сеге чын эмеш пе. Каин түрменин бу азбуказын кыйалта жогынан билер. Уч күннин бажында бис слердин камерагарга ондо бойын танытпаган Каин отырып жат деп, түрменин бу үренип турган азбуказы ажыра жетиру эдерис. Ого Карзубовтон эзен айдылар. А оны Воронежтин уурчылары ончозы билер.

Бойынын «арестант» болгон баштапкы күнин Алексей токынал жок өткүрди. Төжинде журук журалган эмес, мүркүттин тырмактары кадалып калгандый изип, ачып турды.

Эртен тура түрменин фельдшери келди. Ол Пановтын эткен «ижин» шиндеп көрөлө, күлүмзиренип каткырды. Оноң кандый да сүркүшле сүркүштеп ийди.

— Эбеш тижип калтыр. Оорыйт па?

— Түниле уйуктаарга бербеген — деп, Алексей комыдады.

— Мүркүт кадалып калганда канайып оорыбас — фельдшер

жарсылдада каткырды. — Мен онын кадалган тырмактарын кезип койгом, энирге жетире жазылып калар.

Онон Павел такып келип жүрген. Азбуканы токылдадарына үрөткөн. Алексей уйуктаарга жетире бойы токылдаткан. Эбеш аайланып келген болгодый.

Эргезинде Панов коштой камерага киреле, Алексейге токылдаткан. Баштап тарыйын ол нени де оңдобогон. Же онон такып-такып токылдадарда, аайлай берген.

Эки конгон кийнинде Алексей декабристтердин азбукасын оңдоор боло берген.

Сегис конгон кийнинде, оны городтын түрмеине апарып салдылар. Баштап ла онын сескен немези — жыт: ачу, күңзү.

Оны бого түрменин начальниги бойы үч көдөчилү экелген. Коридордо турган каруулчыкка имдеп ийерде, онызы тынзынып чыкты:

— Менде ол баштактанбас. Оны токынадатан аргалар мында көп. Жүрегин тургуза ла жымжадып ийерис! Колын көдүр!

Коридордо турган каруул онын кармандарын сыймап тинтиди.

Одус номерлү камеранын жанына токтой түштилер. Эжикти ачала, кыйгырды:

— Староста, жаңы кожулта ал!

Алексейди кийнинен ийде салып ийди.

Камерада жылу эмтир, жерге чыгып турган көнөктин жыды.

Алексей жүзин чырыйтып, камерада отыргандар жаар тынзынып көрди.

Нарадан жирме эки жашту болгодый уул керилип, жүзин ала-кандарыла жыжып түшти.

— Айылчыга бис жаантайын сүүнип жадыс.

Алексей оны бажынан ала будына жетире кемжий көрөлө, айтты:

— Айылчы төрдө отырар ба?

— Бис оны көрөрис — староста коштой жаткан база эки уул жаар көрди.

— Көрзөгөр, карындаштар. Төргө чыгатам дийт. Айсa болзо, ого эжиктин жаагына жадарга келижер? — староста эжиктин жаагында турган жыту көнөк жаар көрди. — Сый бар ба? Карындаштар, бу морячогоор тудунчак жок эмес пе?

— Сый? — Алексей удурa сурады. — Сый бар, канай жок болот! Ме, ал! — старостанын жаагы орто жырс туда берди. Онызы чынгырып ийеле, толык жаар уча берди. Байагы экүзи нарадан тура жүгүрип келдилер. Алексей колун өрө көдүреле, араайынан кезедип айтты:

— Музыка жогынан концертти бүгүн мыныла божодып жадыс.

Менин уйкум келип туру. — Ол наранын үстине чыгып, сопогын

10 А. Демченко

уштыды. Сопогы якшы болгон. Спирттеп койгон ылтанду тере сопок. Староста жаар көрбөскө албаданып турды. Же жүреги токынабай типилдейт. «Ончолоры арадап ийзе, канайдар?»

Староста өрө туруп, түкүринип-какырынып, жүзүн-базын жаман сөстөрлө Алексейди айткылап, нара жаар калып келди:

— Эх, шилемир, колыңды кемге көдүргениңди билип турун ба, айла жок по? — тижин кыбырада чайнап, жүдруктаарга талайып келди.

— Жүр мынан ары, тенек! — дейле, Алексей оны будыла ийде салды.

Бойы сопогын наранын алды дөөн таштап ийеле, бушладын жастанып, жада берди. Алексей эртен тура туруп келгежин, бандадан келген экү алан кайкагылап калган отыргылары, олоордын табаратан аргазы жок. Староста эмдиге кородогончо, пөтүк чилеп, үстүгип туру.

— Сен дежурный токылдадып алдыр — деп, Алексей ого шүүлте этти. — Ондо сени эркеледеле, баштыгыңа нени-нени сый эдип салып берер.

Болчойо тижип калган жаагын сыймай тудуп, жер дөөн түкүрөле, староста айтты:

— Уктыгар ба, карындаштар, бу аамай немени. Меге не деп чечеркейт, а?

Кара чырайлу бандит эрмектенди:

— Сен улуска не чурап турун?

— Адвокат? — Алексей көстөри чагылып, өрө өңдөйип келди.

— Андый да болгой — кара чырайлу неме казыр отырды.

Алексей түрген тура калып, кенетийин кыйгырып чыкты:

— Адвокат кемди корулап турганын билер учурлу! А бу кем? — староста жаар кол уулады. — Уурчылардан сурагар, олоор мынын адресин бедрегилеп жат. Айса болзо, ол туштажу мында болор? Бот ол тушта корулап көригер.

Староста Алексей жаар көстөри багырайып калган көрүп турды. Эмди ле талып жыгыла бергедий. «Жастырбайтырым. Уурчылар садынчак, жаман улус. Шак бу турган сары неме ак-чек эмес эмтир» — деп, Алексей староста жаар көрүп сананды.

Кара чырайлу неме онызынан көс албай көрүп отырды, байла, актанар болор деп сакып турган ошкош. Онын нөкөри, деременин жобош, унчукпас уулы, база нени де айтпайт.

— Керектер андый, Мизгирь — деп, Алексей айтты. — Жайымдагы улустың жакарузы андый болгон, ачынба.

Староста атпас эдип, Алексей жаар жүреги жарылгадый коркып көрди. Мизгирь онын туку качангы чолозы болгон. Ол өйдөгү жүрүминде сүүнчилү неме жок. Алексей ол керегинде Бобровтын берген материалдарынан билип алган.

Мизгирь оок-теек ууры эделе түрмеге кирген болгон. Же удабай ла Лобовтын бандазында турушканын билдиртип аларым деп сеспей де турган. Ичинде бек ле сананып алган.

— Сен кем? — деп, Мизгирь куучынын јымжадып сурады. Јөптөжөргө турган болгодый.

— Кижн.

— Көрүп турум. Мизгирь керегинде кайдан уккан?

— Сагыскан айткан.

— А сен былардан эмежин бе? — деп эжик јаар бажыла имдеп көргүсти.

— О, карын таныдын! Мен эн јаан керектер аайлайтан баш следователь. Онгоддын ба?

— Же, же — Мизгирь јүзин чырчыйтып, көнөк јаар түкүрдн. — Таңкы бар эмеш пе?

— Медицинала најылажып јадым. Ол андый коронды јаратпай турганын билетен болбойын.

— Андый да болгой — Мизгирь тиштери өткүре чикирди.

— Сенин медицинагла бис окшошпозыс. Су-кадыгыңды чеберлеп турган ба?

— Андый эмей а. Бала-барка азыраар, оорды јүрүмнин чындык јолына чыгарар деп сананып турум — Алексей омок айтты.

— Көрдин бе күлүкти.

Онын кийнинде Мизгирь Алексеиге тийишпеген.

Ол дезе уйуктаачы боло берди. «Кайкаттым ба? Мееннен тырман, шилемир. Мен сенен кичинек те јалтанбай турганымды көрүп турун ба. Козырыктап туруп уйуктазам да тийишпезин. Ненин учун дезе, сен коркынчак, жаңы керекке киреринен коркып жадын. А бу кара чачту неме коркынчак эмес эмтир. Старостала кожо эткен «концерт» оны база санаа алдырткан. Ол најызыла экү не керегинде шымырангылап отыргылары не? Киришпегендери јакшы. Онон башка үчү наранын алды дөөн кептегилеп койор эди. Бу тынзынчак неменин мүүзин тургуза ла сый сокконымнын учуры јаан. Эмди онын өткөн бйин мен кайдан, канайып билип алганымды сананып отырзын. Быжу ла бойынын туштажуларын эске алынып отырган болор. Санан, санан. А меге, чындап та, эмеш уйуктап алар керек».

Алексей үшкүрип, база бир келтейине анданды.

Мизгирь ал-санаага түшкен. Оны санааркадып турган неме — јаман керек эткен өйдөгн чолозы јарлалган. Анайдаpда, онын эткен кереги база јарт.

Бандиттерле тартыжу өткүрип турган бөлүктин ишчилери ол керегинде јук ле серенип тургандар. «Кем јок. Санан. Шырала, староста. А мен сеге база нени де айтпазым» — Алексей ичинде маказырады.

Алексейдин шүүлтези деремненин уулдарына көчти. «Шак бу ак чырайлу уул каранынан тын санааркап турган болгодый».

Онон Пановтын айтканы санаазына эбелди.

«Олорды экүлезин Анна деп станцияда тудуп алгандар. Тонуп алган немелер саткылаган. Болговтын бандазыла колбу жок деп мойношкылап жат. Эмеш ачык-жарыгы Фетисов. Онын сүүген кызын бир комсомол уул сөстөп алган. Ол ло учун кородоп, эзирик тушта бандиттерле колболышкан. Канду керектерде турушпаган. Санаа алынган, эмди санааркап жат. А Шванов азыйда городтын уурчыларыла колбулу болгон. Бир канча аттар уурдаган. Изин тапкылап аларда, бандага кожулган».

«Олор экүнинг кемизи Фетисов, кемизи Шванов болотон? — деп, Алексей сананды. — Швановы кара чырайлузы болгодый. А бирүзи күчтү уул эмтир, же жалтанчак».

Шыгалайтан үйт ачылган жерде, кыйгы угулды:

— Староста!

Мизгирь мендештү эжик жаар барды.

— Ме бычок — дейле, жетире тартпаган папирос берди.

— Алкыш болзын, гражданин дежурный — деп, Мизгирь жаш баладый сүүнип турды.

— Эмди уйуктагар! — деп, дежурный кату айдала, үйттин эжигин жаап ийди.

Кара чырайлу бандит өрө өңдөйип келди. Мизгирь имдеди.

— Кел, эки-бир катап тартып ий.

Онызы нарадан тура жүгүрди.

Камеранын ичине танкынын ачу ыжы жайыла берди.

Алексей камерага келгени үч күн болды. Көп саба өйлөрдө унчукпай отырып жат. Алексей көрүп отырза, ак чырайлу бандит эжик калт ла эдерде, тура жүгүрүп, чырайы соой берет. Же ажангыры коркыш. Сокол кородоп турган кижиге болуп эки катап курсагын жибей, ого берген.

— Ал. Сени жайымда тужында кем дежип туратан эди?

— Проща.

— Ажан, семир, Проща.

Бежинчи күнде камерага колында чаазынду дежурный кирди. Эжикти кийнинен жаап ийеле, араайынан кычырды:

— Степанов! Ол ок Горбатов, ол ок Спиринов, ол ок Юдаков. Мында ондый кижиге бар ба?

— Бар — деп, Алексей каруузын жандырды.

— Следовательге!

Алексей туруп, мендебей кийине берди.

— Түрген, түрген! — дежурный мендедип турды.

— Сен меге кыйгырба. Менин мендеп баратан жерим жок.

— Же-е, же-е...

Алексей шылуга келген кижн болуп, Бобровтын кабинетинде ажанып отырарда, Панов одоштой, эелери мылчага жүре берген камерадан токылдатты: «Васька Каин кайда... Васька Каин кайда?»

Староста каруузын жандырды: «Андый кижн жок».

«Слерде үчинчи күн бойын танытпаган Васька Каин отырып жат. Ого оны саткан неме Валька Красуля деп айдыгар».

Мизгирь деремненин уулдары жаар алырандап көрөлө, сыгырып, нарадан тура жүгүрди: — Бот, куш деп немен ол! Мүркүт!

— Не боло берди? — деп, кара чырайлу бандит сурады.

— Каин. Ондодын ба? Деремне! — Мизгирь бажын жайкады. — Одессанын уурчыларынын кааны. Бастыра Россияга жарлу уурчы.

— Ух, ты! — ак чырайлу бандиттин көстөри суркуража берди.

— Же слер, т-с, т-с. Нени де айтпагар. Ондодыгар ба? — деп, Мизгирь жакарды.

— Жарт — деп, кара чырайлузы айтты. — Сен ол керегинде биске айткан болзон, а?

— Көрзөн, Степанов, ол ок Горбатов, ол ок Юдаков. Қанай мекеленген! А чын ады Васька Каин. Кижн. Жаан кижн. Билген болзом, анайтпас эдим.

Каинди канайып та тооп турза, соктырганы учун өчин алар деп сананды. Уурчылар андый улус. Садынбаганча качан да болбос. Пландир чүрче ле сананып таап ийди: «Каинге нени де айтпас, билдирбезинен следовательге суранар, ончозын ого айдар».

Мизгирь шымыранып, камеранын ичине ары-бери базып турды: «Танытпаган. Ха! Эмди танытыарын. Бууп өлтүрерге мойнынга буу илгилеп жатса, мени эске алыарын. Каин!»

...Алексей камерага орой түнде келди. Чырайын көргөндө коркышту ла чылаган, жобогон болгодый. Нарадан түжүп келген Мизгирьге бир пачка махорка береле, бойы төжөккө жадып, жаан удабай козырыктай берди.

ОН ҮЧИНЧИ БАЖАЛЫК

Күндер жылбай өдүп турды. Эмди Мизгирьдин де, бандит те уулдардын кылык-жаңдары кубулган. Ак чырайлу уул бош алсанаага түжүп жат. Алексей кокырлады:

— Сенин адын Федот бе ди?

— Жок. Прошка. Прошка Фетисов деп айткан жогымба.

— Тьфу, чындап айткан жогынба. Мен бош жүүлип бараткан болбойым — деп, Алексей каткырды. — Сен, уул, канду бандитке түней эмезин.

— А мен канду эмезим. Бир де кижн өлтүрбегем. Кудай үс-
тимде туру.

— Андый эмес болзон, бого кирбес эдинг.

— Кыс учун.

— Сөзөөрди угушпаганыгар ба?

— Ондошпогоныс... — деп, Прощка уур тынып айтты. — Ак-
тивистке барган. Шак бу өйдө кырдаг улус келген. Мен эзирик,
кородогон кижн олорго кожулгам. Олор мени станция дөөн тоноп
алган немелер садарга ийгендер. Мынаар ол отырган уулла ко-
жо — деп, кара чырайлу кайраканды көргүсти.

— Сен ыйла. Айса болзо, женил боло берер — деп, онызы
кородоп айтты. — Уй кижн чилеп јашкайактый, јажый берген.

Прощка чырайы кызарып, кимиректенди:

— Шилемирлерле колболыжып. Олорго не болзын, ончолоры
кулак укту немелер. А бу кижн канайып жүрген неме деп айдар.
Как ла тегин түрмеде отырып јат.

— Сен олорло тегин јерге колболыштырып — деп, Алеша
ачунын үстине тус урды. — Эмди тегин јерге шыралап јадын.
Айса болзо, узак өйгө түрмелеп те койор! Эмди ол јанынан керек
кату. Јуунын өйи болуп јат.

— Барабаннын терези — деп, кара чырайлу казырланды. —
Сендий тагмаларды көрөр дө күүним јок!

— Јайымыг божогон — деп, Прощка бир де кородобой,
араай айтты. — Соловки дөөн барарын эмезе стенеге коштой
тургузар.

— Кожо барарыс. Анда сени тачкага јегер.

— Керек пе. Мен оног коркыбазым. Темигип калгам. А бот
сени ол тачка коркойтып ийер.

Алексей кара чырайлу кайракан јаар көрөлө, сурады:

— Нени айдарып, јаражай?

Онызы көзи суркурап, бойын тынзынып кожондоды:

Бис иштен коркыбай јадыс,

Йшке бис барбазыс.

Көрмөс ого коркойгой...

Түрмениг кожонгы болгоны иле билдире берди. Кара чырайлу
Мизгирьге өткөнижип турганы база иле билдире берди. Балыр
сөстөр айдып, кезиктеринин учурын ондобойт то ошкош. Совет
јагнын ээжилери ого јарабай турганы, бандиттердин јайым жү-
рүм күзелеп боло бергени көскө көрүнип турды.

Алексейге ол сүреен керек болгон. Оныла жуук таныжып алар
керек. Је ол амадузын кемге де билдиртпей турган. Бир катап
түн ортозы киреде нарадаг араай түжеле, камеранын ичиле ары-
бери базып турды. Кара чырайлу уйуктабай јатканын ол көргөн.

Решеткалап койгон көзнөктин ары жанында куйун шуулайт. Лампочканын оды өчөмүк. Агаш көнөктин жыды да коркыш. Камеранын ичи соок.

Кенетийин Шванов тура жүгүрди.

— Шуулап туру ба? — көзнөк жаар кол уулады. — Эх! Эмди изү балкаш печкенин үстине чыгала, отырган кижги.

— Сендий жаш кижги эмди де жыргабай, не карыгып турун.

Олор алтыгы нарага такталанып отырып алдылар.

Онын тизезине тач эттире тажып ийеле, Алексей карыкчалду куучынданды.

— Сеге күйүнип жадым. Керегин жаан эмес. Удабас ла жайым-да болорын.

— А сенийи?

Алексей колын жагып, нени де айтпады.

— Мен билерим — деп, Шванов араай айтты. — Сен Каин. Чын ба?

Алексей кенетийин айлана согуп, уулдын төжинен тудала, бойына жууктада тартып, тиштерин тиштенеле, кими ректенди.

— Ун ле чыгарзан жыду көнөккө тумчалап койорым. Ончолорынын ла бажында Каин. Мени та кемле де булгаштыргылап жат.

— Чын — Шванов Алексей жаар алырандап көрди.

— Калыраба, уккулап ийди.

— Олор билер.

— Айт, кайдан уктыгар? — деп, Алексей кату айтты.

— Качан сени шылуга апаргылаарда коштой камерадан то-кылдадып айткандар. Староста кружканы стенеге жаба тудала уккан.

— Не деп айткан?

— Васька Каин слерде бе, ол танытпаган деген.

— Тсс...

Шванов эжиктин үйди жаар серемжилү көрөлө, куучынын онон ары улалтты.

— Оны Красуля саткан деп айдыгар деген.

— Шилемир! — дейле, Алексей тура жүгүрди. Же онон кат-кыраала, ойто отыра берди. — Сен Васька Каинди билерин бе?

— Уккам.

— А мен оныла көп керектер эткем. Ол Одессада Мишка Япончиктин он колы болгон. Ах, Одесса-эне! — терең тынды: «Васька Каин эмди жок. Тырс бергилеп койгон. Жок, качан да бол-бос. Культурный кижги болгон.

Окко удур сүүген кызын көрүп ийгендий баратан. Жаан бук-вадан бичилген кижги. Максим Горький ол керегинде бичиген».

Онон та нени де эске алынала, айтты:

— Сени энен кем деп адаган? Экинчи ай кожо отырып жадыс, эмдиге адынды билбезим. Сен меге жарап жадын, уул. Сенде бистин «ачыткы» бар эмтир.

Кара чырайлунын көстөри суркуража берди.

— Адым Колька. Обөкөм Шванов.

— Адаг кайда?

— Айдай берген.

— А сен?

— Поездтен кача бергем. Уксан да! — кенетийин Колька көкий берди. — Мен андый жайым, көрмөс тө ого карындаш эмес уулдарды сүүп жадым. Меге чоло ат аданарга жараар ба? Мен Колька Оштөнкөй деп аданар күүним бар.

— Нени эдерин? Уурданарын ба?

«Оштөнкөй» санана берди.

— Санаам токынабайт. Меге ол активисттердин ле милтондордын мойндарын кайра толгоор керек. Мында качан да жазылбас шыркам бар — дейле, көксин дөөн жудруктады. — Жадала, көзимди жумуп ла ийзем, суунун жаказында турган журттыс көрүне берер. Аяс күн. Айландыра чечектер. Буран деп кулун. Ол эмди же ле деген айгыр, милициянын начальниги минип жат. Көрсөм лө жүрегим андана берет.

— Кем жок. Чыдаш ла. Аяса болзо, канай-канай чыккадый ырыс болор. Ол начальникке жолыгарын, канайып куучындажарга турган эдин куучындажарын.

— Эй! Мен оныла куучындажарым! — деп, Колька кабактарын жемире көрүп, тиштерин кыжырада чайнады. — Мен оны тудала жууразам, эт бүдүрген энези де таныбас.

Алексей куучынды өскөртип сурады:

— Акыр сен Красуля саткан деп айткан бедин?

— Оной айткан — Колька сүүнчилү айтты.

Алексей билбеечи болуп, унчукпай отырала, керилди.

— Мен эмес. Же керекпе. Уйуктаак.

Колька күүнзеп жөпсинди. Алексей төжөккө жадып, сананды: «Шак бу кайракан бүткен эмтир. Эмди көп неме айтпас керек. Серенгилей берерден маат жок».

База он күн өтті. Бу өйдин туркунуна Мизгирьди эки катап следовательге апарып жүргендер. Экүлезинег оп-соп түжүп калган келген. Бир катап махорка экелип, ончолорун күндүлеген. Алексейге жугуйланыжы тыныган. Деремненин уулдарына кыртышта-нып турар болгон.

Олордын ортодо жөпсинишпестер башталган. Прощка жастырганын ачык-жарык айдып, түрмеде отырганына сүрекей карыгып турган. Онын күчтүзи коркыш. Кольканы тутса, не де этпес. Же бойы онон коркып жат.

«Мынаг кижн болор — деп, Алексей сананды. — Мизгирьди база көрөр күүни жок. Мени де сүүбей жат, же коркып, нени де айтпайт, Мизгирь мен керегинде следовательге айткан болгодый. Онын учун сүүнчилү. Оны мен билетенимди, бойынын үстинде кара булуттар койылып калганын кайракан билбес».

Бир катап «шылудан» келеле, Алексей кородогон кижн болуп, кем ле де куучындашпай, нараныг үстине көгкөрө жада берди.

Мизгирь маказырап, токынап албай турды.

— Шилемирлер жара тарткылап ийген болбайдар. Көрзөн, санааркап жат. Онын кереги учун жангыс кижинин жүрүмн жетпес.

Эртен тура Алексей курсак та жибеди.

— Бойлорынг тык — деп, коридордын дежурныйна айтты.

— Же, же — деп, онызы кату айтты. — Кандала кийерге күүнзеп турун ба? Эмди ле айдып ийерим.

— Айт, тере. Мен слердин ончогорго түкүрер де күүним жок!

Удабай корпустын дежурный келди. Коридордын дежурныйы Алексей жаар кол уулап айтты:

— Бот, бу, нөкөр дежурный. Кыйгырып, не де аайы жок айткылап жат. Боткозын арай менин жүзиме чачпаган.

— Сен не түймеп турун? — деп, дежурный Алексейден сурады. — Бадынбай турган болзон чык! Карцерге апарала, эбеш санаан киргенге соодып ийеек.

Качан коридордын толыгын эбире соккон кийнинде дежурный Алексейдин жардын таптап, араай сурады:

— Бобровко бо?

— Эйе.

— Бистин мында коркышту неме болгон — деп, дежурный ключтерин шылырадып айтты.

— Не болгон? — Алексейдин чырайы кенетийин соой берди.

— Көзнөктөн көрзөн — Алексей ак кар бүркеп койгон площадьта көп улус жуулып калганын көрди.

— Комсомолдын качызы болгон кысты... Наташаны... Айса болзо, сен оны билеринг...

— Не болгон?

— Бандиттер оны поездте өлтүрген. Комсомолдорло кожо деремнеден жанып келеткен болгон...

Алексей онон ары нени айтканын укпай, ичкери жүгүрди.

— Тур! Онон ары барарга жарабас! — деп, дежурный онын кийнинен ары тыныжы буулып жүгүрди.

Алексей токтой тўжўп, соок стенеге жапшына тура берди.

— Наташа! Наташа! Чын эмеш пе?! — Алексей тижин тиштешип, көзин жумуй ийди.

— Акыр, чўрче сакып ал. Бобровко телефон согойын — дежурный жүгүрүп барала, кандый да кыпка кире конды.

Алексей көзнөккө келип, онын кырутып калган шилине маңдайын жапшыра тутты.

— Наташа, кайттың, кайттың? Жок, меге сени кыйалта жогунан көрөр керек, Наташа — кандый да кату неме бакырылына кептеле берди. Көзинин жажы анаар ла төгүлип турды.

Онын жардынан та кем де тартты.

— Виктор Петрович телефонго алдырып жат.

Телефонноң сырангай өскө кижинин кату, темирдий өдүм үни угулды.

— Мен слерге барарга санангам, Виктор Петрович.

— Санангам, же санаа алынган ба? — кату, соок үн угулды.

— Наташа...

— Наташа... не? Сен база ба? Тургуза ла јерине ойто бар! Сен, Сокол, кайда болгонунды ундыба. Јуучыл јакару бүдүрип жадын, оны санан.

— Оңдодым.

— Бот — оноң телефонноң уур тыныш угулды. — Мен удабас барарым.

Кабинеттин көзнөгинин шилдери селендеп турды. Јуугында оркестр уур, үстүгип ойнойт. Олор экү коштой турала, сөөктин кийинин ары барып јаткан түмен улусты көрүп турдылар.

Оноң Бобров нени де айтпай кабинеттин ичиле ары-бери базып, јүк арайдаң эки сөс айтты:

— Чеберлеп албаганыс.

— Не болгон, Виктор Петрович?

— Поездле келип јаткандар. Станция јаар барган бурылчыкка једип келгежин, рельстерде кырдый шпалалар чогул койгон јаткан. Одоштой агаштын ортозынан бандиттер адып туруп чыгып келгендер. Наташа уулдарды баштап, эжикти немелерле туй салган. Колмылтыгыла эки бандитти јыга аткан. Је бандиттин огынан кыйып албаган.

— Ол кайда болгон?

— Анна деп станциянын јанында. Болговтын бандазы.

— Мироныч. Орөкөн эмди сок јаныскан канай отыры не?

— Јагыс ла түнге койондый кажайа берген.

Бобров столдын үстинде јаткан газетти алала, јайа тудуп, Алексейге берди.

— Улгерди кычыр. Сенин најын бичип јат.

— Гранька?

Улгердин үстине кара букваларла бичилиптир: «Евграф Калинин».

Онын алдында: «Јакшы ба, Наташа!»

— Ненин учун «Јакшы ба, Наташа»? — деп, Алексей шымыранды.

— Поэт бойы билер. Жолду адалган. Учурын сананып көрзөн!

— Ондоп турум, Наташа стройдо болор учурлу, качан да бис-ле кожо.

— Байла, ондый болор.

— Виктор Петрович, мен ол камерада отырған немелерди эмди көрүп чыдашпазым. Кара чырайлу бандитти жыду көнөклө төбөлөп койор эдим. Наташа учун мен онын бакырылын үзе тартарым. Эмеш ле сакып алзын.

— Же, же, токына. Тенек неме этпе, — Бобров колдорун өрө көдүрди.

— Кайткан неме деп айдар — Алексей колын жагып, көзнөк жаар көрөлө, тура берди.

— Акыр, Алеша — Бобров араай айтты. — Мен сени ондоп жадым. Бис чекисттер база улус. Бис база улус ошкош өкпөлү, буурлу. Же жүрегистин ижин бойлорыс башкараар учурлу. Ондоп туруң ба? — Оноң такып ла чырайын соодып айтты. — Ончогор кожо Анна станцияга барараар. Слер ончогор танытпаганар. Ондо слерди керечилерге көргүзер. Ол станцияда кем де милициянын ишчизин өлтүрген. Ол учун сеге серемји эдилеп жат. Легенда андый. Ол жаар барып жада үчүлегер качараар. Ажарын. Жеткер болбозын деп каруулда улусты жакарып койгоныс. Олордын мылтыктары ок жок болор.

— Жарт.

— Качышка Фетисов ло Швановты экүлезин белетеп кой.

— Ончозы жарт, Виктор Петрович. Же ол Прощка...

— Кандый Прощка?

— Фетисов.

— Оныла не?

— Ол бандит эмес.

— А ол кем?

— Фетисов шылу тушта ончозын айтпаган да болордон маат жок, же ол бандага учурал болуп кожулган.

— Көрөрис.

— Жок, Виктор Петрович, ол кижичындап та неме ондобой олорго кожулган. Ондо бир де каршу жок.

— Якшы, якшы, кийнинде жартала берер.

Тышкары эмдиге жетире музыка жаңыланганча. Городтын ончоромдорунда улус жык толтыра.

«Айса болзо, Гранька оморло кожо?» — Алексейдин бажына андый санаа кирди. Ол керегинде Бобровтон сураган. Онызы бажын жайкаган.

— Онын эмди тургуза өдүп турган жолы орыннан орынга ла жетире. Күчи киргелек.

Уйдежип тура, Мизгирь керегинде айтты:

— Сени Каин деп таныган. Бойы андый жетирү эткен.

— Онойдорын сакыгам. Айдарда, саткан туру ине? — Алексей күлүмзиренди.

— Бот кемле нажылажарын кийнинде билер болорын.

— Ол керегинде жаңы не бар?

— Бүткүл картотека. Акгвардеецтерле служить эткен, банда да болгон. Огош ууры эткени — меке. Туттурарын билеле, өнөтийин кылынган. Онын изин Ростовтогы нөкөрлөр туйуктаган, Курскта база жартына чыгып ийгендер. Анчылардын айтканыла болзо, изи туйукталып калган койон. Онын кайдөөн дө баратан аргазы жок.

— Ак-жарыкта бир шилемирге ас болор — деп, Алексей кордоп айтты.

Алексей камерага үчинчи күнде келди. Онон озо амырайтан кыпка Пановко жолуккан. Ол Наташаны канай жууганы керегинде куучындаган.

— Онын адазын — Миронычты билерин бе? — деп, Алексей сурады.

— Билерим. Степан Иванович Чугуев оны бойынан ыраак божотпой турган. Карган бош ал-санаага түшкен.

— Сен Наташаны билген болзон — деп, Алексей жүреги сыстап айтты. — Олор адазыла экү адалу-кысту эмес, кару нөкөрлөр ошкош. Кандый да чүм жок. Эх, кайран Наташа.

— Бис жууда, Алеша — деп, Панов кату айтты.

— Мен эмди бойымнан коркыйдым. Ол бир камерада отырган немени көрүп чыдабас болорым.

— Жүүлбе. Эртен Анна дөбн атанып жадым. Ого жеделе, Панино деп районнын төс журттынын базарында сопок көктөбчи болорым. «Түрген ремонт» ачып жадым.

— Уккам.

— Баштапкы ла учуралда колбуны мен ажыра тударын.

— Оңдодым.

— Сен кижин ийзен пароль мындый болор: «Мега хром сопок көктөп берер аргагар бар ба?». Каруузы: «Тере бойоордон болор».

— Сананып алдын ба?

Алексей камерага келгежин, Мизгирь жок эмтир.

— Бүгүн түнде ончо немелерин кожо алганча алдырта бергендер — деп, Шванов Алексей жаар серемжилү көрүп айтты. — Санаазы омок барган, керек десе Прошкага бойынын үлү курсагын берген. Лагерьдеги азырал мынан артык деп куучындаган. Оны жаргыга апаргылаган болгодый.

— Жаргыга да апарган болордон маат жок. Онын кереги жеңил — деп, Алексей нарага чыгып жада айтты.

— Сен, байла, торолоп турган болбайдарың, карындаш. Карцерде азыраш коомой ине — деп, Шванов жалканчыды. Таарынаг арыштын калажын чыгарып келди.

— Бис мында Прошкала экү эбештен кымакайлап алганыс. Жи, жи.

— Чындап та, ажан — Прошка чаканчагына тайанып, өндөйип келди.

— Ол карцер деп немеде отырган кижинин үсти дөөн соок суу уруп туратан деген чын ба, айса төгүндегилеп турган ба?

— Төгүндегилеп турган — деп, Алексей үшкүрип айтты. Калашты алды. — Алкыш болзын.

— Мен айттым ине! — деп, Шванов Прошканы электеген кептү айтты. — Олор камык улусты чемет оорула оорыдып алып кайдарга турган болор деп. Олорго кандый туза болор.

— А бу бир Мизгирь деп неме кандый да өткүш жерге тургам, алдынан өрө соок кейди үрдүрер болзо, кижинин кыймазы сирийе тоно беретен деп куучындаган жокпо. — Прошка мынай айдала, ала-күне калтырай берди.

Шванов Алексей жаар сакылталу көрө берди.

— А не сен. жанга удурлажала, ого жарабас неме кылынала, христостын байрамында чылап, күндү-күрее эттирерге турган ба?

Шванов манзаарый берди. Прошка ол жаар жентү алгандый көрди.

— Айдарда, андый неме бар туру ине. Чын. Анайтпаза канайдат.

Алексей үзеери кошты:

— Жан, чындап та, албатының. Албаты жүүлгек пе? Ол жаңы жаңды канын төгүп туруп жуулап алып жат, а сен дезе оны жемирип жадын. Амыр да бербей жадын. Бистий немелерди онын учун...

— Же, керек беди! — Шванов кородоп, көстөри чагылыжа берди. — Мен база жакшы жүрүм жүрерге санангам, же меге бербегендер. Эмди мен неден де тура калбазым. Менин коркыйтан немем жок.

База бир канча күндөр өткөн кийинде, олор үчүнн шылу өткүрерге Анна деп станция дөөн апаратан деп табыш угулды.

Түнде Шванов айтты:

— Сеге ол милиционерди калас коштогылап жат, Канн. Оны мен «тырс» берип койгом, бойыма алынарым.

Алексей каткырды.

— Сен кандый милиционер керегинде айдып турганыңды мен билбей турум. Же оной айтканың сүрекей жакшы. Меге килеп турган эмтиринг. Жакшы, жакшы. Же ол менин «тырс» эдип алганым, кемдийи де эмес — менийи.

— Айдарда...

— Андый. Актанатан арга жок. Удап калган керекти казып алгандар.

— Уксан да! — Швановтын көстөри чагылыжа берди. — Жолой барадала, болгоп көрзөбис кайдар?

— Тсс... Прощкага айтпа.

— Чын. Ол тере садып та ийерден маат жок.

— Мен сеге туку мында айдарга санангам.

— Же. Билдим — Шванов кату айтты.

— Оны. поездке этсебис артык болор — деп, Алексей шүүлте этти. — Каруулчыктар та канчу болбогой. Же экиден көп болбос болор.

— Түрменин вагонынан качып албазыс — Шванов аланзый берди.

— Айса канайдар? — Алексей база аланзыды.

— Жойу айдап апарза — алдында, кийинде атту кижиге болор.

— Жойу ыраак, барарга да жеткерлү. Слердин жерлер ине. Андый эмес пе? — Алексей соныркап сурады.

— Бистин! Көрүп ийген кийинде, аргадагылап та алар. Эх, андый учурал болотон болзо кайдат.

«Бот өштү десе өштү — онын Совет жаңды көрөр күүни жок болгонын Алексей кайкады. — Бу барар. Чын ла бөрү. Же андый да болзо коркып жат».

— Же андый болзын — деп, Алексей жөпсинип айтты. — Кажы суу берзең!

Шванов ого балкаштан эткен бокал берди. Онын колдоры тыркыражып турды. Алексей сууны жаан-жаан ууртап ичеле, омок айтты:

— Ичин күйбүрөп туру ба?

— А, меге түңей ле!

— Жо-ок, кискелер тырмагылап турган ошкош — деп, Алексей каткырды. — Мен мында карцердеги кыйын керегинде төгүн айткам.

— Мен билгем. Андый неме болор учуры жок — Шванов омок айтты. — Олор озогы палачтар эмес ине.

«Шилемир билер, бойын жакшы көргүзөргө жат — деп, Алеша коронун бадырып албай турды. — Оныла жеңил болбос. Прощка та нени кылынбагай. Олор экү эмдиге жөпсинишпеген ошкош. Ого кирижерге меге жарабас».

Орой энирде камерага коридордын каруулчыгы кирди. Эжиктин ары жанында база үч кижиге турдылар.

Шванов тура жүгүрүп, нарага отыра түшти.

— Сен Болговтын бандазынан ба? — деп, дежурный сурады.

Алексей көзүн ачып, каруулда иштеп турган комсомолдордун бирүзүн танып ийди.

— Чык!

— Неме алатан ба?

— Анайда чык.

Онын кийнинен эжикти жаап ийдилер.

Алексей эжикке жүгүрүп барала, тындай берди. Баштап, одын жарып турган кижчи чилеп, ыкчаш угулып, онон та не де күчүлдөп турды. «Сен Болговтын отрядынан, шилемир. Ме, сенин үлүүн бу!»

«Бу көрмөстөр канайткылап турган!» — деп кородойло, Алексей эжикти јудруктай берди. Эжиктин күрчеге шалт эттире ачылган кийинде, Шванов камерага, таарда уруп койгон кулур чилеп, мелт келип түшти.

— Сен Наташа учун үлүүнди јакшы аларын, бандит!

«Тенектер, кандый тенектер! — деп, Алексей бажын кабыра тутты. — Мындый кылык кылынып туруп, бойлоры да керекке киргилеер ине. Прокурорды алдырып алза, не деп айдатан. Анайдарга јарабас. Законнын алдында бис ончобыс түгей».

Шванов жүк арайдан өрө өңдөйип келди. Түкүрди. Унчукпай, та нени де сананып отырала, кенетийин сурады:

— Ол Наташа дегени кем? Нени эткен кижчи?

Алексей билбеечи болуп айтты:

— Байла, активисттерден болор. — Алексей токыналу эрмектенип болбой турды.

— Бойынын уулдары учун каруузына турарга кем јок — деп, Шванов калырады. Күлүмзиренип ийейин деерде, неме болбоды. — Ајса болзо, активистканы јоголткон болор? База бир көрмөскө астаар. Кем јо-ок! Бисте де байрам болор! Сакып аларыс.

— Сенин мында кандый буруун бар? — деп, Прощка сурады.

— Керек учун — Шванов тынзынды. — Мен Болговтын отрядынан. Сени, јыдымдар тагманы эмес, мени апарды ине.

— Мен ол уулдар болгон болзом, сеге берер эдим — деп, Прощка кыйгастанып айтты. — Јажына ундыбас эдин. Қыстарга једишкен, геройлор! Тпүк!

— Је, је — Шванов кадалгак көстөриле кезе көрди.

Алексей сууга бөс үлүштейле, Швановко берди.

— Мандайына јапшыр, эмеш јенил болор. Силкигилеп ийген болбайдар? — туйка күлүмзиренип, Прощкага имдеди. Онызы ачык-јарык каткырды. Шванов берген бөсти эжик јаар мергедеп ийеле, нени де айтпай, нара јаар кармактанды.

* * *

Наташа... Лешканын көзинин алдында — деподогы столярный цех. Онын ортозында кирпичтердин үстине тургузып койгон јаан темир печке. Ончо цехтерден јуулган јииттердин көби кор-

кыш. Кезиктери такталарда, кезиктери көзнөктөрдүн бозогозында отыргандар. Лешка кысталыжып, ичкери өдөлө, бир уулдын тизезине отырып алды. Онын алдында кызыл бөслө жаап койгон стол. Онын кийнинде чачын кыскарта тоорып алган кыс.

— Ишутина Наташа — деп, коштой отырган уул айтты. — Машинист Ишутиннинг кызы. Комсомолдын горкомынан.

— Оны кайдаг билерин? — деп, Лешка серене берди.

Жиит чала кыйгастана берди.

— Кижилер немезин айдып турбай.

Оног Лешкадан сурады:

— Сеге Чугуев төрөгөн бө?

— Оны кайдаг билдин?

— Нөкбрингле экүни ол кайдаг да депого экелди ине.

— Айдарда не?

— Не де эмес. Ол жакшы кижилер. Киленкей, Мени база ол экелген. Анайдарда ол бистинг ончобыска жаан төрөгөн туру ине.

— А сен кем?

— Санька Орлов. Слесарь болуп тургам.

Санька бүдүми аайынча он эки ле жашту — кичинек. А көс-төри курч, көрүжү жаан кижилер ошкош. Оныла коштой калын эриндү, соок көстөрлү жиит. Ол чертип отырган кузугунын кабын буттарынын алды дөбөн таштап отырды.

Наташанын жанында узун сынду, студенттин куртказын кийген, очкалу уул отырды. Ол Наташага та нени де шымыранып айдарда, онызы күлүмзиренип каткырды. Наташа өрө туруп, жуулган улусты айландыра айкап көрөлө, тыг айтты:

— Токунагар, уулдар. Табыштанбагар. Кузук чертишти база токтодыгар. Слер жалаңга жуулып, амыраарга турган эмеизгер, жуунга келгенигер. Мен сеге база айдып турум — деп, калын эриндү уулга айтты.

Санька онын колтыгына түртүрди:

— Сен, чычкан, оозыңды жап.

— Тийиште — деп, онызы кыйгастанды.

— Балбак тумчугына бач салдыртып алдын, чочко. Кузук чертип, камык жерди чөптөп бараадын. Сенин кийнинен ары оны кем жалмайтан? — Санька атыланып чыкты.

«Жалтанбас таңма болуптыр — деп, Лешка сананды. — Мынын чыдал-күчи незинде?».

— Арай! Жашөскүримнинг эн баштапкы жуунын ачып жадым!

Студент колдорун чабыштырарда, цехте колчабыжу жызырай берди.

Онын кийнинде президиум туттылар. Жаан улустын жууны ошкош. Бу айалга ончозына жарап турды. Кажызы ла бойын кандый да жаан учурлу керекте туружып тургандый бодойт. Лешка

да, оныла коштой отырган Орлов Санька да мындый жаан жуунды башкараарына тудулар болорыс деп билбеген.

Качан олор экү столдын жаына алаатып калган баскылап келерде, Наташа айтты:

— Же, бот, нөкөрлөр, слер экүге жуунды башкаратан бүдүмжи эдилген. Слер экүнинг бирүгер протокол бичиир учурлу.

— Мен болуп албазым — деп, Санька жыга мойноды.

— Ненин учун? Мында кижии аайлап албагадый жаан чүмдү неме жок ине — деп, студент айтты.

— Слерге ле чүм жок. Меге кинчек болор — деп, Санька жүрүминде жаантайын ла протокол бичиирге турган чилеп, мойношты. — Ого үзеери менин бичижимнин таманы коркыш. Бичиген немемди бойым да ондобой жадым.

— А сен, Сань, печатный букваларла сой — деп, та кем де омок кыйгырды. Каткы жызырай берди.

— Тегине не каткырыжып турыгар? Чын. Бичиир болзом, орус-тап бичиирим, онон кычырар болзом, кандый тилле бичигенимди ондобой жадым.

Наташа Лешканын жардына таптап, шымыранды:

— Ме сеге тетрадь. Бичи...

Студент жашөскүримнин жаңы жүрүмдеги учуры керегинде куучындаган. Онон комсомол керегинде. Онын кийнинде Наташа комсомолго бичидерин баштаган. Комсомолго кирерге күүнзегендерди элбеде шүүжип тургандар.

Наташа кату сурап турган.

— Нени иштеп турган? Төрөгөндөринде нэпмандар, ак офицерлер, дворяндар, церквенин ишчилери бар ба?

Жииттер комсомолго жилбиркеп киргендер.

Заводтын жашөскүриминин жүрүминде кандый да жаңырта боло берди. Бир вагон сурап алала, ремонттоп алдылар. Жашөскүримнин клубын ачар тушта база ла Наташа келди. Хор төзөп, ончозы кожо кожондогылаган.

Ол керегинде эске алынары эмди сүүнчилү де, карыкчалду да.

...Леша түрменин наразына чалкойто жадып алала, потолоктогы чымыл чылбайтып койгон өчөмик лампочка жаар көрүп жатты.

Онын санаазы мында жок. Ол эмди жөргөмөш айландыра уйа тартып койгон бу лампочканы да, козырыктап жаткан Прошканы да көрбөй жат. Лешканын көзине көрүнүп турган неме — Ксениянын ару комнатазы. Ол ары-бери араай жайканып, скрипкала кандый да жара-аш музыка ойноп жат.

Онон Степан Чугуевтин кабинединде турган болуптыр.

— Бу сенин чырайың канай кубулып калган? — деп, ол сурады — Не-не болгон бо?

— Мен, Степан ака, јакшылажып аларга келдим.

— Кайда барып јаткан?

— Керекке барып јаткам. Онын учун слерге јолыгып аларга келдим. Кижн кайдаг билер...

— Јакшы, јакшы. Келгенин учун алкыш болзын. Јаңы керекке барып јаткан ба. Сенин керектерин керегинде мен уккам. Јакшы. Ајарынып јүр. Уур керекте јаантайын јенү болбойтон. Чеберленип јүр. Откүре үстүкпе. Олөтөни не де эмес. Биске бу баштаган керекти учына јетирер керек. Бистин ордыска оны кем эдетен. Онын учун өштүни јенер керек, је бойы бүдүн болор учурлу.

«Степан акабыс коркышту ајарынкай болуп калтыр» — деп, Лешка сананды. Чугуев онын санаазын өткүре билип, күлүмзиренип каткырды.

— Серенип турун ба?

— Јок, ончозы чын.

Степан Иванович сабарыла кезетти.

— У-у, сүмечил! Не келген айт. Кандый сурак бар?

Лешка келген керегин айтпаска сананган. Је арга јокто айдарга келишти.

— Мында бир биле бар, ого болуш керек. Јакшы улус.

— Кемдер?

— Пархоменколор. Ксения, ол кайда да слердин канцеляриягарда иштеп турган.

— Билерим, билерим. Музыка ойноп турар. Рояльла ошкош эди.

— Скрипкала. Рояльла онын энези ойнойтон. Олордын туразынын соогы коркыш. Энези оору. Ксениянын одын таап алатан аргазы јок, ол белен одынды да ооктоп албас.

Степан уул јаар лаптап көрүп отырды. «Бу мен канай турган кижн болотом — деп, Лешка санаа алынды. — Чугуевтын губпарткомдогы ижининг учы-кыйузы јок. А мен дезе одын сурап јадым».

— Је бойсын, Степан ака. Тегинеле айттым. Слерде бош јок ине. Мен барайын.

— Тур, тур. Сен бисти улуска күүн јок чиновниктер болор деп турган ба? Айт!

— Јок. Слерде андый керектер аайлаарга, чындап та, бош јок.

— Акыр, акыр. Сен мында кандый камаанду кижн. Кийнинде кудалаш болорго турган болды.

Лешка кызара берди.

— Јок, јок, Степан ака. Мени Ксения рабфакка кирерге белетеп турган. Ол айылдын соогы коркыш, кижн неме бичиир болзо, колы соокко тонуп турар. Торт меелей кийгедий.

— Је кем јок, бис онын аайына чыгып ийерис.

ОН ТӨРТИНЧИ БАЖАЛЫК

Февраль ай шуурганду болды. Шуурганду күндөрдүн бирүзүндө үчүнү түрмеден чыгарып, машинага отырғызала, вокзалга экедилер. Олорды каруулап апарып жаткандар база үчү. Экузи карабиндү, бирүзи — конвойдын жааны — колмылтыкту. Сыны жабызак, буттары тыйрык кайракан айдап апараткан улусун диванга отырғызып койоло, олордын жааныла ары-бери басып, улуска жакару берип турды.

— Граждандар, слер улус көрбөгөн эмезигер, бу жаар не жүт-кигилеп турыгар. Мынаг ары бараар? Эй, сумка тудунган келинек. Санаа-күүнигерди салып ийдигер бе? Мында не айланыжып турыгар?

— Мен бе? — деп, сумкалу жинт келин сабарын бойынын төжи жаар уулап сурады. — Түк.

— Түк дебей, эмеш ыраак турыгар. Бот анайып. Менин арестанттарым бандиттер де болзо, же кемзинчек улус.

Кезик улус жалтана бердилер. Бир карган эмеген крестенди.

— Гражданин начальник — Алексей араай сурады.

— Не?

— Тышкары барып келерге жараар ба?

Онызы конвойирлер жаар көрүп, жакарды:

— Мында аярынгылап турыгар!

Алексейге бурылып айтты: «Бараак. Качар деп умзана бердинг. Мыны көр» — жалмажындагы колмылтыгын татылдада таптады.

— Бу канай тураар, гражданин начальник, мен оны билбей!

— Андый болзо жакшы.

Вокзалдын жанындагы уборныйга жууктап барала, токтой түштилер.

— Чүрче бого тур. Мен озо шиндеп көрүп ийейин. — Бир минуттын бажында кыйгырды: «Бери кел!».

Бойы эжиктин жаанына туруп алала, араай айтты:

— Сен, Сокол, аярын. Ойинен өтпө. Билдинг бе?

— Билдим. Сен мени кемге көрө бодоп турун?

— Мендезе, жеткерге једетени узак эмес.

— Анайдарда, Аннага једип жүрүп, семафордын жаанына ба? — деп, Алексей чокымдады.

— Эйе.

— Мен сенин мылтыгыңды туалетке блаап алып јадым. Тоныңды уштыырым. Карманыңда наган ла ГПУ-ның уполномоченный Свиридов Семен Викторовичтин документи. Андый ба?

— Ончозы андый. Мен ол бир калын эриндү немеден жалтанып турум. Бөкө таңма — начальник аланздыды.

— Аярыныгар.

Вагон ары-бери жайканып, чыкырап, калырап, потолокто илип койгон фонарик арай оодылбай турды. Мында барып жаткан пассажирлер баштапкы купенин эжигиндеги каруулды көргүлөп, жүрөктөрү шмиреп баратылар. Алексей Швановло экү алтыгы полкада отыргандар. Прошка үстиги полкага чыгала, жайканып туруп уйуктап бараткан. Оңдо ок, одоштой полкада дежурствозы божогон конвоир уйуктап жаткан. Эжикте часовой. Олордын командири жаңы сопогы чыкырап, коридордо ары-бери базып турган.

— Семафордын жанына жууктап барзабыс, мен тышкары чыгарга суранып алала, туалетке командирин тудайын, а сен мынызын аайла — деп, Алексей Швановтын кулагына шымыранды.

Онызы оңдоп, бажын кекиди.

Керек жакшы ла барып жаткан болгон, бир Прошка деп неме оңчозын арай ла үребеди.

Качан Алексей тамбурдан командирдин тонын кийип алган чыгып келерде, Шванов экинчи каруулдын мылтыгын ушта тартып аларга калып барган. Шак бу өйдө Прошка: «Граждандар, бандиттер качарга жат!» — деп кыйгырала, Швановтын үстине чурап түжеле, полго жаба жапазып алган.

Алексей тонын карманындагы колмылтыгын ушта тартып, Прошканын бажы орто сокты. Онызы пол жаар таар чилеп тоолоно берди.

— Жеригерден бир де кыймыктабагар! — деп, каруулчыктар жаар колмылтыгын уулап алган турды.

— Капшай! — деп, Швановко айдала, эжик жаар жүгүрди. Тамбурдагы эжиктер экүлези бөктү болуптыр. Экинчи вагон жаар барарга келишти.

Алексей вагоннын текпижине турала, ичкери көрди. Удура тошту, соок салкын согот. Көстөри тургуза ла жашкайактый берди. Бүрлери кырутай тонуп калган агаштардын ары жанында карарган ыш, станциянын тураларынын отторы жаркындалат. Сол жанында терең жуука, онын ары жанында калын агаш.

Шванов текпиштин калганчы бозогозына отырала, калыыр эп-арга бедреп турды.

— Калы! — деп, Алексей кыйгырды.

Шванов та не де деп омок айдала, сан төмөн уча берди. Алексей база бир эбеш жабызай түжүп алала, көзин жумуп, сан төмөн чурап ийди.

Жарды төмөн үч катап аңданып барала, күртке кептеле берди.

Качан Алексей карын кактап, оңзиреген жерин сыймап, туруп келерде, онын жаныла поездтин калганчы вагоны кызыл оды мызылдап өттү. Карманын сыймай тутса, наганы оңдо эмтир.

Куветтен Шванов тура жүгүрүп, жолго чыкты. Жарсылдада каткырып, рельсты кырлай жүгүрүп келетти.

— Эзен-амыр ба, гражданин, каруулдын начальниги?

Алексей чала серенип, ого жууктай базып келди.

— Же көөркий, мени коптожын жетти. Жайымга божонорго болушканын учун алкыш болзын — деп, Алексейдин тонынын жазынан тудуп, жыга базарга чырмайды.

Алексей онын колынан уштылала, жүзи орто жүдруктады. Шванов туура чарчап барала, жерден кандый да неме алып, катап ла Алексейге чурап келди.

Алексей наганын ушта тартты. Шванов тыныжы буулып, туду даган ийт чилеп ыркыранып, не де аайы жок алгырып турды:

— Сен, шилемир, кем болгонуңды мени билбеген болор деп турун ба? А-а, атаман Болгов жаар барарга сананган. Прошканы тектерген.

Бастыра операция бүдери, бүтпези бу туштажудан камаанду болгонуң Алексей билип ийди. Айса болзо, шак бу тушта Наташаны өлтүргилеген. Поездте амыр-энчү барып жаткан улусты шилемирдин бандиттери база шак бу туштан аткылаган болордон маат жок.

Ол тиштерин тиштенип, шыкабай ла адып ийди. Та не де рельске шаңырт этти. Кандый да темир болуптыр. Ол онын колына канай учурады не. Шванов кыркырап, чакпыланып турала, буттары чирей тебиле берди.

Бу бөрүдөн ары өштү. Алексей ого бастыра огын да божотсо маказы канбас эди. Онын жанына турала, уур тынып турды.

Мынайып Васька Кайнинин легендазы үзүлгөн. Же керек онон до коомой болор эди. Шванов эбеш энчиккен болзо, Алексей быжу ла Болговтын отрядына жедер, а ондо? Ого барала, Шванов мынайаткан болзо — олүм. Кайда жастыра болгон? Айса болзо, вагоннон качыш өткүрө чөрчөк кеберлү болуп, онон билдирткен болор бо?

Эмезе вокзалда тушта бу сүмелү бөрү нени-нени сезип ийген?

А Прощка? Ондо серемжилү неме жок. Оны Шванов то бурулап албас эди. Ол бойынын акту санаазыла, кандый да мекетөгүн жогынан бандиттердин бандазынан айрыларга амадаган.

— Мизгиры! — Кенетийин санаазына кирди. — Ол камерада танытпаган Васька керегинде стене ажыра ийилген жетирүге бүтпестен де айабас. Андый жаан ченемелдү рецидивисти мекелейтени күч. Ол ончо немени өткүрө билеп жат. Ончо керектерди керсү эткен деп айдарга болбос, Леха...

Ончо санааларга жаба бастырып, станция жаар ууланды.

Таң жарып турарда станциянын дежурныйынын кыбына Алексей кирип келди.

— Мынан Воронеж јаар јети-сегис километр јерде кандый да јарты јок кижн олтүртип койгон јаткан — деп айдала, дежурныйга кандый да чаазын көргүсти. Онызы берген чаазынды коркып-чочып түрген кычырала, нени де ондобогон болбой, сурады:

— Слер кем?

— Ондо јарт бичилбейтир бе? — деп, келген кижн күлүмзиренди.

— А-а, андый туру ине, ајарбайтырым.

Дежурный фонаринин одын јаанада толгойло, такып ла байагы бичигин кычырып баштады. Оны јүк арайдан аайлаган болбой, кенетийин чочып-коркып сурады:

— Кандый болуш керек?

— Милицияга телефон согыгар.

— Бисте телефонло колбу јок.

— Элчи ийигер.

Дежурный узун сынду, сырсақ бүдүмдү кижн кезекке санана берди.

— Јакшы. Қассирди ойгозып ийейин. Ол мында коштой ло кыпта. Чүрче сақып ийигер.

Алексей үргүлеп уйуктай берген болгодый, дежурныйдын кыбына шинельдү, карабин јүктенгилеп алган үч уул тал-табышту кийдире јүгүргилеп келгенин укпаган.

— Документтеригерди көргүзигер? — деп, олордын бирүзи сурады. Байла, баштап јүргени болгодый.

Алексей документтин көргүсти.

— Слер аттарлу ба? — деп, ол сурады.

— Қашовкалу.

— Мени милицияга апарып салзын. А слер ол олтүрткен кижинин сөөгин бого јетирер эп-арга бедрегер. Ыраак эмес. Дрезинле (темир јолло јүретен абра, ол моторлу да болор, колло до толгоп магтадар) барган болзогор артык болор эди.

— Қолдыйы бош — деп, дежурный айтты.

— Јакшы — деп, олорды баштап јүргени алақандарын чабыштырала, айтты: «Иванцов, бу нөкөрди апарып сал!»

— Уктым!

* * *

ОГПУ-нын бу Панинский райондогы бөлүгинин уполномоченныйнын кабинетинен Алексейдин жаңы легендазы башталган.

Кабинет жаан эмес, потолogy жабыс, стенелерин узак черетебен болгон. Онын ичинде турган неме: аайы-бажы јок жаан стол, жабыс диван, көзнөктин јанындагы стенедө «Эриксон и К^о» деп танмалу телефон.

Уполномоченный јиит кижы, чыкырап турар јаан курлу, сары кобуралу, жуучыл кийимин сүрекей јилбиркеп кийип турган бол-
годый. Сол төжинде алдына кызыл бөс кыстай салып, кееркедип
койгон жуучыл Кызыл Мааны орден. Ол отырган јеринен өрө ту-
руп, гимнастерказын түзеде тартып јазайла, чачын беш сабарыла
тарай сыймап ийди. Онын чырайы кирген кижиге бүдүмчилү, кү-
үнзек билдирди.

— Мен ончозын билерим, нөкөр Сокол — деп, ого удура ба-
зып келеле, уулай тудуп алган документти албай айтты. — Меге
Виктор Петрович телефон соккон. Слерге јалтанбас алтам этсе
кайдар?

— Бу документле бе?

— Эйе.

— Мен база ол керегинде санангам. Је баштапкы шүүлтеден
мынызы күч болор.

— Кем јок. Бис слерди койдын терезин кийип алган бөрү
деп јарлаарыс.

— Сезип турум. ОГПУ-нын уполномоченныйы деп документтү
жеткерлү рецидивист качкан деп кайда ла јар эдеригер бе?

— Эйе. Менин фамилиям Игнатов, жуукта Баштапкы Атту
Черүде эскадроннын командири болгон.

Алексей колын берди.

— Мен ненин де учун андый болор деп санангам — деп,
Алексей орден јаар көрүп айтты.

— Ол керек Замостьеде ак поляктарла өткөн жууда болгон —
деп, Игнатов бир де мактанбай, тынзынбай айтты. Алексейди
јардынан кабыра тудуп, диванга отыргысты. — Анайдарда, слер
поездле келип јадала, каруулчыктарга табару эдип, качкан улус
па? Поездтен качар тужаарда Шванов өлтүрткен.

— Ол керегинде слер бойыгардын листовкаларыгарга бичии-
реер бе?

— Эйе.

— Мен Болговко канай једетем? Мени слердин активисттери-
гер баштапкы ла јуртка барзам туткулап алар.

— Слер јакшы үйдежеечилү болорыгар.

— Кем не?

— Фетисов.

— Прощка? — Алексей кайкай берди.

— Ол. Коркыбазыгар ба, Алексей?

— Слер оны сөскө кийдирип алганыгар ба?

— Ол биске бойы анайып калган келген — деп, Игнатов
каткырды. — Качан меге темир јолдо өлтүрткен кижинин сөги
табылган деп јетирү эткилеерде, ол слердин иш болгонын мен
билгем. Не болгон?

Алексей куучындап берди.

Игнатов Алексейдин куучынын ајарулу угуп, учында айтты:

— Фетисов билинип келген. Ол керегинде мен каруулда болгондордын куучынын угуп, Виктор Петровичке јетирү эткем. Бобров слердин Фетисов керегинде шүүлтегерди јарадып турган.

— Ол эмди кайда? — деп, Алексей сурады.

— Мында. Панинодо. Јенезинде. Бис оны божодып ийгенис.

— Мен јоп. Оны кычырыгар.

— Ол чала турумкай кылыкту уул болгодый — деп, уполномоченный айтты.

— Кажы јанынан турумкай? — деп, Сокол серене берди.

— Отыргызаар. Мен ишмекчи-крестьяндардын јангынын алдында бурулу деп турган. Бойымнын эткен буруумнын каруузын јандырбаганчам тоқынабазым деп айткан. Бот кандый уул.

— Мен оны билерим, бүдүп турум.

— Јолыгар једимдү болзын, Сокол. Бистин Болговко күчис јетпеген. Күчис те ас. Садынчак улус та көп. Јуртка једип ле келер болзобыс, банда ажындыра билип койгон турар. Ончолоры агаш-таштын ортозы јаар кача берер.

Игнатов өрө турды. Бу өйдө кем де эжикти токылдатты.

— Киригер! — деп кыйгырала, коштой стенеде турган јаан күскүден көрүнип, темиккени аайынча гимнастерказын түзеде тартты.

Милиционер кирди.

— Ондо база ла тил јок кижиге келди. Та нени де сабарларыла көргүзип айдып јат, чат ондободым.

— Эх, халераны сени! Кече кере түжиле мында айланган — деп, Игнатов кыртыштана берди.

— Качан темир јолдон табылган сөөкти тартып экелип јадарда, ол тил јок кижиге чурап барала, өлгөн кижинин кийимин јурта тартып, согорго сананган дешкен.

— Јаңыс ла ол јетпейтир! — начальник кородоп кыйгырды.

— Кем оны билген — деп, дежурный, бурузын алынган немечилеп, айтты. — Мында бир үй кижиге оны таныган. Ол Ветловканын деп айткан. Бандиттер онын адазын өлтүргендер. Онын учун ол ончо бандиттерге кородоп јат.

— Ол үй кижини тапсын деп, взводтын командири Евлампевке айт. Шылагар! Ол тил јоктын мында табылганы серемјилү — Игнатов Сокол јаар сакылталу көрди. Онызы нени де айтпады.

— Тудыгар!

— Уктым!

— Тил јок бу јердин эмес болгон эмтир — деп, Алексей айтты. — Ветловкадан. Онон бо? Айса болзо, Болговтын агенти?

— Онын бого кенетийин табылганы меге де серемжилү — деп, Игнатов айтты. — Жартына чыгарыс.

— Фетисовты алдыртсагар.

Оны алдыртарга да жетпеди. Удабай бойы келди.

— Гражданин начальник! — деп, Прошка эжикти ачкан ла бойынча кыйгырды.

Диваннан туруп, ого удур күлүмзиренип калган Васька Каин басты.

Фетисов кайкап, жана болды.

— Сен?

— Мен. Мен, Прохор. Коркыба. Отыр! — деп, Алексей најызын кычырды. — Бис жаңы ла сен керегинде куучындажып отырганыс.

Прошка Алексей жаар бүдүмчи жок көрүп, нени де ондобой турды.

— Отыр, отыр. Куучындажалы — деп, Алексей айылчыны диванга отыргысты.

— Мен ГПУ-да иштеп жадым. Не болгонын өнөтийин эткенис. Ондодын ба?

Прошка мендеп келгенине тыныжы серибей, бажын кекеп жөпсинди.

— Неге мендеп келдин, жажырбай айт.

— Кольканы кем де өлтүрген деген чын ба?

— Чын. Мен өлтүргем.

— Сен?

— Эйе. Артык арга жок болгон. Олор Мизгирьле экү мени танып ийгендер. Анайдарга келишкен.

— Же карын, кудайга баш. Ол көрмөстинг бойы — деп, Прошка сүүне берди. Байагы кунукчылду чырайы кенетийин сүүнчилү боло берди.

— Керек андый — деп, Алексей куучынын оноң ары көндүктирди. — Сен чын эткен. Сениң күүн-санаангы камерада отырышта ондогом.

— Ондогон, а нени де айтпаган.

— Жарабас болгон.

— Чын. Биске ондо канай иженетен — деп, Прошка улу тынып айтты. — Вагондо до тушта мен сени өлтүре согуп ийер аргам болгон. Ол тушта коркышту ачынгам. Вот сен мени төбөлөп ийген. — Прошка бөрүгин уштып, бажынын шырказын көргүсти. Экилези каткырыжа бердилер.

— Сен начальникке нени-нени айдарга келген бе?

— Базарга барала, Федька Сметанкинге жолыккам. Ол бандадан. Ондо оны Кушсокор дежетендер. Ненин учун десе, карануй кире ле берзе, нени де көрбөс. Кушта андый оору бар деген.

Алексей куучындап берди.

Игнатов Алексейдин куучынын аярулу угуп, учында айтты:

— Фетисов билинип келген. Ол керегинде мен каруулда болгондордын куучынын угуп, Виктор Петровичке жетирү эткем. Бобров слердин Фетисов керегинде шүүлтегерди жарадып турган.

— Ол эмди кайда? — деп, Алексей сурады.

— Мында. Панинодо. Жезгинде. Бис оны божодып ийгенис.

— Мен жоп. Оны кычырыгар.

— Ол чала турумкай кылыктууул болгодый — деп, уполномоченный айтты.

— Кажы жанынан турумкай? — деп, Сокол серене берди.

— Отыргызаар. Мен ишмекчи-крестьяндардын жагынын алдында бурулу деп турган. Бойымнын эткен буруумнын каруузын жандырбаганчам токынабазым деп айткан. Бот кандый уул.

— Мен оны билерим, бүдүп турум.

— Жолыгар једимдү болзын, Сокол. Бистин Болговко күчис јетпеген. Күчис те ас. Садынчак улус та көп. Јуртка једип ле келер болзобыс, банда ажындыра билип койгон турар. Ончолоры агаш-таштын ортозы јаар кача берер.

Игнатов өрө турды. Бу өйдө кем де эжикти токылдатты.

— Киригер! — деп кыйгырала, коштой стенедө турган јаан күскүдөн көрүнип, темиккени аайынча гимнастерказын түзөдө тартты.

Милиционер кирди.

— Ондо база ла тил јок кижии келди. Та нени де сабарларыла көргүзип айдып јат, чат ондободым.

— Эх, халераны сени! Кече кере түжиле мында айланган — деп, Игнатов кыртыштана берди.

— Качан темир јолдон табылган сөөкти тартып экелип јадарда, ол тил јок кижии чурап барала, өлгөн кижинин кийимин јырта тартып, согорго сананган дешкен.

— Јаңыс ла ол јетпейтир! — начальник кородоп кыйгырды.

— Кем оны билген — деп, дежурный, бурузын алынган неме чилеп, айтты. — Мында бир үй кижии оны таныган. Ол Ветловканын деп айткан. Бандиттер онын адазын өлтүргендер. Онын учун ол ончо бандиттерге кородоп јат.

— Ол үй кижини тапсын деп, взводтын командири Евлампьевке айт. Шылагар! Ол тил јоктын мында табылганы серемжилү — Игнатов Сокол јаар сакылталу көрди. Онызы нени де айтпады.

— Тудыгар!

— Уктым!

— Тил јок бу јердин эмес болгон эмтир — деп, Алексей айтты. — Ветловкадан. Онон бо? Айса болзо, Болговтын агенти?

— Онын бого кенетийин табылганы меге де серемжилү — деп, Игнатов айтты. — Жартына чыгарыс.

— Фетисовты алдыртсагар.

Оны алдыртарга да жетпеди. Удабай бойы келди.

— Гражданин начальник! — деп, Прошка эжикти ачкан ла бойынча кыйгырды.

Диваннан туруп, ого удур күлүмзиренип калган Васька Каин басты.

Фетисов кайкап, жана болды.

— Сен?

— Мен. Мен, Прохор. Коркыба. Отыр! — деп, Алексей најызын кычырды. — Бис жаңы ла сен керегинде куучындажып отырганыс.

Прошка Алексей жаар бүдүмчи жок көрүп, нени де ондобой турды.

— Отыр, отыр. Куучындажалы — деп, Алексей айылчыны диванга отыргысты.

— Мен ГПУ-да иштеп жадым. Не болгонын өнөтийин эткенис. Ондодын ба?

Прошка мендеп келгенине тыныжы серибей, бажын кекеп жөпсинди.

— Неге мендеп келдин, жажырбай айт.

— Кольканы кем де өлтүрген деген чын ба?

— Чын. Мен өлтүргем.

— Сен?

— Эйе. Артык арга жок болгон. Олор Мизгирьле экү мени танып ийгендер. Анайдарга келишкен.

— Же карын, кудайга баш. Ол көрмөстин бойы — деп, Прошка сүүне берди. Байагы кунукчылду чырайы кенетийин сүүнчилү боло берди.

— Керек андый — деп, Алексей куучынын оног ары көндүктирди. — Сен чын эткен. Сенин күүн-санаангы камерада отырагыста ондогом.

— Ондогом, а нени де айтпаган.

— Жарабас болгон.

— Чын. Биске ондо канай иженетен — деп, Прошка улу тынып айтты. — Вагондо до тушта мен сени өлтүре согуп ийер аргам болгон. Ол тушта коркышту ачынгам. Вот сен мени төбөлөп ийген. — Прошка бөрүгин уштып, бажынын шырказын көргүсти. Экилези каткырыжа бердилер.

— Сен начальникке нени-нени айдарга келген бе?

— Базарга барала, Федька Сметанкинге жолыккам. Ол бандадан. Ондо оны Кушсокор дежетендер. Ненин учун дезе, каражуй кире ле берзе, нени де көрбөс. Кушта андый оору бар деген.

— Ол сени таныган ба? — Алексей оны мендетти.

— Көрзөм, ол кандый да эр кижиге тил жок кижиге болуп, сабарларыла көргүзүп, та нени де айдып турды. Мени көрүп ийеле, туура болгон. Мен онын кийнинен ары болорымда, ол менен качып, кайда да табылбай калган.

Олор экү куучындажып отыргылаарда начальник кайдөөн дө чыга конгон болгон. Алексей Прошканын куучынын угуп, тура жүгүрди.

— Бараак!

— Кайдөөн?

— Игнатовты таап алаак. Ол тил жокты эмди ле тудар керек. Ол быжу ла Болговтын элчизи болор.

— Ол чын — Прошка жөпсинди. — Колька керегинде уккан, билген.

— Сени көрөлө, сен ненин учун жайымда базып жүргенинги, а Колька канай өлтүрткенин билерге турган болор — деп, Алексей кабинеттен чыгып жада айтты.

Проходдын айтканын угуп, Игнатов журттаган чыгатан жолдорды ончозын туй алзын деп жакару берди. Оромдорды, вокзалды көрзин деп наряд ийди.

— Слерге журтта көрүнерге жарабас — деп, Алексейге шүүлте этти. — Менде башка кабинет бар. Экү ого барыгар.

...Ажанып отырып, Алексей Прохорго легендазы керегинде айтты. Эмди Прохорго каруулу да, жеткерлү де жакару бүдүрер керек. Ол токыналу угуп, андый жакару бергенин бир де кайкабады.

— Мен такый ла ол банданы өдөр учурлу. Ненин учун десе, мен албатынын алдында бурулу. Слерге болушканым керегинде албатыга айдарыгар ба?

— Айдарыс. Кыйалта жогынан айдарыс — деп, Алексей сөзин берди.

— Кем жок. Эмди ол үскер тагманы ла тудуп алатан болзо- быс. Онон башка ол ончо керекти үреер.

— Тудуп алгылаар болор бо.

Алексей уполномоченныйдын адына бичиген документ көргүс- ти:

— Бу документле мен бандага барып кожуларым. Жербойынын органдары тал-табыш көдүрер. Ондодын ба?

— Ондодым — деп, Фетисов каткырды. — Уполномоченный- дын документин алып жүрген бандитти тудар деп пе.

— Чын. Болгов кайткай не? Бүткей не, айса серене берер бе? — Мениле кожо барзан серенбес — деп, Прохор бүдүмжилү айтты. — Жаңыс Сапун көрмөс бар, ол та канайда бербегей.

— Ол кем? — деп, Алексей чочыганду сурады.

— Онын болушчызы. Камыктын тынын кыйган. Ончо немени

унчукпай эдер. Ого кижнн олтүрөтени түкүргенине түңгей. Бир чет-перт самогонды ичип алар болзо, эмеш те эзирбес, жаңыс ла тум-чугынын кортылдажы көптөп, бөрүнинг көстөри ошкош көзи там ары курчый берер.

Сапуннын аидыйы керегинде куучын угуп, Алексейдин сырты тужы соой берди.

— Ол көп неме куучындабас. Жаңыс айдар: «Мен Совет жаң-нын оштүзи эмезим. Мен онын адаанын алып жадым. Меге ол жајым берген, канайып ого колымды көдүрөтөм? А тенектерди то-но, сок...»

— Сапун кайдан?

— Көрмөс тө билбес. Бистин жердин эмес болор. Атаман оны кайдан да таап алган. Бойынын он колы деп бодоп јат.

— Ончо керекке бүдүмјилеп јат па?

— Бүдүп јат. Кезикте экү чуркуража да беретен. Бир катап промартельге табару эткендер. Тере тондор, сапактор көктөп турган промартель болгон. Сапун сенектен эки рулон хром таап ала-ла, бойына алып алган. Атаман кийинде, угала, экү бир энир ке-ришкилеген. Арай адышкалабаган. Бир бойдон эмегинин айлына самогон ичип туруп јөптөшкөндөр. Хромды экү талортодон үлеш-килеп алган.

— Сен меге мындый неме айт — деп, Сокол сурады. — Ол бандиттер Совет жаң ологго чыдабас болор деп бодогылап турган ба?

— Улус тоногылап, аракыдагылап јат. Ондо эртенгизин сана-нып турган кижнн јок — Прошка бир эмеш сананып отырала, айт-ты. — Мен оны бир неделенин бажында ондогом. Ончолоры ши-лемирлер. Жаңыс атаман ылам, сайын мактанатан: «Бис јаар теле-кейдин капиталы көрүп јат. Јеткерге кийдирбес. Слер оны унды-багар. Тыңыда тартышсабыс, јүзүн-базын артельдерди јоголткы-лап саларыс».

— Көрсөн күлүктин санаазынын јаанып. Айса болзо, онын ол амадузын да тузаланып ийерге јараар — деп, Алексей шүүлте алынды. — Ижис јеткерлү болотон эмтир.

— Серенбе. Ончозын эдерим. Жаңыс ол Федька Кушсокор ке-регинде сананып турум. Оны тудуп албаза, бис 'экүге коркышту чаптыгын јетирер.

— Сен чын айттын. Ол кажынын?

— Березовкадан болгодый. Төрөгөндөри өскө дө јурттарда бар. Сыраңгај неме болбозо, оны Кленовый јуртка кетеер керек. Је ондогы төрөгөндөри оны јуутпай турган деп уккам.

...Түн ортозына јетире сүүнчилү ле јетирү келбеди. Тил јок ис-те јок табылбай калган. Игнатов ижинен барбады.

Таң адып турарда Алексейди коридордо кандый да табыш ой-

госты. Ол эжиктен шыгалап көрди. Коридорло кандый да карган эмеген жорголоктоп келип жат. Уур тынып кыйгырат:

— Уйым желдеп келген. Түнде оны көрүп, беш катап чыгып жадым. Ол тил жок неме эгирде айылдажымнын мылчазынын жанында уйуктап жаткан болгон. Айылдажым онын эжези болгодый эди. Карындажымды бандиттер кыйнаган деп куучындап туратан... — ол үй кижиси ле милиционер Игнатовтын кабинетинде жаар ууландылар. Куучыны угулганча: «Уйымды көрөргө такып чыксам, айылдажымнын эжиги чыкырт эдип, эр кижинин үни угулды: «Сен, Аксинья, жөөжөни чеберле. Билдирип ий калдын. Эмди тургуза жакшы болзын». Ажыктап көрзөм, көк жарамас, байагы тил жогым куучындап турган болуптыр».

Игнатов эмегеннин куучынын угуп, дежурить эдип турган нарядты тревогала тургусты. Бедрешти бойы башкарган. «Тил жок» тудулган. Тинтү тушта онын квартиразынан жүзүн-жүүр бөстөр, эки пуд кирези сахар, одус арчуул, бир тагышкын кайру ла беш чалгы табылган.

— Мыны бандит кайдарга турган? — деп, Игнатов тоногон немелердин ортозында жаткан чалгыларды, кайруларды көргүсти.

Федька көзи суркурап, кородогонун бадырып болбой айтты:

— Көрзөң, начальник, кандый болот. Совет эмес. Мындый чалгыны эмди түште жарыткышту да таппазын.

— Жарт — Игнатов Федька жаар күлүмзиренип айтты. — Жакшы чалгыла өлбөг чабар деп сананган болбайдарын?

Федька унчукпады.

— Не унчукпай турун?

— Болор, начальник. Не өчөп турун? — Федька тунгак үнде-нип, столдон жана болды. — Каталашкага апар. Эмди баратан жолым жагыс.

— Мендебе. Отырыжын жедер — деп, Игнатов токиналау айтты. — Не тегине кородоп турун. Мынаар ол турган отыргышка отыр. Сурактарга каруу берерин. Жок, оны КПЗ-га апарыгар — деп, кенетийин санаа алынды. — Кажы ла шилемир учун уйкудан азарга жарабас. Жагыскан отырып, эмеш санаа алынып көрзин. Ол өйдиг туркунына бис амырап алаак — столдың кийининег туруп, темиккени аайынча гимнастерказын түзедип, чачын сыймады. Онон бандиттин жанына жууктай базып келеле, кату айтты: «Жагыс ла ончо немени бир де жажырбай, агын-чегин айтсан кату революционный жаргыны жымжадарын. Шак оны эске алынып жүр!».

Федьканы апарарда, Алексей келди.

— Бараак, Сокол, амыраак. Уй кижини вишнядан вареник кайнаттыраак. Мылчага кирерис — Игнатов айлына кычырды.

Игнатов жакшы кижиси болуптыр. Бойы варениктер эдип, бойы

ла мылчага от салды. Онын Семка деп ак чачту, алты жашту омок уулчагы адазына болужып жүгүрди. Онон бир де алтам айрылбайтан эмтир. Бөрүгинин магдайына кадап койгон беш айры кызыл чолмонын көргүзип мактанды.

— Буденныйдын черүчили — деп, адазы уулын кабыра кучактап жажытты.

Мылчанын кийининде Игнатов чек мелирей берди. Түниле уйуктабаган учун анайып турган болгодый. Чала-была ажанала, орынга жырс барып түшти.

— Слер не уйуктабай турыгар? Мен слерге диванга төжөк салып койгом — деп, онын үйи, жирме беш жашту кирези кеберкек келин айтты. — Жадып амырагар.

Алексей жөпсинбеди.

— Журтла базып көрөйин. Фетисовко кирип чыгар керек. Ол жеңезинде кандый жаткан эмтир.

— Айлын көргүскен беди? — деп, Игнатов көзин ачпай сурады.

— Көргүскен.

— Же барып көр, карындаш.

Алексей базардын жанынан сопоктор ремонттоп турган ларекты таап, Пановко жолукты.

Онызы онын келгенин кайкабады, сакыган болгодый.

— Коштой кып төөн кир. Оndo темир печке бар, жылынып ала-рын.

Бойынын иштеп турган жерин жаап, удабай айылдын ээзи келди.

Павел ончо керекти билетен болуптыр.

— Керек коомой болгон эмтир, карындаш — деп, Павел кордоп айтты. — Ол кайраканнын кылыгын билип ийгенин жакшы. Онон башка чек коомой болор эди. Неден жастыра болды болбогой?

— Мең сананзам, ол камерадагы «телеграммадан». Билерин бе? «Слерде танытпаган Каин отырып жат».

— Эйе, эйе. Байла, Мизгирь Каинди көзиле көргөн, жакшы билетен болор.

— Андый болор. Же кем жок. Эмди бөрүнин бойына барып жадыс.

— Фетисов кандый? Мен мында эбеш шинжү өткүрип көргөм. Ол улус та өлтүрүшпеген, тоношко до турушпаган. Оны тоногон немени садарга ийгендер. Ол ченелтеде болгон. Бүтпейтендер.

— Павел, мен ого бүдүп жадым. Сөзине турар болор.

— Бүдетен турус. Шүүлтенди кандый деп көрди?

— Мен бодозом, сүүнчилү. Керек эдерге жүтकिп жат.

Эмеш сананып отырала, Павел айтты:

— Мен сеге кудайга бажыратан турачактар керегинде айткан бедим. Ол темей неме болгодый. Олордын ордына улус таап алыгар. Олор эмди кажы ла журтта бар. Анчадала баштапкы комсомолдор. Кленовый журттын комсомолдоры бандиттерге кетүүл эделе, анказын база астырган ла. Жалтанбастары коркыш. Олорды эмди токтотконус. Дробь мылтыктарла пулеметко удура канай жуулажатан. Жууны токтодоло, бисле колбу тургузар болгондор.

— Болговто пулемет бар ба?

— Бар. Жангас эмес, экү. Бирүзи колдон адатан, экинчизи станковый. Ол тегин банда эмес деп шүүлте бар. Олордын колбузынын изи Польша, Румыния жаар барган. База бир садынган неме табылган. «Жажыл» черү жуурга жат.

Алексей сыгырып ийди: — Кем?

— Мында бир шилемир. Бистин Белоруссияда командир болгон. Ол керегинде кийинде. Сенин бүдүретен керегин — бүдүм-жиге кирип, атаманнын жуук өйлөрдө эдерге турган амадузын биске жетирери. Оңдо деремненин мекелеткен уулдары көп. Же чындыктары да бар, темдектезе, азыйгы акгвардеецтер. Рецидивисттер де бар. Ажарын.

Олор бир кезек унчукпай отырдылар. Тышкары соок шуурган шуурат, а мында, кабыргазы кызарып калган печкенин жанында жылу.

— Парольды ундыбадын ба?

— Канай ундыйт.

— Ажарын, карындаш, кемди ийетенин бил.

— Санааркаба. Мен чындык уулдарды ийт чилеп жыдынан ла билип ийетем. Байла, бүгүн түнде атанар болорус. Айдын-күннинг айалгазы да бандит ошкош эмтир.

Олор экү каткырыжа бердилер. Алексей онон чыгып, Игнатовтын айлы жаар басты. Бүгүн тил жок банданын чокум адресни айдар учурлу.

Жаан журттын оромдорында кем де жок. Каа-жаада шуурганга чыдашпай, жүстерин жаба туткулап алган улус айылдары жаар мендеп бараткылаганы көрүнөт.

«Чөлдө кандый не? — Алексей чочып-коркып сананды. — Бу шуурганда, ого үзеери, карануй түнде жолды канай табар? Барар жерди таппай калала, кижини бөрү болуп улуй берер болбой».

— Жол керегинде санааркаба, нөкөр Сокол — деп, Прохор «нөкөр» деген сости оморкоп, сүүнчилү айтты. — Мен мында жүс километр жерди көзимди жаба тагып та алзам, аспай жүре берерим, кажы ла жуука, кажы ла болчок жаштан ала таныш. Түнде ле барарыс. Билдиртпеске жакшы.

Прохор онын жегезине Кушсокор жолыкканы керегинде калганчы солундарды куучындады.

«Коркыш коркыгам — деп, жези куучындаган. — Мен оны эш-немеге жарабас кижиде билетем. Бастыра жүрүмүндө уурданып, улус мекелеп азыранган. Бандиттерде тоомжулу кижиде уккам. Оны көрүп ийеле, торт тыркырай бергем. Көрмөскө менен керек деп санангам. А ол дезе айылдын ичин аяктап, сураган: «Мен та көс көргөм, та кандый, базарда Прошка жүргөн ош-кош?» Ох, көрмөс, деп санангам, жарт таныптырын. Прошканы сеге бербезим. Прошка мында кайда келет? Онын кайдазын сен бойун билерин. Айылдан жүк арайдан чыгаргам. Меге та бүткөн, та жок, чыгып барадала, айткан: «Тал-табыш чыгарба. Мени көр-бөгөн. Ондоодун ба?» Оной айдала, жүре берген».

— Ыраак барбаган — деп, Прошка күлүмзиренип, Алексей жаар көрди. — Оны тудуп алгандар. Тил жок кижиде болуп мекеленип жүргөн.

Прошка мындый болуп калганына жези коркышту сүүнгөн. «Ойто эбиргенине кудайга баш» — деп, канча ла катап айткан. Ол ончозын чокымдап угарга сананган.

Же Прошка айтпаган.

Качан озор экү Игнатовко келгилеерде, туралардын көзнок-төринен оттор жаркындалып күйе берди.

— Баскындап жүрүп калдын ба, нөкөр Сокол? — деп, район-нын уполномоченныйы омок уткыды. — Бир де амырабаган?

— Фетисовло экү калыражып, узак отырып калтырыс. Куш-сокор канай туру?

— Бир эбештен айдып жат. Бандиттердин турган жери Жыду деп өзөк. Ол жер чындап та жыду. Айландыра бастыра ла илжи сас. Кышкыда да тонбой жат. Оны тегин анайда жуулап алатан арга жок. Көп улус короор. Удура адыжып ийеле, качып жүре берер. Онын барган жери де билдирбес. База бир солун неме: башкүн бандиттер, Ветловкага табару эткендер. Ондогы улус он-чозы ТОЗ-ко бичиткен. Бандиттер озорды үредерге санангылаган болгодый. Же озор жалтанбай удурлашкан. Учына жетире жартал-баган жетирү аайынча болзо, бу тартыжуда Болговтын заместители өлтүрткен.

— Кандый макалу!

— Андый, андый. Ветловкада неден де жалтанбас эр табылган, ТОЗ-тын председатели. Бандиттерге удур тын согулта эткен. Эмди мыны кычыр. — Игнатов Алексейге типографияда кепке басып чыгарган листовка берди.

Ондо поездтен качкан бандиттер керегинде бичилиптир: «Кан деп чололу жарлу рецидивист конвойдын начальнигинин мылтыгын блаап, онын тонын, документтерин алала, поездтен качкан. Оныла кожо Болговтын бандазынын бандиттери Фетисов ло Шванов качкандар. Шванов адыжып туруп өлтүрткен. Граждан-

дар! Аярыныгар! Ишмекчи албатынын бу өрөги айдылган өштүлөрүн көрзөгөр, тургуза ла жаннын органдарына жетиригер. Олордун темдектери: Каин — талорто сынду, сырsak, тумчугу түс, чичке, ээгинде жаан эмес сөөл. Аңылу темдеги: төжинде үй кижитебеле, апарып жаткан мүркүт ийнеле жуурап салган. Жажы 24».

— Же кандый? — Игнатов күлүмзиренип, чаазыннан көзүн албай айтты.

— Кем жок. Улусты жакшы санаа алындыратан эмтир — деп, Алексей каткырып айтты. — Жаңыс Каинди бандада кем-кем билетен болзо канайдарыс?

— Андый болотон аргазы жок. Ол бу жердин эмес. Ыраактан келген. Же кижиде кайдан билер. Жеткери жаан ла неме.

— Таныттырган кийинде божогоныс ла ол. Оны түзөтсебис кайдар? Каин эмес, элбеде жарлу рецидивист Жиган.

— Же жакшы. Слер бүгүн Копысово журтка једеригер. Мен слерге ээрлү аттар берерим. Копысового барала, журт Советке табыштырып береригер. Жууктагы журт Советтердин председателдерин ончо чынды билер.

— Жеткерлү эмес пе?

— Бүдүмчилү улус. Гражданский жуулардан ала большевиктер. Бандага листовкалар керек. Болговтын кажы ла журтта улусы бар. Ол ло күн листовкалар онын колында болор. Слерге кандый бир аалга јерге кирип алала, эки күн кирези сакып алар керек.

— Ончозы јарт. Жаңыс нөкөр Фетисовто мылтык жок.

— Расписка бичийле, бистен алзын.

ОН БЕЖИНЧИ БАЖАЛЫК

Журтты сыр јелишле өттилер. Онын јаказына чыгала, айландыра койу агаш өскөн кырлак жаар ууландылар. Кар тереңжип, јелип бараткан аттар базытка көчтилер. Прошка чылбырынын учыла адын араайынан камчылап, нени де сүүнчилү сыгырып баратты. Алексей айландыра ајыктап, јолдын сомын да таппады. «Чек јол жок јерле баратканыс па? — деп сананды. — Мында ис те жок туру ине».

Атанаганынан ала үч час боло берди. Бир де јерге токтободылар.

Ичкери јанында та не де карарат. «Агаш болбой кайсын» — деп, Алексей сананды. Жуукта атка минген эмес, бош чылай берди. Карануй, јол жок то болзо, Прошка бир де аланзу јогынан ичкери барып јатты. Көрмөстин көзинин курчы да коркыш. Јолды та канай билип бараткан.

Кенетийин айландыра чедендеп койгон обоолу тегерик акка

чыктылар. «Анайдарда, журтка жетире ыраак эмес» — деп, Алексей сананды.

— Тпр! — Прошкадан табыш угулды. — Эбеш тыштанып алаак. Бу агаштын ары жанында Чижовка журт болор.

Олор аттарын чеденге буулап ийдилер. Буттары, торт ло агаш чилеп, кадып калган, бнзиреп, јерге де бастырбай турды.

— От одырып ийген кижн. Јагыс ой јок ине. Эмди де одус километр кирези јер одор керек. Мен карын тус барып јадым. Эбирт-киштерди кериген болзобус, онон узак болор эди.

— Кордин бе, јол до, ис те јок. Аттарыс арыр болор.

— Кем јок, олор темигип калган. Милиция јолло јурбей јат.

Прошканын суйнип турганы коркыш. Ол шуурганды да, терең карды да эш-немеге бодобойт. Чеденди ажыра калыйла, обоонын тозине јолдн отырып, та кандый да кожонды кими ректенип кожоңдоды.

— Бери кел, нокор Сокол, мында јылу да, јымжак та.

Је Алексейге сирейе тонуп калган буттарын јылыдып алар керек болгон. Онын учун обооны айландыра југурип турды.

— Сен канай соокко тонбогон? — деп, Прошкадан југурип барадала сурады.

Прошка каткырды.

— Билеринг бе, нокор Сокол. Кодок, эмди Жиган бедин? Мен эмди одугимди уштыйла, јылагаш та југуре берерим. Чыккан-бскон торол јерим. Бого ойто эбирип келер болорым деп сананбагам да. Корзон, керек кандый болды. Эмди де јуулажарыс, тар-тыжарыс. Сен билеринг бе, мен нени сананып алдым? — Ол Алексейдин токтоорын сакып алды. — Бис Копысового барбазыс.

— Аттарды канайдарыс?

— Будумчилу улуска табыштырып берерис. Салымымды ченеп коройин деп. Кандый болор эмеш.

Ол та нени де эске алынып, бойында куучынданат:

— Кайда барарыс?

— Кленовый доон барарыс. Мынайда тус барзабыс јуук.

— Кор. Сеге јарт. Кажызы артык, оны ла эт.

Прошка улу тынды.

— Та јакшы болор та јаман болор — билбей турум. Анай ла эдер кууним бар.

«Акыр, бу нени сананып алды болбогой?» — деп, Алексей јуреги типилдеп сананды. Кандый бир јеткерге ле учурабайтан болзо.

Олор туура болуп, койу агаштын ортозына кирдилер. Аттары терлей берди. Кайда да јуугында потуктин уни угулды. Алексей канайш та аыктанза, туралар корунбейт. «Јурт, байла, тоннин алдында болор» — деп, ол сананды. Олор база да узак барган-

дар, је учында кату јолго учурап, аттардын јорыгы јегиле берди.

Олор кырдан түжүп, шуурганга бастырып койгон јуртка киргилеп келерде, таң ада берди. Пөтүктердин үндери турадан турага көчүп, јаскыда кирген суунын толкузындый жаңыланып турды.

Шуурган билдирлү тоқынай берди. Прохор јаан эмес эки кып тура јаар ууланды. Чеденнин паратазын ат үстинен ачып, онын кийнинен ары јортсын деп колын жаңыды. Олор аттарынан түжерде ле, таскактын алдынан темир айрууш тудунган кижичыга конды. Ол тоны јебечен, пыймалу, бөрүк јок эмтир. Карга кажайып калган чачы мендегенине атрайыжып калтыр.

Таныш эмес улус келерде, бу кижичы уйларына өлөң салып јаткан болгодый.

— Тур! — деп кийгырала, айруужыла кадаарга белетенип, Прошка јаар басты.

Сақыбаган јанынан айрууш Прошка јаар учуп, ол бөкөс эдерде, ары јанындагы төңөшкө кадала берди. Киске чилеп јана калыйла, чеденнин шердезин ала койды.

— Бу јүүле бердин бе, тенек — деп, Прошка столмодо айруушты кодоро тартала, таскактын үсти јаар мергедеп ийди. — Бу сен канай турун? Таныш, бу кижичы ГПУ-нын уполномоченный болор. — Алаатып калган эр кижичы јаар кандый да ајару этпей, эки атты јединеле, таскактын алды јаар апарды. — Сен, нөкөр Сокол, тура јаар бар. Көрзөң, күлүктин күндүчизин, айылчыларын айруушту уткып јат.

— Сен кандый айылчы? — деп, айылдын ээзи Прошканын кийнинен ары соок көрүп айтты. — Сен айылчы эмес, бандит инен. — Онон Алексей јаар серемјилү көрди. — А слер, нөкөр, документигерди көргүзигер.

— ГПУ-нын бандиттерле тартыжатан уполномоченный Семен Свиридов — деп, Алексей меке документин көргүзип айтты.

— Свиридов? — чаазын јаар лаптап көрди. — А ол не слерди Сокол деп айтты?

Алексейдин чырайы кызара берди ошкош. Манзаарый берген Прошка јаар көрүп айтты:

— Бис андый јанду улус. Чын ады-јолысты угуза айтпайтаныс. Менин чоло адым андый. Мен көрзөм, нөкөр Фетисов слерге бүдүп турган болгодый.

— Ого канайып бүтпейтен. Бу јуукта бандиттерле јуулашкан деген јокпо — деп, Прошка јегиндеги карды меелейле кактап айтты.

— Ол слер бе?

Айылдын ээзи чырайын соодып, Алексейдин документин ойто табыштырды.

— Бу Костя Дубравин болор — деп, Прошка јартады.

Мыны ончозын Алексей айылдын ээзининг чырайынан көрүп отырды.

— Биске өөркөжөргө жарабас — деп, Алексей айтты. — Бис керегинде бастыра немени кийнинде угарыгар. Эмди аттарды азырайла, журт Советке табыштырып беригер. Бүгүн энгирде бе, эртеп эртен тура ба олорды алгылап алар. Слер Болговтын турган жерин билетен болзогор, биске чокымдап айдып беригер.

— Олорды слерге кем чокымдап айдып беретен? — деп, айылдын ээзи каткырды. — Сен Настя, ол канду штабс-капитаннын турган жерин билеринг бе?

— Билбей, а. Ол меге кече ле айткан — деп, Настя өчөди. — Мен, Настасья Петровна, жыдуда отырып жадым, эдер неме жок, самогон ичин, чочконунг жуузын жип, амыр-энчү журттарга табару эдип жадым деген.

— Бот кандый — деп, Прошка каткырды. — Анайдарда, нөкөр Свиридов, керектер жакшы эмтир. Биске штабс-капитанга айылдаарга жойу барарга келижетен эмтир. Жолой шыралаган улуска жалакай болор бо.

Алексей өрө турды.

— Жылынып алдыс. Алкыш болзын. Керектү айалга болзо, болушсагар. Слердин мында күч те, жеткерлү де. Бис керегинде талтабыш угула берер.

Айылдын ээлери эмеш токынагылап, эрте келген айылчыларды нени де айтпай үйдежип койдылар. Эртеп туранын боромтыгына Костя узак карандап көрүнип турды, онон журттын ортозы жаар ууланды.

— Совет төөн барып жат — дейле, Прошка койу жыраалардын ортозы жаар ууланды. — Эмди капшай мынаг ыраар керек.

Жолой барадала, Алексей сурады:

— Сен ол айылга не түшкен. Эмеш ле болзо, айруушка кадалып калбадыс.

— Салымымды ченегем, Алексей. Ол Настя менин куучындаган кызым ине.

— А не айтпадың?

— Нени айдар — Прошка үшкүрди.

— Кату кылыкту кыс болуптыр.

— Онон кату канай болор. Мени эмдиге бандит ле деп сананып жат.

— Капшай бараак. Кийнистен ары истежү једин келгей.

— Истешпес — деп, Прошка токыналу айтты. — Мындагы председатель бандиттинг кийнинег истешпейтен.

— Канай истешпейтен? — Алексей кайкай берди. — Игнатов ончо јерлерде эски большевиктер, гражданский жуунын туружаачылары иштегилеп жат деди ине.

— Андый кижн мында болгон. Фамилиязы Кравченко. Катударган. Та өкпөнннг, та өскө жердннг оорузы оны жыккан. Эмдн божоп калган болор. Онын ордына Дударенконы туткандар. Онын эки төрөгөнн бандада. Уйниннг төрөгөндөри. Олорды Игнатов билбес болор.

— Бу сен нени айдадың? — деп, Алексей атнас эднп, нени де сеспей коштой базын отырган нөкөрнннг жардынан кабыра тутты. — Сен ол Дударенко керегинде не айтпаган?

— А ол керегинде нени айдатам — деп, Прошка Алексейдннг коркып-чочыганына алаң кайкады. — Менен ол керегинде кем де, пени де сурабаган.

Алексей наганын ушта тартып, чырайы кугара тартылала, Прошкага чурап барды.

— Сен, провокатор, мени бандиттердннг оын дөөн не апардырын? Бис Копысово төөн не барбаганс? Колдорынды өрө көдүр, провокатор!

Прошка манзаарып, көстөри типилдеп, тескери бололо, колдорын өрө көдүрди.

— Мен Настяны көрөргө санангам. Канай турун? Канай турун? — деп, Прошка калын кургак эриндернн жалап, туктурулала айтты. — Сен көрдннг ине... А председатель... оны кем билген.

Алексей кородогоньпа түкүреле, колмылтыгын кабына сукты.

— Сен нени эткенингни сананган! Эмдн милициядан улус келнп, бистн тутсын деп листовкалар таркадар, а бойлоры председателдннг кулагына туйказынан ол экүге бериште, олор бистннг улус деп шымыранар. А ол десе Болговко тургуза ла бис экү керегинде чындык жетирү эдер. Олгөнннгди билип турун ба?

Прошка жадыктынг үстине отырып, бажын салактадып нйдн. Эбеш сананып отырала айтты:

— Акыр, тургуза ла ойто барып, ол председателдн милиция келгенче арестовать эднп алаак.

— Кандый шылтак таап, оны арестовать эдетен?

— Шылтак бар. Ол тил жокты ундып койдың ба?

— Онын мында кандый камааны бар? — деп, Алексей сурады.

— Ол онын уйниннг карындажы — Прошканын чырайы сооп, көстөри кадалгак боло берди. — Онын кайырчактарын ача тартып ийзен, тоноктынг немези толтыра болор.

Алексей санана берди. Бу керектер ончозы чын болзо, ондо, жаннын чыгартулу кижизинде, ол председателдн арестовать та эдер жан бар. Айалга база кубулган.

— Сен Настяга жолыгар деп туруп, керекти эднп салдың, Прошка — деп, Алексей кородон, база нени эдернн билбей турды.

— Андый болор деп кем бодогон — онызы үшкүреле, айтты.

Эртең тура болгон. Шуурган тымый берди. Улус тураларына

от салгылайт. Трубалардан чыккан ыш тымык кейге чагкыр те-
неринин түбине кадап койгон казыктардый чөйишет. Чедендер-
дин, кажаандардын эжиктери чыкырап ачылат. Чичкечек жолдор-
ло сугат жаар суузан калган уйлар ээчижиң алган жайканыжып
баргылап жат.

— Туку ол! — Прошка церквениң јанында турган жаан тура
жаар кол уулап көргүсти. Тураның эжигининг үстинде кызыл маа-
ны элбирейт.

— Көрүп турум. Анда јурт Совет?

— Эие. Туку ол јолло барбай, јуугынча чеден ажып, суу жаар
бараткан неме Костя. Ол председательдинг туразы жаар ууланды.
Эмди барала, оны айдып алып, бистинг аттарысты көргүзерге
апарар.

— Јакшы. Андый болзын. Мында телефон бар ба?

— Јок. Копысоводо бар. Копысово ыраак эмес, сегис ле ки-
лометр.

— Ончозы јарт. Эмди јангыс тартыжар керек. Јакаруны ук.

* * *

Өлөң салып турган таскакта јылу болгон. Чечектердинг јыды
јытанып турган. Алексей үргүлөп отыарда, үй кижининг өткүн
үни угулды.

— Бу шилемир уйды эмдиге сугарбаган туру ине, эмдиге јети-
ре сельсоветте нени эдип турган?

Көнөк калырт этти. Уй кижининг јалакай үни угулды:

— Красуля, Красулечка!

Уй јобош ыгыранды.

— Эңг сугарбай, каныңды бош кадырып койгон туру ине.
Јылу пойлоны ичип ал — деп, Настя айтты.

Настя јаш та болзо, кату үй киж. Ол ло көрбөйтөн болзо.
Прошка јазан јажынды та јок. Ой јеткелекте билдиртпейтен болзо
кайдат.

Сааган сүттинг көнөккө коркыраган табыжы угулды.

— Тым турзан, бу канай текпилене бердинг.

Настянын уй саажынынг узагы да коркыш. Уйы көнөк сүттү
та кандый. База бир канча ой өткөн кийнинде табыш угулды.

— Костя, бу малды азырабай канай айылдап база берединг.
— Оноң үни кубулып айтты: «Јакшы ба, Игнат Потапыч! Мыны
канай арбабайт!».

Удура тунгак үн угулды:

— Сен ого бериште. Политический керек болуп јат. Кажы көр-
гүс. Бандиттердинг аттары кайда?

Алексей үстине јабынган өлөңди ийде салып, тура јүгүрдн.

Прошка база эжиктин жаагында турды. Колында колмылтык. Ол Алексейге имдеп, кажанын эжигин чыкыратпай арай ачып алды.

Бу өйдө Костя кажанда буулан койгон аттарга келген болгон. Оныла кожо ийттин терезинег көктөгөн желмер сары бөрүктү, суйук саалду кижин келип, аттарды көрөлө, омок айтты:

— Кавалерийский. Жакшы аттар болуптур — Кенетийин Алексейди көрүп ийеле, багырды: «Бу канай турун, бу канай турун!»

— Кыймыктанба! Колдорунды өрө көдүр! — деп, Алексей кыйгырала, Прошкага жаарды: «Тинти! Оны турага апар. А сен мында арт» — деп, Костяга айтты. Онызы алан кайкай берди.

— Сеге тургуза ла бүдүретен жакару.

— Кандый жакару? — деп, Костя онгодободы. — Сеге, комсомольский организациянын качызына, кыйалта жогынан тургуза ла бүдүретен жакару болор.

— Кандый жакару айдарга турун? — деп, ол чала аланзып турды. Онын бүтпей турганын Алексей жарт ондоды.

— Сен эмди ле Копысово дөөн мантат. Ого барала, ОГПУ-нын уполномоченныйы Игнатовко телефон сок. Тургуза ла опергруппазын жуула, бу жаар мантатсын деп айткан де. Онгодын ба?

— ...Ол чын ба... Айдарда слер... — Костя сүүне берди: — А председателди канайдатан?

— Кийинде! Сеге жакылта жарт па?

— Жарт, нөкөр уполномоченный! — деп айдала, Костя аттар сугарарга жүгүрди.

Алексей токтодо айтты:

— Игнатовко Сокол оны мында энирге ле жетире сакыр деп айт. Онон өтпозин.

Костя айлына кирип келеле, Настяга айтты:

— Улусты азыра. Бу бистин улус эмтир ине.

Бойы мендеп шыйдынып, түргөн чыга конды.

Журт Советтин председатели Дударенко печкенин жанынан тура жүгүрүп, Алексейге тыгыды:

— Слерге мындый жанды кем берген? Костяны кайда ийгенигер? Слер не улус?

— Бис не улус болгонысты кийинде билеринг. Костя кайда барганын бойы билер — деп, Алексей кату айтты. — Сен санааркаба.

— Канай санааркабайт — деп, Дударенко токынабай турды. — Мен иште. Удабас меге улус келер учурлу. Менде керегесер бар болзо, журт Советке бараактар. Мени бандиттер чилеп, жаланда тудатан учурыгар жок. Мен комыдал угузарым. АЙСА болзо, слер оноортынан — Дударенко кыр жаар кол уулады.

— Онон до болуп айабазыс.

Дударенко сүүне берди. Алексейге имдейле, айтты:

— Бараак, жартап айдып берейни.

Ол туйказынан неме айдарга турганын Алексей ондоп ийди. Прошка жаар көргүзөт, Алексей айтты:

— Оны танып туруг ба?

Дударенко Прошканын лаптап көрди.

— Чындап та, слер оног туругар ине. Матренанын уулы.

— Танып ийдинг бе?

— Фетисов?

— Ол.

— Андый болзо, жарт — Дударенко чек сүүне берди. Олор экү жажытту куучындажарга эжикте кып жаар бардылар. Оног жаап удабай ойто келип, Дударенко Прошкага айтты:

— Ончо керек жарталды. Анайдарда, мен барып иштенейин. Иштиг көби коркыш.

— Эйе, ончо керек жарталган — деп, Алексей айтты. — Бистиң шүүлтебис чын болды.

— Бандиттинг бойы деп мен айткан жогым ба — деп, Прошка өрө турды.

— Бисти Болговтонг келген деп бодогон ошкош.

Дударенко эдер немезин таппай, эжик жаар тескерлеп барды.

— Фетисов, сен оны мылчага апарала, бектеп кой. Бойыг көрүнбестен каруулдап тур. Мен эмеш ойнодо сего барарым.

Дударенко тизе бажына отыра түжүп, жалына берди:

— Нөкөрлөр, мен буру этпегем. Коркыгам, жастыргам...

— Мыны капшай апар! — деп, Алексей полдо жылгажактап турган Дударенкодонг жескинип айтты.

Прошка оныг житкезининг кабыра тудала, эжиктенг ийде салып чыгарды.

Настя картошка каарып, столго салды.

— Ажаныгар, аштап турган болорыгар?

Алексей изү курсак ичип ийеле, мелиреп, уйкузы келди.

— Слер орынга жадып, эбеш амырап алыгар.

— Кем жок, Прохорды барып солыыр керек, ол аштап турган болор.

Алексей эбеш сананып отыраала, сурады:

— Костя Дударенконын андыйын билген бе?

— Серенип туратан. Же учына жетире билбеген.

— А ол председателъге канай тудулган? — деп, Алексей сурады.

— Оны Буденныйдын черүзинде болгон дежип туратан. Актарла жуулажып турала, шыркалаткан да деп куучын бар. Оныг үйи кажы ла недеге сайын жагы шаль, кофточка кийип туратан. Оны кайдаг алганы эмди ле жарталды.

— Игнатов келзе, жартына чыгар — деп айдала, Алексей стеге неге жөлөнбө отырып, үргүлей берди.

Игнатов оперативный группазыла орой энгирде келген.

— Же, карындаштар, жаан керек эттигер — деп, Игнатов айтты. — Тил жок жажыдын айткан. Ол кайракан Дударенколо колбулу болуптыр.

Игнатов бойының болушчызын Дударенконың айлына барып жажынып ал деп жакарды.

— Дударенконы бандиттерле жуулажарга барган дегер. Айса болзо, оның айлына кырдаг таныштары келер, аяарыныгар.

Комсомолдорго таркатсын деп листовкалар үледи.

— Тургуза ла журттарга таркадыгар, ончо улус билзин.

Игнатов Дударенконы алала, туниле жана берди. Алексей ле Прошканы листовкалар таркаганча, эки күн кирези, сакып алаар деди.

Агаш аразына барардан озо Алексей Костяла колбу тудары жанынан эрмектежип алды.

Костя Алексейге Оксана Мельченколо таныжары керегинде айтты.

— Неден де жалтанбас кыс. Жаңыс энези аракыдап, эш-немеге жарабай бараткан. Айылдың ижин бастыразын Оксанага эдерге келижип жат. Алдында олордың малы көп болгон. Эмди жаңыс уй, жаңыс ат арткан. Адазы германский жууда божогон. Бир карындажы Орел городто фабрикада иштеп турган. Ортон карындажы ак черүде божогон. Онызы коркышту казыр болгон деген. Марковтон кандый да жамы алган. Болговтың бандазы эмегениле беришпей жат. Ол ологро аракы азып берип турган. Олордон до ого жежижетен болгодый.

— Какшы — деп, Алексей жөпсинди. — Ол Оксананы аяруга аларыс. Сен оны көрдинг бе? — Прохордон сурады.

— Көргөм, какшы бала турган.

Уулдардың баратан күнинин энгиринде Панидо дөөн районның жамылулары келди. Костяны журт Советке алдырткандар. Уулдар оны сакыгылап болбогон. Журт Советтин председателине тудулган деп кийнинде уккандар. Ого коркышту сүүнгилеген. Дударенконың айлына кетүүл эделе, база бир бандитти туткан деп табыш угулган.

Оксанала туштажу жылбилү өткөн. Орой энгирде ол Прошкала экү аштап, арып бир кижинин журтына жеткендер. Алексей жерди айландыра аяктап көрди. Тураның ары жанында жаан жалаң жадыры.

Оноң ары жыраа, ортозы соормок сас болгодый, суузы мынан ла суркурап көрүнип жат. Оноң ары кара агаш.

— Ондо! — деп, Прошка кол уулап көргүскен.

— Ондо не? — деп, Алексей ондободы.

— Черновтын хutoryы. Болгов ондо.

Тураны айландыра талла чедендеген болуптыр. Таскактын алдынан бир үүр ийттер үрүп чыктылар.

Прошка колмылтыгын сан өрө уулай тудала, адып ийди. Тураның эжиги чыкырап ачылган жерде оноң узун сынду, кеберкек чырайлу кыс көрүнди.

— Слерге не керек? — кыс олор экүни аяктап көрөлө, айтты. — Дозор, чык!

Дозор — жаан желмер ийт база эки катап күүн-күч жок үрүп ийеле, ойто таскактын алды жаар басты.

— Бис ГПУ-дан, конорго божот, Оксана, — деп, Алексей айтты.

Кыстың чырайы кубула берди ошкош.

— Төгүндебей турыгар ба?

— Жок. Биске сен керегинде Костя айткан. Онын учун жажынбай да жадыс.

— Турага киригер — деп, эрмеги жымжап айтты.

— Сеге Костя Дубравинненг эзен.

— Олор кандый жаткан, журтта не солундар бар?

— Тын ла солундар жок. Слердин айылда өскө улус бар ба?

— Кем де жок.

Оноң Оксана печкенин оозы жаар жүгүрип, оноң свеча алала, камызып ийди. Өчөмик отко жаан кыптын ичи жетире жарыбады. Орынның үстинде чоґо салып койгон көп куш жастыктар жат, тураның полын кеденненг эткен половикиерле жаап койтыр.

— Журтта ликпункт ачылган. Ондо бичик билбес улусты үреткилеп жат. Удабас клуб ачатаныс дешкилеп турган — деп, Алексей журттын солундарын жетирди.

Оксана столдын жанына отырып, кунуга берди.

— Санааркаба, Оксана, удабас сен де журтка көчүп, олор чилеп жадарын. Мынайып таңынан жадыш удабас жоголор.

— Мынан канайып барарын. Энем өлгөнчө мында жадарым, сөөгимди мында саларым деп турган. Уштыныгар, оромыштарыгарды бери беригер, печкенин үстине кургадып койойын, чайлаарыс. Жолой соокко тонгон болорыгар.

Алексей ле Прошканы серемжи токынатпай турды. Мындый ак-чек куучындап турган кыска бүтпезе, кемге бүдер? Костя оны билер. Андый да болзо?

Оксана тышкартынан бир кучак одын экелип, темир печкеге от салды.

— Уйуктабагар. Чай эмди ле изий берер.

Алексей Оксанага имдеп, бойына кычырды.

— Чүрче бери кел, сеге айдатан жаан учурлу керек бар.

Оксана орынның жанына отырғыш тургузала, ого отыра берди.

— Айдыгар.

— Энеңге бис керегинде нени де айтпа. Бандиттер деп бодо-зын. Сен айлынның жанынан листовкалар таптың ба?

— Тапкам. Мынаар ол јаткылары.

— Биске Костя сени болушчы эдип алыгар деп айткан.

— Кайдöөн?

— Јок. Сен мында болорың. Качан Костяга кандый бир јети-рү этсин дезебис оны јетиреринг. Бис сеге бүдүп турус.

Оксана күлүмзиренеле, Алексейге колын берди. Алексей оның колынан тудуп айтты:

— Сени сескилеп ийзе?

— Керек бе ди — оның чырайы соой берди.

— Олор кату бурулаар.

— Билерим.

— Алкыш болзын, Оксана. Ајарынарыс.

Је андый да болзо, кыс күч айалгада чыдашпаза канайдар? Олордың куучынына Оксананың энези кыбынан чыкпады. Кандый коркышту тың уйуктап турган кижиде? Айса болзо, олорды шиндеп турган? Прощка байа бойынча куучынга киришпей, бойын Оксанага танытпаска отырған. Ол танып ийзе, серенерден де айабас.

Карануи кыпта та кемнинг де көлөткөзи көрүнди. Пол чыкырады.

— Бу јиит көөркий туру ине. Кудај ла де. О, баш ла болзын.

Алексей ойгонып келзе, печкенин јанында арык уй кижиде суу ичип турды.

Печкенин үстинен Прохордың козырыгы угулат. Самогонның куйуксу јыды јытанды. Онон карган уй кижиде кызын ойгосты.

— Оксана, Оксана...

— Не болды?

— Сен уйынды саадын ба?

— О куда-ай! Чаптыгын.

— Чочкобыс азыралган ба?

— Канай азырабаган деер. Барып амырагар. Аракыдан ичип алала, түнде уйку да бербес.

— Је, је — деп, эмеген үшкүрди. — Бу не уулдар? Қырдан ба?

— Онон.

— Аракыга келгилеген бе, айса өскө керекле бе?

— Өскө керекле — деп, Оксана шымыранды. — Јакылтага јүргүлеген. Барып уйуктагар!

Қарган крестенеле, уйуктап турган јери јаар басты.

Түн койылган сайын, соок тынып турган. Көзнөктөр кырутып тоно берди.

База бир канча ӱй ӱткӱн кийинде, карган ойто келген, табыштанып турды.

— Оксана, мен подвал барып келейин, айса болзо, эртен тура керек болор. Менде эбеш ле неме артып калган. Сен тӱринде кыпка барып алган болзонг, бого канай јадатаг?

— Мен соокко тонуп калгам. Ондо мынанг соок.

— Ол тере тонды јабынып ал. Иван Даниловичтинг биске берген сыйы не аайлу јылу. Оны јабынып алзаг тышкары да соокко тонбозыг.

— Је болор, болор.

«Иван Даниловичи кем? — деп, Алексей карганнын кийинен ары кӱрӱп сананды. — Айса Болгов? Чын ол. Кайда да кижиден уштып алала, карган эмегенге аракыга толып ийген. Эмеген эмди де бойын тӱлӱлӱ деп бодоп јат. Байла, оны ыраак јерден алган болор. Бандиттер бойынын турган јерине јуук јаткандарла беришкилебейтен.

Улусты ӱӱркӱтпӱскӱ турган. Бис слерге тийбезис, слер бисти билбезигер деп тургулаган болгодый. А Ветловкага эткен табару? Айса болзо, ондо райондо эн баштапкы артель тӱзӱгилеп ийерде, ого кородогылаган? Андый да болордон маат јок. Эмди бандиттер олорго там ары кородогылап јат. Болгов ондо бойынын сӱӱген болушчызын јылыйткан. Ол учун быжу ӱштӱӱр. Ондогы активти тынгар керек. Ондо Лена. Петр Карлухинди канай уткыгылады болбогой. Айса болзо, Лена јуртта јок. Ол город јаар барарга сананган. Јагыс городто ишке киретени кӱч. Је эмди јенгилеп калган болбой».

Јӱзӱн-јӱӱр санаалар Алексейдинг бажын база да кӱп айландырды. Онон эртенги кӱнди сананды. Болговты ла таап алатан арга бар болзо. Оксана билер, айдып ийер болбой.

Оксана, чындап та, билер болгон.

— Чирик деп јерде Христиньянын айлына ла барыгар. Ол ондо. Је ол јаантайын јагыс айылга конбойтон, а келерин ылам сайын келип турган.

— Уйи бе?

— Јок, таныжы.

— Олор мында нени эткилеген?

— Кандый да айылчыны уткыган дешкен.

— Айылчызы мында болгон бо?

— Болгон. Буурыл чачту, кыйгас кижжи. Аракы ичпей турган. Пельменди ле мактап, кӱп јиген. Энемнинг колын окшоп, мындый амтанду курсакты јибегенимнен бери удаган деп айдып турган. Квасты да коркышту соныркап ичкен.

— Ол эмди Болговто бо?

— Билбезим.

— Алкыш болзын, Оксана.

— Билереер бе, слерге эбеш аракы ичип алар керек. Энемде эбеш бар.

— Оны кайдатан?

— Ол чын айдат — деп, Прощка куучынга киришти. — Онон башка ол карындаштар биске бүткүлебестен де маат жок.

Карган эмеген Прощканы көрүп ийеле, узак не келбедин, кайда болуп турган деп арбады.

— Командировкада болгом — деп, Прощка кокырлады.

«Карганакты канай көкидип алатан немези? — деп, Алексей сананды. — Канайдар, кандый бир эски немеге бу тере тонды толыбаганча болбос. Тон жаңы, оны Оксана да кийер».

Карган сүүне берди. Оксана дезе ачынды.

— Жок, жок, ал, Оксана — деп, Алексей албадады. — Тонум жаңы. Ол тегине ле бандиттердин көстөрүн өйкөөр. Блаап та алгылаардан маат жок — ол Прохор жаар көрди.

— Чын. Ол ло Христиньяга сыйлап бергилеер.

— Көрдин бе? Онын ордына сеиде болзын, Оксана.

Ого солдаттын эски, жамачылу тонын экелип бердилер. Эмеген баклажкага аракы экелди.

— Иван Даниловичтин колына туттурарыгар — деп жакарды. — Оксана, жолой жип барадарга чочконун жуузын ла калаш экелип берди.

Олор жалтанбаска бир эмеш ичкилеп ийдилер. Оксана олорды эки жагынан карагайларга курчаткан саска жетире үйдежип салды. Саста учы-кыйузы жок төнгөзөктөр көрүнөт.

— Олордын үстиле ле базып барыгар, төстөри тон болор — деп, Оксана жакарды.

— Төстөри эрү болзо, мынайда кижин өдүп албайтан эмтир — деп, Алексей санааркай берди.

— Андый, андый.

— Меге колбу керек болзо, мынан канай өдөтөм?

— Мен керек боло берзем, бу састын ол жаказына казык кадап кой. Саска туйуктанала, ойто келген болорун.

— Онон ары?

— Мен эбире жолло тунде ол агашты алаларым.

— Мен ого бичик бичип койзом, сен оны кычырып албазын ине.

Оксана кемзине берди.

— Эки кыш школго жүргем. Байла, ондоп ийерим.

Алексей сүүнип, колын берди.

Прохор төнгөзөктөн төнгөзөккө калып барып жатты. Алексей ого састын ол жаказына жаңы жедишти. Олор жаратка чыгып, Оксанага колдорун жаңыдылар.

Койу карагай агаш башталды. Билдирер-билдирбес чичкечек јолло онын ортозы јаар болдылар. «Панинский район келтейинен оморды јуулап алатан арга јок эмтир» — деп, Алексей шүүди.

— Ол келтейинен атту өткөдий јол бар ба? — деп, Прошкадан сурады.

— Агаш, агаш. Көп километрге улай — деп, Прошка айтты. — Оморды кандый бир сүмеле мынан тоскырар керек. Эмезе, өзөгинен от алыштырар. Бот сен оны эт, Леха, бойыннын нөкөринге кожо.

Проходын айтканыла болзо, Болговты каруулдап турган јирме кирези атту-чуулу бандиттер бар. Омор онын учун неден де тура калбас. Омордын јылыйтатан немези јок.

Ичкери алдында јаан эмес ак, онын ары јанында чеден көрүнди.

— Чеден. Мынын эжигинде каруул турар учурлу — деп, Прошка көргөнин-үкканын айтты.

Алексей онын колтыгын дөөн сүстүреле, кожондой берди.

Прошка јөмөшти.

Чеденнин эжигинде јелмер ийт көрүнди. Ол тунгак үниле үрүп турды. Онын кийнинен колында мылтыкту, саалы атпайа өзүп калган кижн көрүнди. Кийген кийими де сүр јок неме эмтир.

Алексей ле Прошка кучактажып алган, эбештен тентирилип барып јаткандар.

— Көрсөн күлүкти, пушкалу уткып јат! — деп, Алексей айтты. Эр кижн јөткүреле, мылтыгын уулай тудуп, кыйгырды:

— Тур! Јирме кулаштан бери јууктаба!

— Канчага? — деп, Алексей соныркады.

— Јирмеге.

— А бис оны кемјип билерге кулашты кайдан алатаныс, тенек!

— Јууктаба, онон башка озо баштап тегин онойдо адарым. Онын кийнинде адыш быжу болор.

— Је ат, ат, бис угаак. Чын ба, Прошка? Тегин анайда адып ла тургай, а бис экү эптү јерге отырып алаак.

Омор јолдон эмеш чыгала, јадкын үстине такталанып отырғылап алдылар. Алексей койнынан баклажка чыгарып, онын көөркөдө өрө көдүреле, јайкап турды.

— Эх, агару суу. Кажы какайдын јуузын, калаш кодор, Прошка.

— Слер не улус? — деп, байагы өбөгөн кыйгырды.

— Јокту-јойу, баскын-јошкын, түште уйкуда, түнде јорыкта улус — деп, Алексей каруузын јандырды. — Кажы калаш, јуу бер, калганчызын јырган алаак. — Онон часовойго кыйгырды:

«Не мылтык атпай турун? Мылтыктын жызыртын угарга коркышту сүүп жадым!» — баклажканын оозун ачпай ла ичеччи болды.

— Ух, кандый ачу алмыс болгон!

Часовой энчигип албай, ары-бери аъектанала, солун айылчылар|жаар басты. Жууктап келерде, Прошка тура жүгүрүп, удур болды.

— Ефим! Жерлежим!

Онызы көстөри багырайыжып, алаң кайкай берди.

— Прошка, бу слер экү керегинде бичигилеп турган ба?

— Не керегинде? — деп, Алексей көстөри кадалып, кату сурады.

— Мында жүзүн-жүүр чаазындар табылган.

— А-а, ол керегинде бис укканыс, жерлежим — деп, Прохор айтты. — Сенин төрөл журттын Зыряновкада арай өлтүртпегенис.

— Канайып? — Ефим кайкай берди. — Слер Зыряновка дөөн не барганыгар?

— Барбас арга жок болгон.

— Андый болбой кайсын — деп, Ефим баклажка жаар кылчайып көрди.

— Ууртап ийедин бе? — Прошка баклажканы алып берди.

— Ичер|аргам жок — Ефим бажын жайкады. — Азыгы тужы болзо, эмди ичип албай жадым. Онын да учун штабта артыргыскандар.

— Кайнадатан эдин бойында. Жаандар айлында ба?

— Айлында. Сен озо Зыряновка керегинде куучындаган болзон, ондогы улус кандый жаткылары?

— Ондо не бар? Ончо журт колхозко кирген. Улустын малын ойто бергилеген. Текши тuzаланып|турган неме салда, айрууш.

Прошка өрө туруп, кату айтты:

— Сен бойыгынын Маланьягынын аайынча чык... Оны үй|улустын сад өскүрүп турган бригадазынын бригадири эдип койгылаган. Ол бисти|колында шыйдамду уткыган. Жук арайдаң айрылганыс.

— Ол мынын үйи бе? — Сокол соныркап сурады. — Ого атаман болор керек.

Ефимнин|көстөри суркурай берди. Онон чала серенип айтты:

— Сенин төгүнчинди, Прошка.

— Бу канай турун? Мен бу турган жериме жер дөөн кире берейин. Көк теңери көңкөрө тепсин, ак теңери антара тепсин! Сени коркышту айткылап турган. Онон ыйлаган. Башкарунын кандый да декреди керегинде куучындап турган.

— Ол не керегинде декрет?

— А-а, — Прошка колын жаңыды. — Жандарга бойыгынын күүнүңле келзен, жаманынды таштап, бурулабас.

— Мекелегилеп јат — Ефим чала бүдүмји јок каткырды.

— Кезиктери келгилеп турган — Прощка, чала керекке албай турган чилеп, айтты. — Канду керекте турушпагандар. А сен канай барарың? Сенин кинчегин јаан эмес пе?

— Мен кандый да кинчектү керек этпегем. Чындык учун тартыжарга санангам. Чек тоной бергендер. Куштарымнан бери апаргылаган. Оңдо менин кандый кинчегим бар?

— Је, калыраш болор, бисти атаманга јетир, Ефим.

Чеденнин эжигинин јанында «Максим» турды. «Мен слерди пулеметло тыркырадып ийген болзом» — деп, Ефим айтты.

— Коркытпа. Бистин коркыжыыс једип калган — деп, Алексей удурлашты.

Чичкечек оромло бардылар. Алексей тураларды тоолоп, бешке јетирди. Туралардын бирүзи јаан, тала темирле јаап койгон. Ол туранын јанында кижн турды. Штаб ондо болгодый.

— Акыр, сен байа пулеметло тыркырадып ийерим деп айдарыңда, андый тыркырадтан неме мында бар ба? — деп, Алексей оспоктоп сурады.

— Бар, бирүзи тайакту.

— Канайып тайакту боло берген?

— Та. Мынызын колдын дешкилеп турган. Алып жүрерге јенгил, адар тушта шыйралап алар. Бирүзи туку, штабтын јанында, Семка Гуляев турган јерде туру.

Штабтын јанында папахалу, казак тонду јинт турды.

— Бу не улус? — деп, мылтыгын адарга белетеп алала, сурады.

— Бис атаманга — деп, Алексей айтты.

— Ого кийдирбезин деген. Олордын благородиеге бош јок.

— Түк! Сен мени кайдөөн экелген? Мында кандый благородиелер јуулган — деп, Алексей Прощканы торсыктап, билбес аразында имдеп ийди.

— Атаманды канайдарың оны.

— «Благородие» болуп турарда, ол кандый атаман! Мен, Васька Жиган, улу Япончик! Эмди благородие болотом бо? Бу сен јүүлип турган болдын? Олор мында манархия учун тартышыкылап јат. Мени өлтүрзе де олоро кожо болбозым.

Туранын текпнжинде јелмер түлкү јакалу, эттү-канду үй кижиле онын кийнининг эки эр кижн көрүнгилеп келди. Алексей олорды көрбөөчи болуп, чалчып турды. Туранын эжигинде турган часовой алаатып, эдер немезин таппай барды.

— Сен мында оозыңды ачала, нени эдип туруң? — Мен слерди...

Алексей баклажказын талайып чыкты:

— Јат! Бомба!

Часовой јада тўжўп, бажын жаба тутты. Туранын текпизинде чагырыш угулды, эжик калт эттире жабылды. Алексей ичин тудунала, аайы-бажы жок каткыра берди. Эжик кенетийин ачылган кийнинде, онон бир канча бандиттер чыга конуп келдилер. Олордын ортозында таларкак бўдўмдў, чон чырайлу, офицер кийимдў кижн.

— Мында не тал-табыш? Слер не улус? — офицер кийимдў кижн колмылтыгын уулай тутты.

Алексей колында тудунып алган баклажказын көргүзип, жарсылдада каткырып туруп куучындады. Онын алдында турган кижн Болгов болгонын јарт билди.

— Мен, атаман, мактанбай јадым. Шак мынайып, Одессага Франциянын генералын јыланаштагам. Јангыс ол тушта менин колымда баклажка эмес, тегерик темир коробка болгон. Оны өрө талайарымда фонарьдын јаркынына јаркынала берген. Мусье, генерал, сөзимди укпазаар, коомой болор деп айткам. Бу бомбочка јарылза, мында тургандардан не де арпас деп айткам. Онын учун дипломаттар бололы. Онойып јөптөжөлө, талайда тушташкан керептер чилеп, кере-јара јўре бергенис.

— Бодоп калыраба! — Болгов онын куучынын үзе сокты. — Сен кем?

Алексей чырайын соодып, коштой турган Прошканын кабыргазы дөөн түртүрди.

— Мен бого кандый айалгада келгенимди атаманга јартап бер...

— Бу Жиган. Экў поездтен кожо качканыс.

— Гепеушниктер! — кенетийин Болгов каткырды, је чырайынан бир де сўүмји көрүнбеди. Алдындагы ла таштый соок бойы. — Есаул Гачев! Сеныйи, олорло аайлаш!

— Түк! — Алексей јўзин чырыйтала түкүрди. Онон эш-неме керексибей турган кижн болуп айтты: — «Мыны слерге састыңары јанында јаткан эмеген берип ийген. Алыгар. Ол меге керек жок».

Алексей баклажканы мергедеп ийди. Узун сынду, казактардын лампасту штанын кийип алган Гачев оны кейде тудуп алды.

Алексей маузерин уштып, колына экчейле, айтты:

— Слердийи ле ошкош, атаман. Каруулдын начальнигин өлтүреле алгам. Тийижи коркыш, бир де јаспай јат.

Атаман баклажканы алала, колмылтыгын кабуразына сугуп, колын јангыды.

— Је кем жок, киригер. Аайлажып ийерис — Болгов Прошка јар көрди. — Фетисов? Солун.

— Мен! — Прошка омок айтты. — Ойто келдим.

— Кем жок Фетисов, јартап берерин.

— Интеллигент улусты тооп жадым — деп, Алексей айтты.

Je бозгоны алтап, карануйзымак кыпка киргилеп ле барар-да, бандиттер эки жанынаг чурагылап келип, олор экунинг колдо-рын кайра кўлигилеп ийдилер.

— Провокация! — деп, Алексей кыйгырды. — Je андый да болоры жолду, слердин кылык-жандарыгар андый.

— Не дейдинг? Такып айт! — Болгов көстөри багырайыжа берди.

— Такып та айдарым! — Алексей бир де жалтанбады. — Бис провокация качан да этпейтенис.

— Бис дегенин кемдер?

— Ха! Не билбеечи болуп турыгар. Бис уурчылар. Бистер акту сөзисти ле айтсабыс — закон.

Атаман јескинип, јўзин чырчыйтты.

— Менде уурчыларла кандый да колбу јок.

— Агару биледе андый болбойтон.

Атаман Гачевке колын јаңыды:

— Олорды контрразведкага апарала, кыйнап көрзөгөр. Айса болзо, өскөртө куучындаар.

ОН АЛТЫНЧЫ БАЖАЛЫК

Олорды мылчыга сугуп салдылар. Ичи бастыра ла ыш, отыраp да јер јок. Көзнөктинг ордына јыртык. Оны тыштынаг таштанчы бөслө бөктөп койгон. Агаш көнөк лө таш печке. Күлүни чечпедилер. Эжикти казыкла түркүштеп койоло, салгылай бердилер.

Эртенгизинде узун сынду бандит келип, нени де айтпай токпокой берди.

— Сен шилемир канайып турун а? — Алексей кыйгырып, соктырбаска чырмайт. — Акту улусты бодоп ло не согуп турун?

— Атаман Болговтынг контрразведказында чындык улус болгонун билзин деп.

— Сен контрразведчик эмес — ултармыш! — Алексей кыйгырып турды. — Акыр, божоноп ла алайын, сени шилемирди баштапкы ла учуралда бычактап койорым. Јок, көрзөң дө, Прохор, бу сек бисти ненин учун токпоктоп туру а?

Гачев эзирик болгон. Онон самогоннын јыды јаарсыйт.

Ол Алексей ле Прошканын учураган ла јерине тееп, колында тудунып алган агажыла бастыра күчиле согуп турды.

— Бу менин темдегим болор, Оны ундыбагар. База эки күн кирези слерди көрөрим!

— Нени эткен учун согуп турыгар а? — деп, Прошка ооружына чыдашпай јўзин чырчыйтат. — Түрмеге киреле, камык кыйын өткөнис. Эмди бойыстынгу улузыс өлгүрерге јат.

— Контрразведкадан канай божонотонун билер болорыгар.
Чагы чыгала, Гачев солуктап, уур тынып, мылчадан чыга конды. Эжикти де жаппады. Та кемге де кату жакару этти:

— Көрүп тур, не-не болзо, кату каруузына турарың! Ондодын ба?

— Же, жагыс катап мындый каруулга турган деер бе? — деп, Ефимниң үни угулды. — Прошканы нениң учун?

— Ондо сениң керегин жок. Божодып ийзен — теренди сойорым — деп, Гачев кезеделе, жүре берди.

Түнде Болговтын каруулчыктары мендей-шиңдей аттарын ээртеп, кайдөөн дө баргылаган табыжы угулды.

— Олор кайдөөн баргылады не?

— Јарт. Табару эдерге атангылаган — деп, Прохор айтты.

— Не деп сананып туруң, Болгов олорло кожо не?

— Айлында да болордон маат жок. Мындый учуралда ол барбайтан, Сапун баратан. Эмди онын ордына Гачев деп ийт барып турган болор.

— Пулеметты арттырып койот не, айса кожо алгылайт не?

— Станковый пулеметты жаантайын кожо сүүртегилеп турган эди. Штабтын жанындагызы жаантайын анда болотон. А не?

Алексей унчукпады. Ол кандый да жалтанбас шүүпте шүүп алган.

— Прохор, мениң күлүүмди көрзөн, айса болзо, тишле канай-кунай чечип ийер арга бар?

— Кажы, болгоп көрөйүн.

Ол чиймей буулап койгон күлүни чечип албай коркыш болды. Јүк арайдан бир чиймел чечилди.

— Колыңды кыймыктат, айса болзо, эмеш божой берер.

Алексей колын ары-бери толгоды. Күлү колына бадалып калтыр. Тын кыймыктадар арга бербей турды...

— Чечип ийдим — деп, Прохор шымыранды.

Алексей тура жүгүрүп, колын уужап, оноң Прохордын күлүзин чечти.

— Эмди шилемирлердин кејирин кезе тударым — деп, тижин кыјыратты.

— Кејир кезишти токтот. Биске нени де эдер керек. Тсс! Келгилеп јат. Гачев болзо, мени жөмөш.

— Јарт.

Кем де эжикке келип, түрткүжин алды. Оноң араай ачала, шымыранды:

— Јерлежим, сен кайда?

— Мен мында, Ефим! — Прохор сүүне берди.

— Сен Маланья керегинде мекелебединг бе? Чынын айтсаң? — деп, Ефим мендештү айтты.

— Је бу канай турун? — Прощка ачына берди.

— Ыйлаган деген бедин?

— Ыйлаган.

— Андый декрет чын ла бар ба?

— Бойым кычырбагам, Маланья айткан.

Ефим уур тынып, отырды.

— Уулдар кайдөөн баргылаган? — деп, Алексей сурады.

— Кайдөөн барганын олор ло билер. Сапунды өлтүргөн предсательди тудатан дешкилеп турган эди.

— Кем арткан?

— Бойы артып калган.

Алексей эжиктең тышкары көрди. Қарануй. Сооксымак.

«Ветловка дөөн баргылаптыр. Је ол керегинде јетирүү эдер арга јок» — деп, Алексей сананды.

— Ефим, бастыра каруул кайда јадып јат? — деп, Алексей сурады.

— Қазармада. Туку ол сарайдың ары јанындагы турада. Ондо наралар эдип койгон. Олор ончолоры јанғыс јерде. Јанғыс ла командирлер башка тураларда. Гачев ле атаман.

— Сен бүгүн каруулда ба?

— Улус керекке баргылаган. Семка ла мен каруулда. Слерди казармага көчүрзе, мылчага от саларыс.

— Көчүрер бе? — деп, Прощка үнденди.

— Көчүрер. Мыны карантин деп јат. Гачевтин карантини. Сени, Пронька, кыйнаар. Чекисттерге садынган ба, айса јок по деп билип алгылаар.

Таң адып келерде, аттардың тибирти угулды. Үндери де омок эмтир. Јаан удаган јок балалайканын үни јангыланып, эзирик улустың кожоңы угулды.

— Јенүлү келгилеген болгодый шилемирлер — деп, Алексей олордың табыжын тыңдалап угала, айтты.

Кенетийин кардың чыкыраган табыжы угулып, мылчаның эжиги калт эдип ачылды.

— Эй, јанғы «пассажир» алыгар!

Та кемди де ийде саларда, таш печкенин јанына келип түшти.

— Ефим! Бого тур, кемди де божотпо! — деп, ол ло үн угулды.

— Турбай, а — Ефим јөпсинди.

Мылчаның эжигин јаап ийдилер. Алексей қарануйда јанғы кижини сыймай тудуп, сурады:

— Слер кем? Қайдан?

— Ол кижі өрө өңдөйип келеле, онтоп, түкүрди:

— Мен эмди кем болгонымды көрмөс тө билбес. Қижі болгон эдим, эмди та кем?

- Онын үни Алексейге таныш угулды. Алексей серене берди.
- Слер Карпухин бе?
- Билбезим.
- Петр Гурьянович, мен слерди танып ийдим. — Алеша сүүнчилүү шымыранды.
- Алеша, чын эмеш пе! — Карпухин кыйгырып ийди.
- Узак сананып, качар эп-арга шүүштилер.
- Ефим керегинде нени айдарың, Прохор?
- Эбеш коркыдып ийзе, биске жөмөжөр болор.
- Прохор эжикке базып келеле, токылдада берди.
- Ондо кем? — Каруулчыктын үни угулды. — Токылдатпагар, мен каруулда!
- Бу мен, жерлежим. Мен, Прохор!
- А-а, не болды?
- Эжикти капшай ач, ичим оорып туру, чыдажар аргам жок.
- Ефим тидинип албай бир канча турды. Онон та нени де кими ректенип, эжиктин түрткүжин ачты.
- Чык, капшай, көргүлөп ийди.
- Прощка эжиктен чыгып, Ефимди мылча дөөн ийдип ийди.
- Алексей Ефимди жапазала, айтты:
- Жүрүм жүрер күүнүн бар болзо, Ефим, мени ук. Сен биске банданың жаандарын жоголторго болужар учурлу. Совет жаң сениң жастырганыңды ондоор. Банда кайда?
- Ару-Суу деп өзөктө.
- Мынан ол ыраак па?
- Түс барза, беш ле километр. Мен билерим — деп, Прощка жерлежи учун айтты.
- Слердин казармагарда тал-табыш. Ичкилеп жат. Айса болзо, ат ээртеп, Копысово барар?
- Ефим көстөри багырайып, Сокол жаар көрди. Онын алдында кандый уулдар отырганын жаңы ла ондогон болгодый.
- Мен барып келейин — деп, Ефим үни туктырылып айтты.
- Көр! — деп, Прощка жүдругын көргүсти. — Мекелезен, баштапкы ла ок сениң болор.
- Ондодың ба? — Сокол сурады.
- Копысоводо нени эдетен?
- Телефон согорың. ОГПУ-нын уполномоченныйы Игнатовко. Ого мынай айт: «Мен Соколдын жакарузыла телефондоп турум. Ол Фетисов нөкөрлө кожо Болговто айылдагылап жат. Олорло кожо Карпухин. Штабты жоголтор. Оперотрядла Ару-Суу жаар барыгар». Ондодың ба? Такып айт!
- Коркып калган Ефим бүүдүретен жакарузын туктырылып туруп айдып жадарда, кайда да келип жаткан кижинин чыкырты угулды. Фетисов ло Петр Карпухин Алексейдин жакарузыла, эжикти тыш

жанынан түркүштейле, мылчанын кийин жанына жажынып алдылар. Удабай тойгонына кегирип, тентирилип Гачев келди. Ол түркүшти будыла туура тебеле, эжикти ачып кыйгырды:

— Эй, Карпухин! Бери чык, атаман алдырып жат.

Прошка «контрразведканын начальнигининг» кийин жанынан басып келеле, бажы орто мылтыктын кындагыла согордо, онызы мылчанын бозогозын ажыра бут та тартпай жыгыла берди.

Алексей оны тинтип, колмылтыгын уштып алды.

— Петр Гурьянович, сенин сынын ого түней. Онын кийимин түргөн кий. Прохор, мылчадан кендир экел. Ефим, нени көрүп турун. Бу көрмөсти күлиирге болуш. Оозына бос кептеп койоор.

Карпухин бойынын кийимин уштып, Гачевтин тыш кийимин уштыла, ончозын кийип алды.

— Тойлоп то барарга жараар.

Алексей оны капшай аяктап көрди.

— Жарайт. Анайдарда, менин планым мындай, нөкөрлөр... — Ефимди бойы жаар жууктада тартты: «Сен бойыңнын буруунан актанатан арганды билдин бе?».

— Оңдоп турум...

— Фетисов, бек күлидигер бе?

— Божонбос. Беш те кижн белен чечип албас.

— Анайдарда, керек мындай. Сен, Петр Гурьянович, Гачев болорын. Ефим алдында базар. Штабтын жанындагы каруулчыкты жоголтып ла алзабыс, сен, Ефим, атка минип, Копысово барарын. Жарт па?

Карпухин чичкечек жолло огош отрядтын алдында жайканып барып жатты. Часовой ыраактан Гачевти танып, ологорго ажару да этпеди. Же ологор жууктап келерде, пулемет жаар болды. Прошка чурап барала, житкезинен тудала, тескери тартарда, та не де кыжырт этти. Каруулчык табыш та чыгарбай барып түшти. Оны туранын бозогозынын алды дөөн кептеп койдылар.

Карпухин пулеметты белен бе деп көрөлө, эжик жаар уулап койды.

— Ончозы белен — деп айдала, чеден жаар басты.

Турадан музыка угулат. Граммофон ойноп турган болгодый. Кенетийин чеденин эжигинде кыйгы чыгып, мылтык атты. Туранын эжиги ачылды. Кренестеде жебечен атаман турды.

— Кем атты? Каруулчык, бери кел! Гачев кайда?

Алексей атаманнын буды дөөн чурап ийди. Жаан бүдүмдү атаман текпиштерди төмөн күзүрөп тоголоно берди. Прохор жүгүрип келеле, мылтыктын кындагыла бажына сокты.

— Ваня! — деп, ачык эжиктен үй кижининг коркып калган үни угулды. — О, кудай, текпиштег жыгылдын эмеш пе?

Чыга конуп келерде, ого удур мылтыкту улус келдилер.

— Унинг чыгарба! Јана бас! — деп, Алексей јакарды.

Қоркып калган Христинья тескерлеп турага кирди.

Алексей оны диван јаар ийде салып ийди. Онызында ўн де јок.

Столдо атаманның болушчыларының бирўзи шык билинбес эзирик уйуктап отырды.

— Кўли! — деп, Алексей Фетисовко јакарды. — Мен Болговты сўўртеп экелейин.

Прошка санаазы чыгып калган «штабчыны» кўлип јадарда, Алексей Қарпухинле экў атаманды сўўртеп экелдилер. Оның јўзи кўгўрип калтыр, оозынан кан агат.

— Божоп калган болгодый — деп, Қарпухин айтты. — Эх, слердин благородие, демократиягар божоптыр.

— «Максим» кандый? Экинчи пулемет? — Алексей сурады.

— Пулемет јакшы. А каруулчыкты адарга келишти, таңма танып ийген болгодый.

— Эмди? Қазарма дўөн бў?

— Қазарма јаар. Ондо тымый бергилеген болгодый. От јок. Эки пулеметло эжиктен, кўзнўктўн адарыс.

— Јакшы. Сен, Прохор, мында арт — Алексей јакарды. — Ончозын кўр. Атаман тирў бе?

— Ондобой турум — та тирў, та ўлгўн — Прошка аланзып айтты. — Чыткыдының тамыры кыймыктап туру, тирў ошкош.

— Бараак, Петр Гурьянович! Акыр, а Ефим?

— Мантада берген.

Јирме минуттың бажында керек божогон. Бандиттердин казармазы јалбырап кўйўп турды.

Аттарды чанактап алдылар. Ондо атаманның кўлип койгон болушчызы јатты. Атаман бойы санаазы ордына кирбей, будын чирей тебинип койгон.

Игнатовтың јетирўзинен

...«Нўкўр Соколдын эткен кереги јаан. Банданы јоголткон. Бистин отрядтан эки кижиды шыркалаткан. Соколго јаан болушты Прохор Фетисов ло Ветловкада олјолоткон Петр Гурьянович Қарпухин јетиргендер.

ОГПУ-ның райондогы бўлўгинин уполномоченныйы Игнатов».

Воронеж јаар Пановло кожо атангандар. Прошка оларды станцияга јетире ўйдешкен.

— Қарпухиннинг артелине барарым. Јаңы јўрўм тўзўўрим — деп, Прохор айрылыжар тушта айткан.

— Је, нўкўр, бараак — Панов Алексейдин јардына таптады. — Сени база ла ыраак јол сақып јат.

Алексей унчукпай ичкери басты.

БАЖАЛЫКТАР

А. Ключвин

Романның геройы керегинде	3
Баштапкы бөлүк	5
Экинчи бөлүк	66

Демченко А. М.

Д318 За незримой чертой: Роман. — Перевод с русского. — Горно-Алтайск: Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 1983. — 200 с.

А. Демченко көп бичиктердин авторы. Бичичи бу романын 20—30 жылдарда иштеген совет чекисттердин бийик учурлу ижине учурлаган.

Д $\frac{70302 - 007}{М 138 (03) - 83}$ 64 — 83

Демченко
Александр Михайлович

ЗА НЕЗРИМОЙ ЧЕРТОЙ

Р о м а н

На алтайском языке

Редактор Н. Боделукова. Художник Б. Суразаков. Худ. редактор В. Ортоңулова. Тех. редактор М. Шелепова. Корректор С. Торбоков.

Сдано в набор 18. 02. 83. Подписано к печати 30. 05. 83. Формат 60x84 1/16. Бум. № 3. Усл. п. л. 11,62. Уч.-изд. л. 13,25. Тираж 2000 экз. Заказ 887. Цена 1 р. 20 к.

Горно-Алтайское отделение Алтайского книжного издательства, 659700, г, Горно-Алтайск, ул. Горно-Алтайская, 36. Горно-Алтайская типография, пр. Коммунистический, 27.

1САЛК. 20 АҚЧА